॥ श्रीहरिः ॥

ગો. વા. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીજી-સ્મારક પત્રિકા

સ્મારકાંક

અનુગ્રહ

શ્રી શુદ્ધાદ્વૈત સંસદની મુખપત્રિકા

વર્ષ ૨૫ મું] જેઠ, આષાઢ—સં. ૨૦૨૦ : જૂન, જુલાઈ —સને ૧૯૬૪ [અંક ૬—૭

ગો. વા., પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલ ન. શાહ સ્મારકાંક.

તંત્રી : પ્રો. કે. કા. શાસ્ત્રી

પ્રકાશક : ચિમનલાલ ન. કારવાળા

ગુરુ અને શ્રીમહાપ્રભુજી

પૂનાથી પ. ભ. શ્રી. ઘનશ્યામદાસ ગોપાલદાસે ધ્યાન દોર્યું છે કે 'સર્વનિર્ણયાંક'ના 'સંપાદકીય'માં "ગુરુના અભાવે" એ શબ્દો જરા આશ્ચર્યમાં મૂકે છે. એની સાભાર નોંધ લેતાં આનંદ થાય છે. આ આપણે માટે ખૂબ મહત્ત્વનો પ્રશ્ન છે. આ આશય શ્રીમદાચાર્યચરણનો છે કે નહિ એ વસ્તુ અહીં પ્રથમ સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે. તદભાવે૦ ૨૨૮મી કારિકાની ઉત્થાનિકામાં **स च दुर्लभ इति। तेनापि वक्तव्यं प्रकारमाह–"तदभाव" इति। क्वचिद् देशविशेषे सत्परिपन्थिनाम–ः भावयुक्ते हरेर्मूर्तिं कृत्वा भजेत्। अयमेवास्य मार्गस्य प्रकार उत्तमः। यन्मूर्तौ कृतं सर्वं भगवति कृतं भवति** (નારા. જેઠા. આસનમલ આવૃત્તિ, પ. ૧૭૪) એ (ગુરુ) દુર્લભ છે. એથી પણ કહેવાનો પ્રકાર કહે છે: 'એના (ગુરુના) અભાવમાં ક્યાંક–કોઈ ખાસ પ્રદેશમાં, સન્માર્ગગામીઓના શત્રુઓના અભાવવાળા પ્રદેશમાં હરિની મૂર્તિ કરી ભજન કરવું (યા આશ્રય કરવો). આ જ આ માર્ગનો પ્રકાર ઉત્તમ છે, એટલે કે મૂર્તિને વિશે કરેલું સાક્ષાત્ ભગવાનને વિશે કરેલું થાય છે.' શ્રીપુરુષોત્તમજી કહે છે કે 'વારુ, અહીં મૂળમાં કુહાડાનો ઘા થવા જાય છે–એવી આકાંક્ષામાં, કલિયુગ બળવાન હોવાને લઈ **પછીના ગુરુઓમાં ગુરુનાં લક્ષણોનો અભાવ વિચારી પોતાને વિશે (શ્રીમદાચાર્યચરણોને વિશે) જ આ માર્ગના ગુરુપદને મર્યાદિત કરી આપતાં** કહે છે : स चेत्यादि" આગળ જતાં "એને લઈ આપત્તિમાં બંગ વગેરે પ્રદેશોનો પણ સંગ્રહ કરવો."

શ્રીમહાપ્રભુજીના સમયમાં આપની સમક્ષ ઊભી થયેલી પરિસ્થિતિનો આ કારિકામાં અને પ્રકાશમાં ખ્યાલ અપાયો છે. શ્રીપુરુષોત્તમજી તો સ્પષ્ટ જ કરી આપે છે. 'નવરત્ન'માં આત્મનિવેદનના ત્રણ પ્રકાર છે તેમાંનો 'જ્ઞાનવાળો' પ્રકાર એ આ છે; પરંતુ આજે તો સર્વત્ર અજ્ઞાનનું સામ્રાજ્ય છે, તેથી શ્રીહરિરાયજીના અભિપ્રાયે એતન્માર્ગીય આચાર્યવંશ દ્વારા જ આત્મનિવેદન હિતાવહ છે. —તંત્રી

☆

અનુક્રમણિકા

જૂન–૧૯૬૪

વિષય		પૃષ્ઠ
ગુરુ અને શ્રીમહાપ્રભુજી	(તંત્રી)	પૂંઠું–નં. ૨
વિવિધ ભક્તને વિવિધ વહાલે ધરાવનાર વાડીલાલભાઈ	(પદ્ય)	૧૩૧
	(મુખ્યાજી ભાઈલાલભાઈ વ્યાસ)	
સંપાદકીય	(તંત્રી)	૧૩૨
શ્રી. વાડીલાલ ન. શાહનું જીવનદર્શન	(ગિ. જ. શાહ)	૧૩૩
અભિનંદનપત્ર		૧૪૩
શ્રી. વાડીભાઈનો પ્રો. જે ગો. શાહ પરનો પત્ર		૧૪૫
શ્રી. વાડીલાલભાઈનું સ્મરણ	(ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજ)	૧૪૬
શ્રી. વાડીભાઈની અપૂર્વ સેવા	(ગો. શ્રીમાધવરાયજી મહારાજ)	૧૪૭
નામસેવા	(ગો. શ્રીગોવિંદરાયજી મહારાજ)	૧૪૮
શ્રી. વાડીભાઈ	(ચિ. ગો. શ્રી શ્યામમનોહરજી)	૧૪૯
ભગવદીય શ્રી. વાડીલાલ શાહ	(ગો. શ્રી. પુરુષોત્તમલાલજી)	૧૫૦
ગો. વા. વાડીલાલભાઈ નગીનદાસ શાહ	(શ્રી. હરિકૃષ્ણ વી. શાહ)	૧૫૦

(અનુસંધાન પૂંઠા ૩ ઉપર)

॥ શ્રીહરિઃ ॥
ગો. વા. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રી-સ્મારકપત્રિકા

અનુગ્રહ

શ્રી શુદ્ધાદ્વૈત સંસદની મુખપત્રિકા

વર્ષ ૨૫ મું] જેઠ-સં. ૨૦૨૦ : જૂન—સને ૧૯૬૪ [અંક ૬ ઠ્ઠો

॥ શ્રીવલ્લભ: ॥

વિવિધ ભક્તને વિવિધ વહાલે વધાવનાર વાડીલાલભાઇ,,

= ૫૬ = ગોરી – ઠુમરી

વાક્પતિ શ્રીવલ્લભ વિઠ્ઠલના કૃપાપાત્ર વર વાડીલાલ;
ઢીમ ઢીમ નાદે પુષ્ટિમહારસ, રેલાવ્યો રસનાથી રસાલ. ૧
લાગે લગન એ રસની રસિકને, જાગે વ્રજપતિનું વિરહી જોર,
લખી શકે કો વિરહમાધુરી, જેમાં ફૂલરૂપ નંદકિશોર. ૨
નગીનદાસ—સુત વાડીલાલનો નિત્યલીલામાં થયો પ્રવેશ;
ગિરધર શ્રીયમુના અલબેલી, આત્મા કીધો આનંદવેશ. ૩
નટવર નિકુંજનાયક રાધા સંગ શોભાળાં અનંતરૂપ;
દાસી વ્રજપતિપ્રિયા—પદરજની દિવ્ય ભાવ દે કરી તદ્રૂપ. ૪
સદા એકરસ રાસરસિકમણિ, અક્ષરબ્રહ્મનો એ ધામી,
વલ્લભીને લીલા દર્શાવા પ્રકટ કીધા વૈષ્ણવ નામી. ૫
કીર્તિ—કીલકે મહાભક્તવૃન્દમાં સ્વધર્મ પ્રકાશી રાખ્યું નામ;
લસે અડગ ટેકીલાં વચનો, નિજનો પુષ્ટિપથ દૃઢ વિશ્રામ. ૬
મહાધુરંધર શુદ્ધાદ્વૈતીય, માયાવાદ મર્દન કરનાર;
હાવ ભાવ રસ સેવ્યા સેવ્યને અનુભાવ્યા આનંદાકાર. ૭
નૂતન નિત્ય વિવાદી આવે, વાદે હારે ના ખમચાય;
ભાવાવિષ્ટ રસરૂપે છકયા રહે, નિકટ વિરહ દ્રવી દગ દદડાય. ૮
વદન નયન ભાલ ભવ્ય કાન્તિ પર ગૂઢ ભાવ પ્રકટ દર્શાય;
વલ્લભી વ્યાસનો મિત્ર સોહાગી, નિર્મલ નિત્યત્દ્રદય પરસા. ૯

લેખક: (મુખ્યાજી) ભાઇલાલ છગનલાલ વ્યાસ, માતરવાળાનાં સપ્રેમ ભગવસ્મરણ

સંપાદકીય

સ્મારકાંક–પ. ભ. ગો. વા. શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહના **સ્મારકાંક** તરીકે 'અનુગ્રહ'નો આ ૬ઠ્ઠો-૭મો અંક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. શુદ્ધાદ્વૈત સંસદે નિર્ણય કર્યો અને મુંબઈના વૈષ્ણવોએ આ વાતને વધાવી લઈ દ્રવ્યસહાય કરીને અમારા ઉત્સાહને પોષણ આપ્યું છે, અમે તેથી સંસદ વતી આભારની લાગણી વ્યકત કરિયે છિયે. આમાં પ. ભ. ભાઈ શ્રી ગિરધરલાલ જ. શાહનો શ્રમ અવિસ્મરણીય રહેશે. એમની હૂંફ વિના આ અંક કાઢવો શક્ય બન્યો ન હોત.

આ અંકમાં શ્રી વાડીલાલભાઈના સંપર્કમા આવેલા પૂ. ગોસ્વામી મહાનુભાવો, વિદ્વાનો, વૈષ્ણવો તરફથી લેખો–પત્રો વગેરે મળ્યા તેટલા અમે સમાવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. સમયસર મોકલી આપીને આ પૂજ્યો અને સર્વ સજ્જનોએ અમારા શ્રમને સફળ બનાવ્યો છે એ માટે જેટલો આભાર માનિયે તેટલો થોડો છે. આ લેખો-પત્રો ઉપરથી સ્પષ્ટ થશે કે શ્રી વાડીલાલે વૈષ્ણવ સમાજનું હૃદય કેવું જીતી લીધું હતું. અમને પણ વર્ષોથી એમના સૌજન્યનો–એમની ભગવદીયતાનો–એમની વિદ્વત્તાનો પરિચય હતો. એક અસામાન્ય કોટિના વિકસેલા જીવનો એમનામાં એકસરખો સૌનો અનુભવ હતો. અહીં કશું વિશેષ પુનરાવર્તન કર્યા વિના, એમના રાહ ઉપર વૈષ્ણવ વિદ્વાનો ચાલી સંપ્રદાયની સેવા અવિરત ચાલુ રાખવાનું પ્રશસ્ય પગલું ભરવાનું જારી રાખે, એવી જ અભ્યર્થના.

ભારતના સપૂતનો દેહવિલય–મેની ૨૭મી તારીખે ભારતના વડા મંત્રી પં. જવાહરલાલ નહેરુના નિધને માત્ર ભારતને નહિ, પણ જગતનાં સમગ્ર રાષ્ટ્રોને ઊંડા શોકમાં મૂકી દીધાં છે. વિભિન્ન રાષ્ટ્રોએ કોઈ અને કોઈ રૂપમાં શોક પ્રદર્શિત કર્યો ને અગ્રણી રાષ્ટ્રોના પ્રતિનિધિઓએ પોતપોતાના દેશોમાંથી સમયસર આવી પહોંચી પંડિતજીને થયેલ દૈહિક સંસ્કારમાં હાજરી આપી. જગતને સંયુકત અમેરિકા રાજ્યના જુવાન પ્રમુખ કેનેડીના અકાળ અવસાન પછી થોડા જ સમયમાં આ બીજી ભારે મહાન ખોટ પડી છે. જગતની શાંતિ કોઈ પણ રીતે જોખમાય નહિ એ માટેનો આ બેઉ રાજપુરુષોનો ભારે મહાન શ્રમ હતો. પંડિતજીને તો જગતે 'શાંતિદૂત'ના બહુમાન્ય વિશેષણથી નવાજ્યા છે. પંડિતજીએ પોતાના જીવનમાં રાષ્ટ્રને માટે સર્વસ્વના ભોગનો અભૂતપૂર્વ દાખલો પૂરો પાડી આપ્યો છે. ભિન્ન ભિન્ન ધર્મોથી ઊભરાતા ભારતમાં સર્વધર્મસમાનતાની ભાવનાને મૂર્ત કરવાના નિશ્ચયને એમણે વડા મંત્રી તરીકેની ૧૭ વર્ષની મઝલમાં સિદ્ધ કરી બતાવ્યો હતો. સાથે પ્રામાણિકતાથી ક્યાંય પણ વિચલિત ન થવાય એની એમણે સખ્ત તકેદારી રાખી હતી. ચીન અને પાકિસ્તાન સાથેના વૈમનસ્યમાં એમણે કદર પ્રામાણિકતાનો જરા જેટલો પણ ભંગ થવા દીધો નથી. આવા વિરકત તપસ્વી રાષ્ટ્રહિતચિંતક મહાનુભાવના જવાથી ભારત આજે રાંક બન્યું છે. આ દુઃખ ભારત વર્ષો સુધી ભૂલી નહિ શકે. એમના આત્માને શાશ્વત શાંતિ મળો એ પ્રાર્થના. –તંત્રી

પરમભગવદીય આદર્શ વૈષ્ણવગૃહસ્થ ગો. વા. શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, એડવોકેટનું

જીવનદર્શન

પરોપકારસમ પુણ્ય નહિ, નહિ પરપીડાસમ પાપ,
એ સૂત્રોને આચરી, રહ્યા 'તા જે નિષ્પાપ,
ઉપકાર ઉપર ઉપકાર કરવો એ છે માનવનો ધર્મ,
પણ અપકાર ઉપર ઉપકાર કરવો એ વૈષ્ણવનું શુભકર્મ.

ઉપરની પંક્તિઓને જીવનમાં ઉતારી આચરનારી વ્યક્તિ વિરલ હોય છે, એમાંયે મુંબઈ જેવા મોટા શહેરમાં — અધિક રીતે પ્રપંચમય જીવન વિતાવતાં સ્થાનોમાં તો અલભ્ય જ ગણાય, છતાં ઉપરના ગુણો ધરાવતા પ. ભ. શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, એડવોકેટે પોતાના જીવનનાં સાઠ વર્ષ લગભગ મુંબઈમાં વસી દુન્યવી વ્યવહારનું સઘળું કાર્ય કરી ધર્મ સમાજ અને રાષ્ટ્રની તન મન અને ધનથી યથાસમય યથોચિત સેવા કરી, સમ્પ્રદાયની નામસેવા અને સ્વરૂપસેવા દ્વારા શ્રીહરિ ગુરુ અને વૈષ્ણવોની સમયોચિત શક્ય સેવા કરી, સંપ્રદાય અને વૈષ્ણવ સમાજના ઉત્કર્ષમાં પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવી, વિ. સં. ૨૦૨૦ ના બીજા કાર્તિક વદ ૧૩ શુક્રવાર, તા. ૧૩-૧૨-૬૩ના સાંજના ગોધૂલિક સમયે ભગવત્કથા શ્રવણ કરી ઉપસ્થિત વૈષ્ણવને ભગવત્સ્મરણ કરી શ્રીભગવચ્ચરણારવિન્દને પ્રાપ્ત થયા હોવાથી સમ્પ્રદાયને તથા વૈષ્ણવસમાજને સમ્પ્રદાયના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન શ્રીહરિગુરુવૈષ્ણવ-સેવાપરાયણ આદર્શ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ, સાંપ્રદાયિક સાહિત્યના લેખક, પ્રકાશક અને અનુવાદક તથા પ્રૌઢ કાર્યકરની ન પૂરી શકાય તેવી અપૂર્વ ખોટ પડી છે.

શ્રી. વાડીલાલભાઈનો જન્મ વિ. સં. ૧૯૪૦ના પોષ વદિ ૭ ને શનિવાર, તા. ૧૯-૧-૧૮૮૪ ના દિને ગામ રાનેર, જિ. પાટણ, ઉ. ગુજરાતમાં માતુલગૃહે દશાપોરવાળ વણિક જ્ઞાતિના પ. ભ. શ્રી નગીનદાસ કિશોરદાસ શાહ (પાટણનિવાસી) નાં પત્ની સૌ. શ્રી. પાર્વતીબહેનની કૂખે થયો હતો.

પ ભ. શ્રી. નગીનદાસ સ્વયં આદર્શ વૈષ્ણવ હતા. પોતાને માથે પોતાના વડીલો દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ શ્રીનાથજીની ચિત્રસેવા બિરાજતી હોવાથી એની સેવા કરી શ્રીને ભોગ ધરી પ્રસાદ (ભોજન) લેવાનો નિયમ પોતાના કુટુંબમાં હતો તથા રાત્રિનાં ૮૪-૨૫૨ વૈ.ની વાર્તા, શ્રીહરિરાયજીનાં શિક્ષાપત્રો—વચનામૃતો વગેરેનું વાચન તથા શ્રીવલ્લભાખ્યાન, શ્રીયમુનાજીનાં ધોળપદ અને કીર્તનાદિનું સમૂહગાન તેમજ શ્રવણ, તેવી જ રીતે એમનાં માતુશ્રી ભગવદીયા શ્રી. પાર્વતીબહેન પ્રાતઃકાળથી ઘરકામ કરતાં શ્રી યમુનાજીનાં ધોળપદ, શ્રીદયારામભાઈનાં તેમજ પ્રાચીન ભક્તોનાં ધોળપદનું ગાન કરતાં હતાં. તથા ગામમાં સાંપ્રદાયિક મંદિરમાં દરરોજ સવારનાં તથા સાંજનાં શ્રીનાં દર્શન કરવા જવું વગેરે સામાન્યતઃ હોવાથી વૈષ્ણવ ધર્મના સંસ્કારો એમનાં માતાપિતા દ્વારા જ મળ્યા હતા.

પ. ભ. નગીનદાસને સંતતિમાં ચાર પુત્રો (૧) શ્રી. મણિલાલ, (૨) શ્રી. વાડીલાલ, (૩) શ્રી. હીરાલાલ, અને (૪) શ્રી ગોવિન્દલાલ, તથા ચાર પુત્રીઓ (૧) શ્રી. ચંચળબહેન, (૨) શ્રી. રુક્ષ્મણીબહેન, (૩) શ્રી મોતીબહેન અને (૪) શ્રી. હરિગંગાબહેન એ બધાંને સ્વધર્મ પ્રત્યે અભિરુચિ, અનન્યાશ્રય, અસમર્પિતવસ્તુના ત્યાગપૂર્વક સામ્પ્રદાયિક તત્ત્વ જાણવાની અભિલાષા તથા એ પદાર્થોનું સામાન્ય જ્ઞાન તથા ધાર્મિક આચાર વિચારની સમજણ વડીલો દ્વારા જ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

ભ. શ્રી. વાડીલાલભાઈને તૃતીયગૃહાધીશ ગો. શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહારાજ (કાંકરોલીવાળા) નું બ્રહ્મસંબંધ હતું

એઓ મેટ્રિકની પરીક્ષા સન ૧૮૯૯ માં પાટણની હાઈસ્કૂલમાં આપી સન ૧૯૦૦માં અમદાવાદ કૉલેજમાં દાખલ થયા. તે અરસામાં અમદાવાદમાં પં. ગોવર્ધન ચોબે પાસે શ્રીમહાપ્રભુજીવિરચિત 'નવરત્ન ગ્રન્થ' ઉપર શ્રીગુસાંઇજીની ટીકા અને સારસ્વત વ્યાકરણનો અભ્યાસ કર્યો તથા ભ. શા. નિ. પં. શ્રી. ગોકુલદાસજી મુખ્યાજી 'વિદ્યાસુધાકાર' કોટાનિવાસીના અનૂદિત તત્ત્વાર્થદીપ નિબંધના શાસ્ત્રાર્થ પ્રકરણ અને સર્વનિર્ણય પ્રકરણનું અવગાહન કર્યું.

સન ૧૯૦૩માં સેન્ટઝેવિયર્સ-કૉલેજ-મુંબઈમાં બી. એ.ની પરીક્ષા આપી, સન ૧૯૦૬ માં એલ એલ. બી. ની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઇ એડવોકેટ થયા.

ત્યારપછી શુક્રવાર તા. ૨૨-૨-૧૯૦૭થી મુંબઇ પોલીસ કોર્ટમાં કાયદાશાસ્ત્રી તરીકે પોતાનું કામકાજ શરૂ કર્યા પછી ટૂંક સમયમાં સ્મોલકોઝ કોર્ટમાં પોતાનો વકીલાતનો વ્યવસાય શરૂ કર્યો. એ અરસામાં એમના પિતાશ્રી અમદાવાદની માધુભાઈ મિલના મુખ્ય હિસાબનવીસ હોવા ઉપરાંત મિલમાલિકના વિશ્વાસુ સલાહકારક હતા તેથી પોતાના પુત્ર શ્રી. વાડીલાલ અમદાવાદમાં રહી પોતાની પ્રગતિ સાધે એ ભાવનાથી એમને અમદાવાદમાં તેડાવ્યા હતા. એ જ અરસામાં વડોદરા મુકામે શ્રીમદ્વૈષ્ણવ પરિષદના પ્રથમાધિવેશનમાં થયેલ ભ. શા.નિ. શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનું વ્યાખ્યાન અમદાવાદની લાઇબ્રેરીમાં વર્તમાનપત્રમાં વાંચવામાં આવતાં શ્રી. શાસ્ત્રીજી પ્રત્યે એમનું આકર્ષણ થયું અને એમના સમાગમમાં આવવા ઇચ્છા ઉદ્ભવી તેથી મુંબઇને પોતાનું કાયમી વતન બનાવવા પિતાશ્રીની સંમતિ માગી. એ સંમતિ આવતાં એમના પિતાશ્રીએ આજ્ઞા કરતાં જણાવેલું કે ન્યાયનીતિથી અને સામાનું હિત થાય એ પ્રકારની વકીલાત કરવી; કોઇના પણ અહિતથી અળગા રહેવું. ધાર્મિક સંસ્થાઓ, મંદિરો, ધર્માચાર્યો તેમજ દુઃખી ગરીબ અને નિઃસહાય વ્યક્તિનું કાયદાનું કામકાજ કેવળ સેવાભાવથી (પોતાની ફી લીધા વિના) કરવાનો આદેશ અને આશીર્વાદ આપી મુંબઈ વકીલાતનો વ્યવસાય શરૂ કરવા જણાવ્યું હતું તેનું પાલન એમણે જીવત પર્યન્ત કરી મુંબઈના કાયદાશાસ્ત્રીઓમાં તેમજ ન્યાયમૂર્તિઓ સમક્ષ એક ધર્મભાવના-પ્રધાન આદર્શ વકીલ તરીકેની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રતિભા પ્રાપ્ત કરી હતી.

અમદાવાદથી મુંબઈ આવ્યા પછી શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીના સમ્પર્કમાં આવતાં પરસ્પરના સદ્ભાવમાં વૃદ્ધિ થઈ અને શ્રી. વાડીલાલભાઈની ધર્મભાવના, કર્તવ્યપરાયણતા. વ્યવસ્થાશક્તિ તથા ઉત્સાહ જોઈ સન ૧૯૦૮ના જાન્યુઆરી માસમાં પાટણ મુકામે વૈષ્ણવ પરિષદનું બીજું અધિવેશન ભરવા અને એની વ્યવસ્થા કરવા અગાઉથી શાસ્ત્રીજીએ એમને પાટણ મોકલ્યા હતા. ત્યાં તા. ૧૧-૧-૧૯૦૮ એ અધિવેશન મળ્યું. વૈષ્ણવ પરિષદ વિદ્યાવિભાગનું આયોજન થયું તેના પ્રમુખ તરીકે શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીની અને મંત્રી તરીકે શ્રી. વાડીલાલભાઈની નિયુક્તિ થઈ હતી. ત્યારપછી સન ૧૯૧૦માં બ્રહ્મસંબંધ લઈ વૈષ્ણવ થયેલા બ્રાહ્મણોને ચોરાસી બ્રાહ્મણની જ્ઞાતિથી શંકરાચાર્ય સ્વામી માધવતીર્થે દૂર કરવાથી ત્યાંના વૈષ્ણવોના આગ્રહથી એપ્રિલ માસમાં વૈષ્ણવ પરિષદનું તૃતીય અધિવેશન ભરવાનું નક્કી થતાં ત્યાં એક સપ્તાહ અગાઉથી જ જઈ બધી તૈયારી શ્રી. વાડીલાલભાઈએ કરી હતી.

સન ૧૯૧૨માં સુરત મુકામે શ્રીમદ્વૈષ્ણવ પરિષદનું ચતુર્થ અધિવેશન થયું હતું તે સમયે પણ એમણે હાજરી આપી અધિવેશનના દરેક કાર્યમાં પોતાની યોગ્ય સેવા આપી હતી. ત્યારપછી પાંચમું અધિવેશન પૂના મુકામે શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનાં મોટાં પુત્રીના લગ્ન પ્રસંગે થયું હતું ત્યારે શ્રી. વાડીલાલભાઇએ પ્રારંભથી તે છેવટ સુધીની દરેક કાર્યપ્રવૃત્તિમાં પોતાની અનુચિત સેવા આપી હતી. તદુપરાંત શાસ્ત્રીજીની પ્રેરણાથી સામયિક દ્વારા સમ્પ્રદાયની સેવા કરવા માટે "પુષ્ટિભક્તિસુધા" (માસિક) સં. ૧૯૬૮ થી ૧૯૭૬ સુધી પોતાના સંપાદકત્વ નીચે પ્રસિદ્ધ કરી એ દ્વારા (૧) શંકરાચાર્ય

અને એમના અનુયાયીઓ તરફથી થતા પુષ્ટિમાર્ગ પરના આક્ષેપોના જવાબો, (૨) પ્રશ્નોત્તરો, (૩) (૪) બ્રહ્મવાદ અને માયાવાદ, (૫) શ્રી વલ્લભચરણવિજ્ઞપ્તિ, (૬) શ્રી વલ્લભભાવાષ્ટક, (૭) દૈન્યાષ્ટકાદિના અનુવાદ, (૮) શ્રી વલ્લભાચાર્યચરિત્ર, (૯) શ્રીસર્વોત્તમજીસ્તોત્રનાં પદો, (૧૦) શ્રી સર્વોત્તમસ્તોત્રની ટીકાઓ સહિત પચીસથી અધિક નામ ઉપર સ્વતંત્ર ભાષાંતર અને સામ્પ્રદાયિક પ્રવૃત્તિ પરત્વે સમયોચિત લેખાદિ લખી સમ્પ્રદાયની સાહિત્યસેવા કરી હતી. એ સિવાય શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ શરૂ કરેલ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યગ્રન્થનારત્નમાલાના ૪૦ લગભગ સંસ્કૃત, ગુજરાતી અને અંગ્રેજી જેમાં સપ્રદીપ અણુભાષ્ય, શ્રીગાયાત્રીભાષ્ય, સુબોધિનીજી દશમસ્કન્ધનાં કેટલાંક પ્રકરણો, શ્રીમદ્ગીતાતત્ત્વદીપિકા, અધિકરણસંગ્રહ, શ્રીવેદસ્તુતિ, પ્રસ્થાનરત્નાકર, શાંડિલ્યભક્તિસૂત્ર, શ્રીવલ્લભાષ્ટક પ્રાપ્ય ટીકા સહિત, શ્રી સર્વોત્તમસ્તોત્ર પ્રાપ્ય ટીકાસહિત, સુબોધની એકાદશસ્કન્ધ, બ્રહ્મસૂત્રપાઠસહિત, જૈમિનિસૂત્ર ભાવાર્થ-પ્રકાશ્યમ્ વગેરે પુસ્તકોનું સંશોધન અને પ્રકાશન શાસ્ત્રીજીના જીવનકાલ દરમ્યાન અને ત્યારપછી શ્રી વા. મગનલાલ શાસ્ત્રી સ્મારક ગ્રન્થમાળાનાં ગુર્જરાનુવાદ સહિત પુસ્તકામાં પ્રથમસ્કંધ સુબોધિની, દ્વિતીયસ્કન્ધ સુબોધિની, તૃતીયસ્કંધ સુબોધિની અધ્યાય ૧ થી ૮ અને અધ્યાય ૯ થી ૧૯, દ. પૂ. ... જન્મપ્રકરણ, રાજસ પ્રમાણ, પ્રમેય, પ્રકરણ, સુ. દ. સ્ક. સાત્ત્વિક સાધન અને ગુણ પ્રકરણ, ષોડશ ગ્રંથ, શ્રીગોકુલેશવાક્સુધા વગેરે ૧૬ થી અધિક ગ્રન્થોના પ્રુફસંશોધન અને પ્રકાશન દ્વારા સમ્પ્રદાયની સાહિત્યસેવામાં પોતાનો સુન્દર ફાળો આપ્યો. તેવી જ રીતે સમ્પ્રદાયની ફલરૂપા સ્વરૂપસેવામાં પણ એમની ... હોવાથી એમના પિતાશ્રી ગોલોકવાસી થયા પછી એમના સેવ્ય શ્રીનાથજીનાં ચિત્રજીની સેવા વિ. સં. ૧૯૬૮માં પોતે પધરાવી એમના પિતાશ્રીએ નિયત કરેલ પ્રણાલિકાનુસાર જીવન પર્યન્ત કરી હતી.

શ્રીમદ્વૈષ્ણવ પરિષદનું સપ્તમાધિવેશન વિ. સં. ૧૯૮૨ માં મુંબઈના માધવબાગમાં ગો. તિલકાયત શ્રી-ગોવર્ધનલાલજી મહારાજશ્રીના અધ્યક્ષપદે શ્રીમોટી હવેલી વાળા પૂ. પા. ગો. શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીના દ્વિતીય પુત્ર ગોપીનાથજી મહોદયના યજ્ઞોપવીતપ્રસંગે શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજીને છપ્પનભોગનો મનોરથ કર્યો હતો તે સમયે પૂ. પા. ગો. શ્રી ગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીની પ્રેરણાથી સમ્પ્રદાયના તેજોત્કર્ષ અને દુષ્પ્રચાર કરતા સુધારકંમન્યોના આક્ષેપપરિહાર્થે ત્યારે થયું હતું. શ્રી. વાડીલાલભાઈએ પોતાની સુંદર સેવા આપી હતી.

એમનું પ્રથમ લગ્ન પાટણના સ્વજ્ઞાતિના હરગોવિંદદાસ નાનદાસની પુત્રી શ્રી. મણિબહેન સાથે નાની ઉંમરમાં થયું હતું. શ્રી મણિબહેનનાં માતા પ્રસન્નબહેન તથા પિતા હરગોવિન્દદાસ પાકાં મર્યાદી વૈષ્ણવ હતાં તેથી એના સંસ્કાર મણિબહેનમાં આવ્યા હોવાથી એઓ પણ ચુસ્ત ધાર્મિક વૃત્તિનાં અને સેવાભાવીલ હતાં. તેમને એક પુત્રી થઈ હતી તે નાની વયમાં જ હરિશરણ થયા બાદ ત્રીસ વર્ષની ઉંમરે શ્રી મણિબહેન પણ ગોલોકવાસી થતાં શ્રી. વાડીલાલભાઈનું દ્વિતીય લગ્ન પ. ભ. શ્રી. જમનાદાસ તલક-ચંદ ચોકસી (કે જેઓ આદર્શ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ અને શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીના વ્યાખ્યાન-પ્રવચનાદિના મુખ્ય શ્રોતા હતા તેમ)ની પુત્રી શ્રી. હીરાબહેન સાથે થયાં હોવાથી એમનામાં ધાર્મિક સંસ્કાર અને વૈષ્ણવતાનો આદર્શ પ્રારંભથી જ હતો તે પ. ભ શ્રી. વાડીલાલભાઈના સહવાસથી વિકસ્યો અને એ આદર્શ વૈષ્ણવ દમ્પતીની સંતતિ ત્રણ પુત્રો ગો. વા શ્રી. મદનમોહન એમ.એ. એલએલ. બી., પીએચ ડી. શ્રી દામોદરદાસ અને શ્રી શ્યામસુન્દર મિકેનિક તથા ચાર પુત્રીઓ શ્રીમતી સરસ્વતીબહેન, ગં. સ્વ. હરિપ્રિયા, અ. સૌ. કૃષ્ણપ્રિયા બહેન અને સૌ. શારદાબહેન બી. એ., એલ એલ. બી. માં પણ વિવેક, વિનય, નમ્રતા, અને મધુરભાષિતા વગેરે વૈષ્ણવતાને પ્રતીક સમા સદ્ગુણો જોવા મળે છે.

વિ. સં. ૨૦૦૩માં શુદ્ધાદ્વૈત સંસદ-અમદાવાદના અગ્રગણ્ય કાર્યકરો અને ગો. વા. શ્રી મોહનલાલ વિ. ગાંધીના સત્પ્રયાસથી શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદનું આઠમું અધિવેશન નડિયાદ (ગુજરાત) ની શ્રી. સાત સ્વરૂપની હવેલીમાં પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલભાઈના અધ્યક્ષપદે સમ્પ્રદાયના તેમજ વૈષ્ણવ સમાજના ઉત્થાનનું આયોજન કરવા માટે થયું હતું તે સમયે ધર્માધ્યક્ષ તરીકે મુંબઈથી ગો. શ્રીકૃષ્ણજીવનજી મહારાજ અને ગો. શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ પધાર્યાં હતા. એ બંને ગોસ્વામી બાલકો ઉપરાંત સ્વાગતાધ્યક્ષ શ્રી. હરિદાસ અચરતલાલ શેઠે પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા બાદ શ્રી. વાડીલાલભાઈએ અધ્યક્ષસ્થાનેથી પોતાના આદર્શ વિચારો રજૂ કરતાં જણાવ્યું હતું કે સમગ્ર વૈષ્ણવો (ગોસ્વામી બાલકો, વિદ્વાનો તથા વૈષ્ણવો)નુ સંગઠન કરવું, વૈષ્ણવ સમાજનું આયોજન કરવું, ભારતના પ્રત્યેક વિભાગમાં કે જ્યાં જ્યાં વૈષ્ણવોની સંખ્યા મોટા પ્રમાણમાં હોય તેવાં મુંબઈ, મદ્રાસ કલકત્તા, દિલ્હી, નાગપુર, મથુરા, અમદાવાદ, વડોદરા, સુરત, રાજકોટ, પોરબંદર, ભાવનગર તથા અન્ય મોટાં શહેરોમાં સંપ્રદાયિક લાઈબ્રેરીઓ ખોલવી, નાનાં મોટાં શહેરોમાં વૈષ્ણવ બાળકોને ધાર્મિક શિક્ષણ સહેલાઈથી મળી શકે એ માટે પાઠશાળા, વૈષ્ણવ હાઈસ્કૂલો, કોલેજો અને યુનિવર્સિટીની યોજના કરાવી અને ધાર્મિક શિક્ષણનો પાઠ્યક્રમ રાખવો, મોટાં શહેરોમાં આવનાર વૈષ્ણવો માટે ઊતરવાની, ભોજનની અને સૂવાબેસવાની સુવ્યવસ્થા કરવી અને પ્રત્યેક વૈષ્ણવ એકબીજાના સુખદુઃખમાં ભાગ લઈ પરસ્પરને ઉપયોગી થઈ શકે એ પ્રકારની ભાવના ઉત્પન્ન કરવા શક્યતાનુસાર આવશ્યક બનતું કરવું એ મુખ્ય હતો. અને એ પરત્વે આગાઉ ગો. શ્રી ગોકુલનાથજી મહરાજશ્રીની સાંનિધ્યમાં મુંબઈના આગેવાન સદ્માનંદન વૈષ્ણવોની મીટિંગ પ્રથમ ભૂલેશ્વર કેથેડ્રલ સ્ટ્રીટમાં આવેલ ફિરંગીનદેવળવાળી વિશાળ જગ્યા હાલમાં જ્યાં 'જયહિન્દ એસ્ટેટ' નામનાં ત્રણ મોટાં બિલ્ડિંગો છે. ત્યાં અને બીજી વાર ભૂલેશ્વર કબૂતરખાના પાસે આવેલ ભગતવાડા નામથી પ્રસિદ્ધ પાંચ બિલ્ડિંગોવાળી મિલકત વેચવા નીકળી હતી ત્યારે દસથી પંદર લાખ રોકી એ સ્થાનોમાં વૈષ્ણવ બેંક, વૈષ્ણવ આયુર્વેદિક ઔષધાલય, વૈષ્ણવ એન્સ્યુરન્સ કું, વૈષ્ણવ કોઓપરેટિવ સ્ટોર્સ, અને વૈષ્ણવ હાઈસ્કૂલ તથા પાઠશાળા વગેરે સમાજકલ્યાણની ભાવનાથી શરૂ કરી એની આવકમાંથી અડધો નફો નાણાં રોકનાર ગૃહસ્થોને આપવો અને અડધો નફો સમ્પ્રદાય તથા વૈષ્ણવ સમાજના હિતના કાર્યમાં વાપરવો એ બાબતમાં સર્વ સંમત થયા બાદ ભગતવાડીની મિલકત ખરીદવા અને એ દ્વારા અન્ય કાર્યોની શરૂઆત માટે રૂા. દસ લાખનું ફંડ એકઠું કરવાનો નિર્ણય કર્યા બાદ એ માટે રૂા. ૫૦ હજાર શેઠ વલ્લભદાસ કરશનદાસ નાથા, રૂા. ૫૦ હજાર શેઠ મગનલાલ પ્રભુદાસ અને બીજા ત્રણ ગૃહસ્થોએ રૂા. દસ દસ હજારની રકમો ભરી હતી, તથા પૂ પા મહારાજશ્રીએ પોતાના હસ્તકની પાઠશાળાનું રૂપિયા પંચોતેરથી એંસી હજાર લગભગનું ફંડ પણ આ કમિટીને સોંપવું અને રૂા. દસ હજાર લગભગ દલાલીના થતા હતા તે શ્રી. વાડીલાલભાઈએ આ કાર્યમાં આર્પી દેવા, એ પ્રકારે રૂપિયા બેથી સવા બે લાખ રૂપિયા નોંધાયા બાદ, બીજી મીટિંગ એક સપ્તાહ બાદ રાખી આ કાર્યને આગળ વધરવાનું નક્કી કરી સૌ વિખેરાયા હતા. બીજા સપ્તાહમાં મીટિંગના દિવસે ભાટિયા સમાજ પર વર્ચસ ધરાવનાર એક ગૃહસ્થ કે જેઓ અગાઉની મીટિંગ સમયે બહાર ગામ હતા તેઓ આ દિવસે મુંબઈમાં હોવાથી એમને પણ આ કાર્યમાં સહકાર આપી આ કાર્ય કરવા અપીલ કરી હતી, પરંતુ બીજી મીટિંગમાં એઓ પણ ન આવ્યા તેમ અન્ય પણ ઉપસ્થિત ન રહ્યા, તેમ અન્ય ગૃહસ્થો પણ હાજર ન થયા, તેથી એ યોજના પડી ભાંગી, છતાં એ જ કાર્ય માટે ત્રીજો પ્રયાસ ગો. શ્રી ગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીના નિત્યલીલાપ્રવેશ પછી એમના સ્મારકમાં ઉપરનાં બધાં કાર્યો કરવાની અપીલ શ્રી. વાડીલાલભાઈએ કરી હતી અને એ માટે સુસમ્પન્ન ધાનક વૈષ્ણવોની એક કમિટી નિયુક્ત કરી હતી, પરંતુ મજકૂર

કમિટીના આગેવાન એક બે પ્રત્યાઘાતી કહેવાતા વૈષ્ણવોએ સ્મારક ફંડની પ્રારંભમાં શરૂઆત ન કરતાં [illegible] પડયું અને પાછળથી રૂપિયા પંચ હજારથી વધારે કામ કોઈની પાસેથી લેવી નહિ અને ત્યાર-પછી જ ગૃહસ્થોને ત્યાં રકમ ભરાયા બાદ આ પ્રવૃત્તિના આગેવાન ગૃહસ્થને એકાએક બહારગામ જવાનું [illegible] કારણથી કાર્યને પડતું મૂકી સ્થગિત રાખ્યું અને સામ્પ્રદાયિક પ્રગતિને રૂંધી નાખવામાં આવી [illegible] પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલભાઈ સમ્પ્રદાય અને વૈષ્ણવ સમાજના ઉત્કર્ષનાં કાર્યોમાં અહર્નિશ [illegible] ભાગ લઈ તન મન અને ધનનો આવશ્યક ભોગ આપી સ્વધર્મકર્મપરાયણ જીવનની [illegible] ઘડી સુધી રહ્યા હતા અને સમ્પ્રદાય તથા સમાજનું હિત ચાહ્યું અને કર્યું હતું.

જેઓ એક બાહોશ અને અનુભવી કાયદાશાસ્ત્રી હોવા છતાં પોતાના અસીલને ખોટી સલાહ કે [illegible] ન આપતાં તેનું હિત વિચારી યોગ્ય સલાહ આપતા અને દરેક કેસનું સત્યાસત્ય વિચારી [illegible] લેતા. વળી ધાર્મિક કાર્યોના કેસોમાં પોતાની ફી ન લેતાં સેવાભાવનાથી કામ કરતા અને દરેક કાર્ય સન્નિષ્ઠા અને ન્યાયનીતિથી કરતા હોવાથી કોર્ટના ન્યાયાધીશો તથા પ્રત્યેક વકીલ [illegible] માન અને પવિત્ર પુરુષની દૃષ્ટિથી જોતા હતા.

શ્રી વાડીલાલભાઈને પોતાને માથે બિરાજતી સેવા અને વકીલાતના વ્યવસાયને કારણે સમયાભાવ હોવા છતાં મુંબઈની ધાર્મિક પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં એમની સલાહસૂચના અને માર્ગદર્શન મેળવવા નીચેની સંસ્થાઓની કાર્યવાહક સમિતિઓમાં એમનું માનભર્યું સ્થાન હતું અને એ સંસ્થા દ્વારા આવશ્યક સેવા તેઓ પોતાની શુદ્ધ ભાવનાથી કરતા હતા: (૧) શ્રી વૈષ્ણવ પરિષદ વિદ્યાવિભાગના માનદમંત્રી, (૨) શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ–મુંબઈના ૩–૪ વર્ષ પર્યંત ઉપાધ્યક્ષ અને નવેક વર્ષ સુધી પ્રમુખ, (૩) નિ. લી. ગો. શ્રી ગોકુલનાથજી મહારાજ સ્મારક સમિતિ (નિષ્કિંચન વૈષ્ણવો–યોજિત) ના પ્રમુખ, (૪) શ્રી શુદ્ધાદ્વૈત સંસદ–મુંબઈ વિભાગના સલાહકાર, (૫) શ્રી. અ. ભા. શુદ્ધાદ્વૈત વૈષ્ણવસંઘ–મુંબઈ-ના પ્રમુખ, (૬) શ્રી ભારતવર્ષીય ગોપાલ ગોરક્ષક મંડળ, મુંબઈના મા. નાહ઼્ મંત્રી, (૭) સ્વ વૈદ્યરાજ [illegible] સ્મારક આયુર્વેદીય ધર્માદા ઔષધાલય અને આયુર્વેદીય વિદ્યાલયના ટ્રસ્ટી, (૮) શ્રી મંદિર મર્યાદા રક્ષક સમિતિના સલાહકાર, (૯) પાટણ દશા પોરવાડ વણિક જ્ઞાતિના શેઠ, (૧૦) [illegible] હિન્દુ રાહત ફંડના સલાહકાર, (૧૧) શ્રી સ્વધર્મવિવર્ધિની સભા–મુંબઈના કાર્ય-વાહક અને (૧૨) ભારતમાર્તંડ પં. શ્રી ગટુલાલજીની સંસ્થા–મુંબઈના ટ્રસ્ટી હતા. એ ઉપરાંત શ્રી વૈષ્ણવ સમાજ કેસરિયા મંડળી, શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ મંડાણ વગેરે સંસ્થાઓના પણ સલાહ-કાર હતા. એમની આ બધી સત્પ્રવૃત્તિ અને સેવાને કારણે પૂ. પા. ગો. બાલકો, વિદ્વાનો અને વૈષ્ણવોનો [illegible] સદ્ભાવ હોવાથી એમની સમ્પ્રદાયની પચાસ વર્ષ લગભગની સેવા માટે મુંબઈના સમગ્ર વૈષ્ણવ સમાજ તરફથી વિ. સં. ૨૦૦૮ના આશ્વિન શુકલ ૨ ને રવિવાર, તા. ૨૧–૯–૫૨ના દિવસે [illegible] દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીના વરદ હસ્તે શ્રી મોટી હવેલીના બગીચામાં જાહેર સભા યોજી, સંમાન-[illegible] આવ્યું હતું, અને ત્યારપછી એમના પંચોતેરમા વર્ષારંભે મુંબઈના વૈષ્ણવો તરફથી શ્રી મોટી હવેલીના બગીચામાં જાહેર સમારોહ યોજી વિદ્યાનિધિ આચાર્યવર્ય ગો. શ્રી શ્રીવ્રજરત્ન-[illegible] મહારાજશ્રી-સુરતવાળાના આશીર્વાદ સહ એઓશ્રીના સાંનિધ્યમાં ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજ-[illegible] હસ્તે વિ. સં. ૨૦૧૪ના માઘ શુકલ ૧૩ ને રવિવાર, તા. ૨–૨–૧૯૫૮ના દિને અભિનંદન [illegible] કરી મુંબઈના વૈષ્ણવોએ એમનું બહુમાન કર્યું હતું. (આ લેખને અંતે આ મુદ્રિત [illegible] છે.)

દિનચર્યા

શ્રી. વાડીલાલભાઈ પ્રાતઃકાલના ૬ના સમયે ભગન્નામસ્મરણ કરતા અને શ્રીનાથજી શ્રીયમુનાજી શ્રીમહાપ્રભુજી વગેરે ચિત્રજીનાં દર્શન કરી, મુખપ્રક્ષાલન કરી, આગલી રાતના અસીલો દ્વારા આવેલું નોટીસાદિ લખવાનું કામ ૬ થી ૭ પર્યન્ત કરતા અને ૭ થી ૮ માં દંતધાવનાદિ દેહકૃત્ય કરી, સ્નાનાદિથી શુદ્ધ થઇ શ્રીની સેવામાં ૮ થી ૧૧ પર્યન્ત રહેતા. એ અરસામાં શ્રીને મંગલભોગમાં નિત્ય માખણમિસરીની કટોરી, મગજનાં બે નંગ, પૂરી ધરતા, ત્યારપછી શ્રીને માટે સખડી અનસખડી વગેરે સામગ્રી સિદ્ધ કરતા એમાં એમનાં પત્ની સૌ. હીરાબહેન સાથ આપતાં. એ સિદ્ધ થયે શ્રીને સખડી અનસખડી. લીલો સૂકો મેવો વગેરે ભોગ ધરી નિત્યનિયમ જપ પાઠ તથા શ્રી ભાગવતના એક અધ્યાયનો પાઠ કરી, શ્રીને સમય થયે ભોગ ધરાવી, બીડી આરોગાવી રાજભોગના દર્શનમાં શ્રીની સાંનિધ્યમાં પોતે તથા કુટુમ્બ સર્વે નાનાં મોટાં ત્યાં દર્શનમાં ઉપસ્થિત થતાં. શ્રી વાડીલાલભાઈ 'વ્રજરાજ બિરાજત ઘેષ' એ શ્રીમત્પ્રભુચરણકૃત રાજભોગની આર્યા અને શ્રીમહાપ્રભુજીકૃત શ્રીકૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો સામૂહિક પાઠ કરી શ્રીને દંડવત્પ્રણામ ચરણસ્પર્શ કરી, અનેસર કરી, ગોગ્રાસ કાઢી, પ્રસાદ લઈ, જળ બીડી લઈ વ્યવસાયાર્થે ૧૧-૩૦ના સમયે કોર્ટમાં જવું. ઘેરથી નીકળતાં સૌને શ્રીસ્મરણ કરી રસ્તામાં શ્રીનાથજીની પેઢી ઉપર દંડવત્પ્રણામ કરી કોર્ટમાં પહોંચ્યા બાદ ૧૨ થી ૫ પર્યંત પોતાનો વ્યવસાય કરવો. ૫॥ ના સમયે ઘેર આવી સ્નાનાદિ કરી, જલ બીડી લઈ, ૬ ના સમયે મોટા મંદિરે દર્શને જવું. ત્યાં શ્રીનાં દર્શન, ગો. બાલકોના ચરણસ્પર્શ કરી ગો. બાલકોનાં પ્રવચનાદિનું શ્રવણ કરી, આઠ વાગ્યે ઘેર જઈ રાત્રિભોજન કર્યા બાદ ૮-૩૦થી ૧૦-૩૦ પર્યન્ત અસીલોને સલાહસૂચના આપવી અને ૧૦-૩૦ થી ૧૧ રોજનો હિસાબ લખવો. અને ૧૧ના સમયે શ્રીનાથજીની પેઢીની ભગવન્મંડળીમાં ભગવદ્વાર્તા શ્રવણ કરી આવનાર પોતાના પાડોશી શ્રી. ચુનીલાલ બળદેવદાસ શાહ પાસે ભગવદ્વાર્તામાં ૮૪ વૈ.ની વાર્તા, ૨૫૨ વૈ.ની વાર્તા, શિક્ષાપત્ર અને વચનામૃતાદિના કથાપ્રસંગો આવ્યા અને એમાં શું રહસ્ય છે એ પરત્વે અવગાહન કરી શ્રી ચુનીભાઈને ભગવત્પ્રસાદ તથા બીડી આપી, ભગવત્સ્મરણ કરી, સમય હોય તો સાંપ્રદાયિક નવીન સાહિત્યનું અવગાહન કરી રાતના ૧૧-૩૦ લગભગ આરામ કરવો. આ નિત્યની દિનચર્યા અંતે રવિવાર અને રજાના દિવસે પ્રસાદ લીધા પછી સ્વલ્પ આરામ અને ત્યારપછી ૪ થી ૬ સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યનું અવગાહન કરવું એ ક્રમ હતો.

હરિગુરુવૈષ્ણવસેવાપરાયણતા

હરિગુરુ વૈષ્ણવ સરખા લેખો, ભિન્નભાવ હૃદયમાં ન દેખો,
દાસપણું ત્રણેનું કહેજો તે તન મન. ધન વિવેકશું જી"

એ ભગવદીયની વાણીને ૫. ભ. શ્રી. વાડીલાલભાઇએ પોતાના જીવનમાં ઉતારી હતી.

(૧) **શ્રીહરિસેવાપરાયણતા**–નિત્ય સવારના ૮ થી ૧૧ પોતાના સેવ્યની સેવા કરતા અને ઋ[illegible] અનુસાર શ્રીને વસ્ત્રાભૂષણ અંગીકાર કરાવતા તેમજ શ્રીને માટે સખડી, અનસખડી, દૂધઘર સાવધા[illegible]નીથી સિદ્ધ કરી ધરાવતા અને એ પ્રસાદ એમને ત્યાં આવતાં જતાં વૈષ્ણવોને લેવરાવતા. તદુપરાં[illegible] પોતાના સેવ્ય સ્વરૂપને ઉત્સવમહોત્સવે અદકીની સામગ્રી લીલો સૂકો મેવો વગેરે ધરાવતા. જન્માષ્ટમ[illegible] દાસોત્સવ અદકીની સામગ્રી ધરાવતા. વિક્રમવર્ષારંભે શ્રીને અન્નકૂટ આરોગાવવા પ્રત્યેક પ્રકાર[illegible] સામગ્રી સિદ્ધ કરવા દસ બાર દિવસની તૈયારી કરતા અને એમાં એમનાં ધર્મપત્ની તથા મોટી પુ[illegible] સૌ. શ્રી. સરસ્વતી બહેન સહાય કરતાં. તદુપરાંત મુંબઇના પ્રત્યેક સાંપ્રદાયિક મંદિરમાં જન્માષ્ટ[illegible]

[illegible] અને અન્નકૂટોત્સવના દિવસોમાં શ્રીને સામગ્રી મોકલવી. વ્રજમાં તેમજ શ્રીનાથદ્વારા અને [illegible] ગુરુશ્રી કાંકરોલી જતાં આવતાં વૈષ્ણવો સાથે શ્રીને અંગીકાર કરાવવા સામગ્રી મોકલતા [illegible] તેમજ અન્યત્ર ગો. બાલકો તરફથી મનોરથાદિ થતાં એમાં પણ પોતાની સામગ્રી અંગીકાર કરાવતા. [illegible] હતો એમનો ભગવત્સેવા પ્રત્યે અનુરાગ.

[illegible] આચાર્યગુરુસેવાપરાયણતા—પ્રાચીનભગવદીયોની ઉક્તિ અનુસાર

"શ્રીવલ્લભકે વંશમેં, સબ શ્રીવલ્લભરૂપ"
"છોટો બડો ન જાનિયે, સબે અગ્નિસ્વરૂપ"

[illegible] ભાવના પ્રાતઃસ્મરણીય ગો. વા. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીજીમાં હતી, અને તેથી જ એઓ [illegible] માટે સંબોધનમાં "શ્રીવલ્લભરાજકુમાર" કહીને સંમાનતા. એ શાસ્ત્રીજીની ભાવના [illegible] હૃદયમાં ઊતરી હતી, તેથી એઓ મુંબઈમાં બિરાજતા પ્રત્યેક ગોસ્વામી બાલક- [illegible] ના, દાનના દિવસોમાં, પોતાના જન્મદિવસે અને નૂતન વર્ષારંભે ભેટ ધરતા અને [illegible] અટક્યું ત્યારે યાદ કરીને પોતાના આત્મીય વૈષ્ણવ દ્વારા ભેટ મોકલી દંડવત્પ્રણામ [illegible]. એ સિવાય કોઈપણ પ્રકારની કાયદા સંબંધી સલાહ સૂચના માટે જ્યારે બોલાવતા ત્યારે [illegible] કોઈપણ પ્રકારની ફી લીધા વિના સાચી સલાહ સૂચના આપતા, બહારગામથી પધારનાર [illegible] પણ ભેટ મોકલતા, એટલું જ નહિ, પણ ગો. બાલકોને એમણે પ્રકટ કરેલું સંસ્કૃત, હિન્દી [illegible] કોઈપણ સાહિત્ય જોઈતું હોય તો એનું ન્યોછાવર લીધા વિના ભેટ આપતા તથા ગો. [illegible] વ્યાખ્યાન યા પ્રવચનાદિ હોય તો એ શ્રવણ કરવા સમય મેળવીને હાજરી આપતા. [illegible] ગુરુઘર-કાંકરોલી, મુંબઈની મોટી હવેલીના ગોસ્વામી બાલકો, અમદાવાદ સુરત વગેરેના [illegible] પ્રત્યે એમનો અત્યંત ભક્તિભાવ હતો.

[illegible] અને વૈષ્ણવો પ્રત્યે સદ્ભાવના

[illegible] વિદ્વાનો પ્રત્યે એમને આદરભાવ હોવાથી વિદ્વાનોને પોતાનાં સાંપ્રદાયિક પ્રકાશનો [illegible] ભેટ આપતા અને એમની મુલાકાત થતાં સાંપ્રદાયિક ચર્ચા કરતા સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્તપ્રચાર [illegible] કરતા અને એમનું પ્રસાદ અને બીડીથી સંમાન કરતા. એવી જ રીતે જે વૈષ્ણવ [illegible] તેનું પ્રસાદ, જલ બીડીથી સંમાન કરતા. નિષ્કિંચન વૈષ્ણવને આર્થિક સહાય [illegible] ([illegible] ન જાણે તેવી રીતે કરતા). વૈષ્ણવમંડળી અને ભગવન્મંડળી માટે પોતે પ્રકાશન કરેલાં [illegible] વગેરે ગુજરાતી પુસ્તકો ભેટ આપતા અને સામાન્ય સ્થિતિના વૈષ્ણવોને કાયદા સંબંધી [illegible] આપતાં કોઈપણ જાતની ફી લેતા નહિ અને વૈષ્ણવતાના લક્ષણ પરત્વે એઓ કહેતા [illegible] ઉપકાર કરે તે માનવતા, પણ અપકાર પર ઉપકાર કરે તે વૈષ્ણવતા.

[illegible] અનુરાગ

[illegible] ને શ્રીભગવત્કથા શ્રવણ કરવાનો તથા એનું અવગાહન કરવાનો અત્યંત આગ્રહ [illegible] વચનામૃતો યા વાકવનો તથા સમ્પ્રદાયના વિદ્વાનોનાં વ્યાખ્યાનાદિ જ્યારે જ્યારે [illegible] તેના શ્રવણ માટે પોતાને સમયાભાવ હોવા છતાં સમય મેળવીને ઉપસ્થિત થતા હતા. [illegible] શાસ્ત્રીજી, પં. શ્રી બલભદ્રલાલાજી, શ્રી પટવારીજી વગેરેનાં જ્યાં જ્યાં વ્યાખ્યાનો [illegible] હાજરી અવશ્ય રહેતી મુંબઈમાં ઊજવાતા શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંઈજી, શ્રીહરિરાયજી,

શ્રીગોકુલેશપ્રભુ, શ્રીપુરુષોત્તમજીના ઉત્સવો તથા ભક્તકવિ શ્રીદયારામભાઈની જયંતીની જાહેરસભાઓમાં પણ એઓ ઉપસ્થિત થઈ લાભ લેતા અને વિવેચનાદિ દ્વારા જનતાને લાભ આપતા હતા.

છેલ્લાં દશેક વર્ષથી એ કથાનુરાગમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઇ હતી અને ભગવદ્વાર્તા કરવી અને સાંભળવી એ વ્યસન સદશ થઇ ગયું હતું, તેથી નવેક વર્ષ પહેલાં ગો. શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજશ્રીએ શ્રી મોટી હવેલીના બગીચામાં અને ત્યારપછી પાઠશાળાના સભાગૃહમાં શ્રીમદ્ભાગવત ઉપર શ્રી સુબોધિનીજી ટીકાને આધારે દશમસ્કન્ધ ઉપર દૈનિક પ્રવચન શરૂ કર્યું હતું અને એ ત્રણેક માસ અસ્ખલિત રીતે કર્યાબાદ કાર્યવશાત્ એ બંધ પડયા પછી એ દૈનિક પ્રવચન ચાલુ રાખવા શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજે કૃપા કરી આજ્ઞા આપી હતી તે એમના જીવનના છેલ્લા દિવસ પર્યંત એક પણ દિવસની ક્ષતિ વિના ચાલુ રાખ્યું હતું. એવી જ રીતે પ્રત્યેક રવિવારે સાપ્તાહિક પ્રવચન પ્રથમ ગૃહાધીશ ગો. શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજ 'પ્રથમેશ',ની પ્રેરણાથી મુંબઈમાં સ્થાપેલ "શુદ્ધાદ્વૈત સંઘ"ના આશ્રય નીચેનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું ત્યાં પણ સંઘનું કાર્ય બંધ થયું છતાં શ્રી વાડીલાલભાઈએ સાપ્તાહિક પ્રવચન ચાલુ રાખ્યું હતું.

દૈનિક પ્રવચનમાં શ્રીસુબોધિનીજી મુખ્ય તથા અન્ય પ્રકીર્ણ સાહિત્ય વાંચતા હતા અને દર રવિવારે સાપ્તાહિક પ્રવચનમાં શ્રીષોડશગ્રન્થાદિ સંસ્કૃત ટીકાને આધારે વાંચતાં અને છેલ્લાં ચારેક વર્ષથી એમને પગમાં હાડકું વધતું હોવાથી ઘરની બહાર નીકળવાનું અશકય થતાં તેમની દ્વારા નિત્ય કથા સાંભળનારા વૈષ્ણવોની માગણીથી ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીની આજ્ઞા લઈ પોતાને ઘેર ભગવદ્વાર્તા શરૂ કરી હતી અને એ એમના જીવનના છેલ્લા દિન પર્યન્ત લગભગ ચાર વર્ષ સુધી નિયમિત ચાલી હતી. એ સિવાય રાત્રિની ભગવદ્વાર્તાનો કાર્યક્રમ પૂરો થયા બાદ શ્રી સર્વોત્તમજીની બડી ટીકા (હસ્તલિખિત)નું વાચન અને એના પર રહસ્યમય વિવરણ ૫-૬ ભગવદીયો દ્વારા ૮-૯ પર્યન્ત થતું હતું. શ્રીવલ્લભાખ્યાન ઉપરની ગો. શ્રી વ્રજરાજી મહારાયજકૃત સંસ્કૃત ટીકા અને શ્રીજીવનજી મહારાજકૃત વ્રજભાષા ટીકા, અષ્ટસખાઓનાં વર્ષોત્સવનાં પદો, દીનતા આશ્રય વગેરેનાં પદો તેનું પણ શ્રી વાડીલાલભાઈની ભગવદ્વાર્તામાં ગાન શ્રવણ અને એના રહસ્યમય ભાવોનું પણ વિવરણ અવારનવાર થતું હતું તથા કથાના સમયે કે અન્ય સમયે ગો. બાલકો યા સામ્પ્રદાયિક વિદ્વાનો કે ભગવદીયોનું આગમન થતાં એ સમયે સામ્પ્રદાયિક સિદ્ધાન્ત પરત્વે વિવેચન તથા સમાજના ઉત્કર્ષની ચર્ચા શ્રી. વાડીલાલભાઇ સાથે થતી હતી. શ્રી વાડીલાલભાઈની વૃત્તિ ભગવત્સેવાકથાદિમાં પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસનાવસ્થામાં પહોંચી હતી તેથી નિત્યના કાર્યક્રમ ઉપરાંત એઓ આખા દિવસમાં શ્રી સર્વોત્તમજીના ૩૫ પાઠ, શ્રી યમુનાજીનાં પદ, શ્રી વલ્લભાખ્યાન વગેરે કરતા અને અહર્નિશ શ્રી અષ્ટાક્ષર મહામંત્રનું સ્મરણ તો ચાલુ જ રહેતું. શ્રી વાડીલાલભાઇની શારીરિક રુગ્ણાવસ્થા (માનસિક સ્વસ્થતા ઘણી સારી હતી) દરમ્યાન એમને ત્યાં સ્થાનીય તેમજ બહાર ગામથી પધારેલા ગો. બાલકો ઉપરાંત વિદ્વાનો તથા ભગવદીયો પધારતા હતા તે પૈકી ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજ (સુરત), ગો. શ્રી કૃષ્ણજીવનજી મહારાજ, ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજ, ચિ. ગો. શ્રી. શ્યામમનોહરજી, ચિ. ગો. શ્રી. વ્રજાધીશજી, ગો શ્રી. પુરુષોત્તમલાલજી મહારાજ (દાદા), ગો. શ્રી રણછોડલાલજી મહારાજ 'પ્રથમેશ' (મુંબઈ), ગો. શ્રી. ઘનશ્યામલાલજી મહારાજ અને ગો. શ્રી. રઘુનાથલાલજી મહારાજ (કામવન), ગો. શ્રી મુરલીધરલાલજી મહારાજ (બોરીવલી), ગો. શ્રી. દ્વારકેશલાલજી મહારાજ અને ગો. શ્રી. માધવરાવજી મહોદય (પોરબંદર), ગો. શ્રી. વિઠ્ઠલેશરાયજી (કચ્છ માંડવી) વગેરે ગો. બાલકો ઉપરાંત શ્રી નરહરિ શાસ્ત્રી, પ્રો. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટ (વડોદરા), પ્રો. નાગરદાસ બાંભણિયા, પ્રો. કેશવરામ શાસ્ત્રી, પં. શ્રી. યમુનાવલ્લભ શાસ્ત્રી, પ્રો. જેઠાલાલ ગો.

[illegible]), પં. આનંદીલાલ શાસ્ત્રી (નાથદ્વારા), શ્રી જમુનાદાસજી ઝાલાનીજી (ઉજ્જન), [illegible] ઝાલાની (ઇન્દોર), શ્રી દ્વારકાદાસ પરીખ, શ્રી હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી (પોરબંદર), શ્રી પ્રેમ-[illegible], શ્રી રતિલાલ મો. દોશી (નડિયાદ), શ્રી. સાકરલાલ બાલાભાઈ (અમદાવાદ), પ. ભ. [illegible] (મધુવન), શ્રી લક્ષ્મીરામ શાસ્ત્રી (બેટવાળા), શ્રી ત્રીકમલાલ શાસ્ત્રી (મુંબઈ), [illegible] હતા અને શ્રી વાડીલાલભાઈ પર ગો. બાળકોની કૃપા હતી. વિદ્વાનો, ભગવદીયો વૈષ્ણવોનો [illegible] પ્રત્યે સદ્ભાવ હતો. શ્રી વાડીલાલભાઈના જીવનકાળમાં અનેક સુખ દુઃખના પ્રસંગો [illegible] છતાં એઓએ "सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ" એ ભગવદ્વાક્યને [illegible] કોતર્યું હતું. એ સિવાય શ્રી મહાપ્રભુજીના વચનામૃત त्रिदुःखसहनं धैर्यं તેને તો [illegible] પોતાના જીવનમાં વણી લીધું હતું; એનો અનુભવ એમના મોટા પુત્ર શ્રી. મદનમોહનભાઇ [illegible] શ્રી વાડીલાલભાઇનું શરીર અટક્યું એટલે એમની વકીલાતના વ્યવસાયનું સઘળું કામ સંભાળી [illegible] બત્રીસ વર્ષની વયે રવિવાર તા. ૨૨-૭-૬૨ના દિને એકાએક હૃદયરોગના ઉપદ્રવથી [illegible] એ સમાચાર સાંભળતાં દરેકના હૃદયમાં ભૌતિક રીતે ક્લેશ થયો હતો કે શ્રી વાડીલાલ-[illegible] ભગવદીયને આ સ્થિતિમાં આ દુઃખ અને તેથી એમને ત્યાં નિત્ય કથામાં શ્રોતા તરીકે [illegible] ભગવદીય વૈષ્ણવને આ સમાચાર મળતાં પણ દુઃખ થયું તેથી એ શ્રી વાડીલાલભાઈ [illegible] સમવેદના વ્યક્ત કરવા અને આશ્વાસન આપવા ઘેર જતાં, જે સમયે [illegible] પુત્રને અંતિમ સંસ્કાર કરવા સોનાપુર (સ્મશાન)માં લઇ ગયા હતા, ભગવદીયે [illegible] દુઃખ વ્યક્ત કરી આશ્વાસન આપી પૂછ્યું કે વાડીલાલભાઇ, આજે તો કથા બંધ રહે [illegible] શ્રી વાડીલાલભાઇએ જણાવ્યું કે "ભગવાને આપેલ એની વસ્તુને એની પાસે [illegible]" તો એને માટે મારી કથા શા માટે બંધ રાખવી! એની પાછળ તો મારી કથા ચાલુ જ [illegible] સ્થિતપ્રજ્ઞની પેઠે એમના પુત્રના મરણને દિવસે સાંજના નિત્યનિયમાનુસાર ભગવદ્-[illegible]. પોતે દૂર બેસીને સાંભળી અને કથામાં નિત્ય આવનાર હતા તે એમના પુત્રના દેહવિલય [illegible] આપવા આવનાર શેઠિયાઓ તેમજ અન્ય વૈષ્ણવો સાથે અને કથાની સમાપ્તિ બાદ [illegible] દૈન્યના આશ્રયનાં પદ ગાયા બાદ મિસરીનો ભગવત્પ્રસાદ અપાયો અને ત્યારપછી [illegible] પોતાનો ભૌતિક શોક વ્યક્ત કરતાં શ્રી વાડીલાલભાઇએ એ જ શબ્દો. કહ્યા કે ભગ-[illegible] તે એણે લઈ લીધાં, જેવી ભગવદિચ્છા. આ હતા એમના શબ્દો ત્યારપછી બે [illegible] પુત્રી શ્રી હરિપ્રિયા બહેનના પતિ પણ હૃદયરોગના હુમલાથી ગોલોકવાસી થયા [illegible] વ્યાપે નહિ જેને, અકલ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે, કૃષ્ણનામશું તાળી રે લાગી, સકલ [illegible] રે," આવા એ ભગવદીય હતા.

[illegible] અંતિમ દિવસો

[illegible]ને આ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરવાની ખબર અગાઉથી પડી ગઈ હોવાથી પોતાની [illegible] સેવાસ્મરણ અને ભાગવતકથા કીર્તન શ્રવણ મનન કરવામાં ગાળતા હતા અને પોતાની [illegible] પ્રવૃત્તિઓમાં મુક્ત થવા પ્રયાસ કરતા હતા. આ બાબતમાં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ અને [illegible]રીથી મુક્ત થવા પ્રથમ શ્રીમદ્વૈષ્ણવ પરિષદનું હસ્તલિખિત તથા મુદ્રિત સાહિત્ય [illegible] તે પ્રો. શ્રી ગોવિન્દલાલ ભટ્ટની સલાહ તથા સૂચનાથી એની સુવ્યવસ્થા માટે શ્રી. [illegible] પુસ્તકાલય-નડિયાદને એના મંત્રીશ્રી રતિલાલ મોહનલાલ દોશીને બોલાવીને સુપ્રત કર્યું, [illegible] સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં છપાયેલું સાહિત્ય અને હિસાબ શ્રી ગોવિન્દલાલ

ભટ્ટની સૂચનાથી શ્રીશુદ્ધાદ્વૈત સંસદ-વડોદરાને મોકલી આપ્યાં. જુદી જુદી સંસ્થાઓનાં હિસાબી ખાતાં-માં એઓ જોડાયા હતા તેના હિસાબો તે તે સંસ્થાના મુખ્ય કાર્યકરોને સુપ્રત કરી દઇ પોતાની આર્થિક જવાબદારીથી મુક્ત થયા. શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ-મુંબઈના પ્રમુખપદે એઓ છેલ્લાં ૮-૯ વર્ષથી હતા તેમાં એનાથી મુક્ત થવા એ સંસ્થાના કાર્યકારોને અનેક વખત કહ્યું છતાં એમની સલાહ સૂચનાથી મુક્ત થવા સંસ્થાના કાર્યકરો ચાહતા નહિ હોવાથી એ સંસ્થા સાથે એમનો સંબંધ જીવનની છેલ્લી ક્ષણો સુધી રહ્યો. ભૂતળનો ત્યાગ કરલ ને આગલે દિવસે શ્રી. હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી સાથે પરિષદના મંત્રી શ્રી. વાડીલાલભાઈને ત્યાં ગયા હતા અને ત્યારે એમની તબિયત અસ્વસ્થ હતી છતાં ભગવત્સ્મરણ કરી શાસ્ત્રીજીના આવ્યાના સમાચાર સાંભળતાં બે હાથ જોડી ભગવત્સ્મરણ કર્યાં અને પોતાને હાથે શાસ્ત્રીજીને ભગવત્પ્રસાદ આપ્યો અને ભૂતળનો ત્યાગ કરવાને દિવસે સાંજના ચાર વાગે પુષ્ટિ. યુવક પરિષદના મંત્રી ગિ. જ. શાહ ભગવત્સ્મરણ કરવા ગયેલ અને પાટણથી પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળાના કાર્યકર શ્રી. રમણિકલાલ પરીખનો આવેલો પત્ર વાંચી સંભળાવ્યો કે જેમાં પુ. યુ. પરિષદે સન ૧૯૩૪માં પ્રકાશિત કરેલ "શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને તેમના સિદ્ધાન્તો" એ ભ. શા. નિ. શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનાં વ્યાખ્યાનો પ્રચારાર્થે છાપવાની સંમતિ માગેલી, એ સબંધી પૂછતાં શ્રી. વાડીલાલભાઈએ પરિષદના પ્રમુખ તરીકે પોતાની સંમતિ આપી એમને ભગવત્સ્મરણ લખવાની સૂચના કરી, ત્યારપછી શ્રી રણજિતભાઈ આવ્યા એમના દ્વારા સુબોધિનીજી, ૮૪,-૨૫૨ વૈનાની વાર્તાપ્રસંગો, શિક્ષાપત્ર, શ્રીવલ્લભાખ્યાન, યમુનાજીનાં ૪૧ પદો પૈકી પાંચ છેલ્લાં પદો વગેરે સુસ્વસ્થ ચિત્તે શ્રવણ કરી સૌને ભગવત્સ્મરણ કરી શ્રી મોટીહવેલીમાં શ્રીબાલકૃષ્ણ પ્રભુનાં સન્ધ્યાઆરતીનાં દર્શન સમયે શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીનાથજી વગેરેનું ધ્યાન ધરતાં દેહનો ત્યાગ કરી ભગવચ્ચરણારવિંદને પ્રાપ્ત થયા. એમના જીવન દરમ્યાન એમણે તન મન ધનથી દરેકને સહાય કરી પોતાની ફરજ બજાવી હતી. સંપ્રદાયની નામસેવા અને રૂપસેવામાં પણ પોતાની અત્યંત આસક્તિ હોવાથી પોતાનો અતિ સુન્દર ફાળો આપ્યો હતો. સામ્પ્રદાયિક સાહિત્યનો સંગ્રહ અને પ્રકાશન પણ સારા પ્રમાણમાં કર્યું હતું. હસ્તલિખિત સાહિત્યમાં પરિષદનું સાહિત્ય પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયને સુપ્રત કર્યા બાદ પોતાનું સ્વતંત્ર સાહિત્ય હતું તે પૈકી શ્રી સર્વોત્તમજી ઉપરની સપ્ત ટીકા કે જેને આધારે એમણે ત્રીસથી અધિક નામોનું વિવરણ 'પુષ્ટિ-ભક્તિસુધા "માં પ્રસિદ્ધ કરેલું અને શ્રી સર્વોત્તમજીની શ્રીગોકુલેશકૃત બડી ટીકા હસ્તલિખિત (અપૂર્ણ) કે જેની સારી નકલ મધુવનમાં પ. ભ. શ્રી. તારાચંદભાઇ મુખિયાજી પાસે હતી તે પોરબંદરવાળા નિ. લી. શ્રીદ્વારકેશલાલજીએ પધરાવી લીધી છે તે સિવાય બીજી નકલ ઉજ્જૈનમાં પ. ભ. શ્રી જમનાદાસ ઝાલાનીજી પાસે જેનું સંશોધન શ્રી. વાડીલાલ પાસે એની નકલ સાથે કર્યું છે તે સિવાય વાડીલાલભાઈ-ની પાસેની નકલ ઉપરથી જતીપુરામાં એક ભગવદીય પાસે છે, આ બધી અપૂર્ણ છે તેમાં એક ભગ-વદીય (વેકેશનની રજામાં) બહારગામ લઈ ગયા હતા તે પાછી આવી નહિ હોવાથી શ્રી વાડીલાલ ભાઈને દુઃખ થયેલું, પરંતુ ભગવદીયો ઉદારચિત હોય છે તદનુસાર દુઃખ એમણે પોતાના જીવનકાલ દર-મ્યાન વ્યક્ત નહોતું કર્યું કે એ બાબત એ ગ્રન્થ પધરાવી જઈ પુનઃ પાછો આપવા માટે એક શબ્દ પણ કહ્યો ન હતો. આવા એ ઉદારભાવનાશીલ આદર્શ ભગવદીય વૈષ્ણવ હતા. એમના દ્વારા અનેક જીવન ઉન્નત બન્યાં છે. એમના સત્સંગથી અનેક ભગવદીય વૈષ્ણવ થયા છે અને એમની પ્રેરણાથી અનેક કાર્યકરો તૈયાર થઈ સમ્પ્રદાયની તન મન અને ધનથી સેવા કરી રહ્યા છે. એમના દેહવિલયના સમાચાર સાંભળતાં મુંબઈમાં બિરાજતા ગોસ્વામી બાલકોના હૃદયમાં તેમજ વૈષ્ણવોના હૃદયમાં ભૌતિક દૃષ્ટિએ અત્યંત ક્લેશ થયો હતો. એમના જીવન દરમ્યાન એમણે ધર્મ સમાજ અને રાષ્ટ્રની સુન્દર સેવા કરી હતી.

[illegible] કટ્ટર હત. સ્વદેશીના હિમાયતી હતા, એટલે પોતાના જીવન દરમ્યાન વિલાયતી દવા-[illegible] ઉપયોગ કર્યો ન હતો. એવી જ રીતે વિદેશી અને મિલના કાપડથી પણ વર્ષોથી મુક્ત રહ્યા હતા. [illegible] સ્વચ્છ ખાદીનાં ધોતિયાં તથા પહેરણ કોટ વગેરે પરિધાન કરતા, સદા પ્રસન્નમુખ, કપાળમાં [illegible] કુંકુમનું ભવ્ય તિલક, અન્યાશ્રય-અસમર્પિતત્યાગ અને મિથ્યા (અસદ્દલાપ) વાણી અને દુઃસંગથી [illegible], આ બધા વૈષ્ણવના આદર્શ ગુણો, કથન તેવું આચરણ શ્રી વાડીલાલભાઇમાં હતાં. "[illegible] हरिः सर्वं निजेच्छातः करिष्यति" એ સિદ્ધાન્ત એમના જીવનમાં ઓતપ્રોત હતો, [illegible] શ્રી. વાડીલાલભાઇને અનેકશઃ વંદન કરી વિરમું છું. —ગિ. જ. શાહ

[illegible] પૂજ્યપાદ ગોસ્વામીશ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીના વરદ હસ્તે અર્પિત અભિનંદન પત્ર

[illegible] મુંબઇને આપનું નિવાસસ્થાન બનાવ્યું ત્યારથી ગો. વા. પ્રો. મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીની સાથે [illegible] સુકાન સંભાળી સમગ્ર વૈષ્ણવસમાજને એતન્માર્ગ તરફ વાળવાને સત્પ્રયત્ન શરૂ કર્યો છે.

"[illegible]સુધા" માસિકનો આરંભ આપના તંત્રિત્વે થયો અને એ માસિક દ્વારા સમ્પ્રદાયના [illegible] સાથ મેળવી આપે સામ્પ્રદાયિક અપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યના સંશોધનનો [illegible] આપ્યો અને સંખ્યાબંધ અપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ દર માસે પ્રસિદ્ધ કરવા લાગ્યા; અને [illegible]તત્ત્વનું કિંમતીમાં કિંમતી લેખ-સાહિત્ય પણ વિદ્વાન લેખકો પાસેથી મેળવી તેમજ [illegible] પ્રસિદ્ધ કરવા લાગ્યા "પુષ્ટિભક્તિસુધા"ની પૂર્વે, સમસામાયિક અને પછી છેક આજ [illegible] એતન્માર્ગનાં અનેક માસિકપત્ર નીકળ્યાં અને નીકળ્યે જાય છે, પણ "પુષ્ટિભક્તિસુધા"એ [illegible] ગંભીર અને પ્રેરક લેખન-સાહિત્ય આપ્યું તેની તુલનામાં આવી શકે એમ નથી, એવું [illegible] અમો જરા પણ અતિશયોક્તિ કરતા નથી.

[illegible] મગનલાલ શાસ્ત્રી, ગો. વા. શ્રીમૂલચંદ્ર તેલીવાળા, વિદ્યમાન પ. ભ. શ્રી ધીરજલાલ [illegible] વગેરે વિદ્વાનોની સબળ મંડળી એકઠી કરી એક જમાનામાં મુંબઇને એતન્માર્ગની [illegible] આપે આપના વ્યવસાયી જીવનના ભોગે પણ અથાગ પરિશ્રમ કર્યો છે એ પણ [illegible] રીતે ભૂલી શકીએ એમ નથી.

[illegible] પરિવર્તન સાથે પ્રવાહે પલટો લીધો. વૈષ્ણવ પરિષદની પ્રવૃત્તિ સ્થગિત થઇ, અને પછી [illegible] ગો. શ્રી ૧ શ્રીગોકુલનાથજી મહારાજશ્રીના નેતૃત્વ નીચે એઓશ્રીના આત્મજો ગો. શ્રી [illegible] મહારાજ અને ગો. શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ, તેમજ ગો. શ્રીવ્રજનાથલાલજી મહારાજશ્રી જેવા [illegible] બાલકોએ અભિનવ પદ્ધતિથી સંપ્રદાયના સંગઠનનો માર્ગ લીધો, તેમની સાથે [illegible] મુંબઇના વૈષ્ણવ યુવકોએ શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદની સ્થાપના કરી તેના [illegible] એક પ્રબળ સૂત્રધાર રહ્યા છો; અને આવા વિપરીત સમયમાં પણ વૈષ્ણવ જનતાને [illegible] પ્રશંસનીય કાર્ય આપે કર્યું છે. અને આપની એ સેવા આજે પણ ચાલુ જ છે.

[illegible] જ વ્યાપક પ્રવૃત્તિઓના પ્રાણરૂપ છતાં-ગૃહજીવનમાં પણ એક આદર્શ વિરક્ત વૈષ્ણવ-[illegible] આપ જ્યારે અનુભવ કરાવી રહ્યા છો ત્યારે અમોને સાનંદ આશ્ચર્ય થયા વિના

રહેતું નથી. જાતે જ સામગ્રી સિદ્ધ કરી ઘરસેવામાં પહોંચી વળી દિવસના ત્રીજા પ્રહરથી વ્યવહારને સાચવતા છતાં-એ કાર્ય પૂરું થતાં જ સાંજે એ જ પ્રમાણે ઉત્તર-સેવા પતાવી રાત્રિના ભગવદ્વાર્તામાં પણ ભગવત્સાંમુખ્યનો સતત કેવળ સ્વાત્માનંદપૂર્વક જ આપ અનુભવ કરતા-કરાવતા રહ્યા છો-રહો છો.

આ બધાંમાંથી સમય કાઢી સમ્પ્રદાયની નામસેવાનું પણ આપનું જૂનું વ્રત આજ દિવસ સુધી સતત અનુભાવી રહ્યા છો. **श्रीमद्वल्लभाचार्य ग्रन्थरत्नमाला** અને **गो. वा. श्रीमग्नलाल शास्त्री स्मारक ग्रन्थमाला** જેવી સમૃદ્ધ બે ગ્રન્થમાળાઓ આપની એતન્માર્ગીય સાહિત્યપ્રકાશનની ધગશના પ્રતીક સમી છે. અને એ રીતે ગો. વા. શ્રીમગનલાલ શાસ્ત્રીજીની સાથે રહી આપ બંનેએ શરૂ કરેલા ગ્રંથલેખન અને ગ્રંથપ્રકાશનની પ્રશસ્ય પ્રવૃત્તિ આપ આજે પણ ચલાવી રહ્યા છો.

भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमैः એ લૌકિક ઉક્તિથી પણ આગળ જઈ આપ તો **दैन्यं त्वत्तोषकारणम्**ને જ જીવનમાં ચરિતાર્થ કરવા સદા સાવધાન રહ્યા છો અને રહો છો, એ આજના પ્રત્યેક કાર્યરત યુવક યુવતિએ લક્ષ્યમાં લેવા જેવું જ માત્ર નહિ, પણ અમલમાં મૂકવા જેવું કિંમતી વ્રત છે.

પ્રાચીન ઉત્તમ વૈષ્ણવોની પ્રણાલિકા પ્રમાણે આજના સમયમાં વર્તન રાખવું બહુ જ મુશ્કેલ છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં પણ કૂવાના પાણીથી જ વ્યવહાર ચલાવી કોર્ટના પાંચ છ કલાક સુધી બિલકુલ જલ કે કંઈ પણ લીધા વિના સતત મગજમારીનાં કામ કર્યા કરવાં અને ગૃહે આવી પાછું સેવામાં ચિત્ત રાખવું-તદુપરાંત વેપારી વર્ગના અસીલોને યોગ્ય સલાહ આપી સંતોષજનક કાર્ય કરી આપવું એ આપે સારી રીતે સિદ્ધ કર્યું છે-કરી રહ્યા છો. અને મુંબઈ જેવા અર્થપ્રધાન શહેરમાં રહી પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી બાલકો અને ધાર્મિક સંસ્થાઓનું કાયદા સંબંધી સઘળું કામકાજ (કંઈપણ ફી લીધા વિના કે કોઈ પણ પ્રકારની અપેક્ષા રાખ્યા વિના) માત્ર નિઃશુલ્ક સેવા ભાવનાથી કરી રહ્યા છો, એ આપના હૃદયની ઉદારતા અને સહનશીલતા વગેરે ઉત્તમ ગુણો પ્રત્યેક વ્યકિતને માટે અનુકરણીય છે.

આપની સાથે શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ એટલી ઘનિષ્ટ રીતે જોડાયેલી છે કે આપને વિશે બોલવા જતાં અમો જ જાણે આત્મશ્લાઘામાં પડી જઈએ છીએ. આમ છતાં આપની આદર્શ અને અનુકરણીય વૈષ્ણવતાનો બોધ આપના વર્તનમાંથી પામી યથાર્થતા જ માત્ર મૂર્ત્ત કરતા બે શબ્દ આપને સંબોધ્યા વગર રહી શકાતું નથી.

આપનું મુંબઈની વૈષ્ણવજનતા બહુમાન કરે છે એને આપ સર્વથા યોગ્ય જ છો આપને એવાં માનોની લેશ પણ ઈચ્છા નથી છતાં અમે આપની પ્રેરણાના અભિલાષી સહકાર્યકરો મુંબઈની સમગ્ર વૈષ્ણવ જનના વતી આપનું બહુમાન કરતાં ધન્યતા અનુભવીએ છીએ અને આપનું સતત નેતૃત્વ ઈચ્છી રહ્યા છીએ.

શ્રુતિપ્રોક્ત શત વર્ષનું આયુષ આપને પ્રાપ્ત થાઓ અને સમ્પ્રદાયની તેમજ વૈષ્ણવસમાજની સેવા કરવાનું આપનું સામર્થ્ય અવિરત રહો એવી શ્રીવ્રજરાજકુમાર શ્રીયશોદોત્સંગલાલિત શ્રીબાલકૃષ્ણપ્રભુ પ્રત્યે અમારી અંતરની અભ્યર્થના છે. તા. ૨૧-૯-૧૯૫૨ લિ. આપના ગુણાનુરાગી,

શ્રીગોવિંદભુવનનો બગીચો; ભૂલેશ્વર; મુંબઈ ૨;	**શ્રી સ્વધર્મ વિવર્ધિની સભા અને શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ, મુંબઈ**

(૨) આ સંસ્થાઓ તરફથી ઉપરનું જ અક્ષરશ: **અભિનંદન પત્ર** તા. ૨-૨-૧૯૫૮ ને દિવસે પૂ. પા. ગો. શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજને હસ્તે ઉક્ત સ્થળે આપવામાં આવ્યું હતું.

શ્રી. વાડીભાઈનો પ્રો. જે. ગો. શાહ પરનો પત્ર

[illegible] ભાઈ જેઠાલાલ,

[illegible] તરફથી પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્ય સંસદની બેઠક માટે આમંત્રણપત્રિકા તથા તા. ૩૦-૧૨-૪૧નો [illegible] આનંદ થયો.

[illegible] અનિવાર્ય સંજોગોને લઈને મારાથી આવતી કાલની બેઠકમાં હાજર રહી નહિ શકાય [illegible] છું.

[illegible] પ્રકાશનના વિષયમાં અત્યાર સુધીમાં સંસ્કૃત મૂળ સાહિત્ય તો ઘણું પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું [illegible] થયે જાય છે. ૨. ભાષાન્તર કે અનુવાદનું કામ પણ શરૂ થઈ ચૂકયું છે ને તે પણ [illegible] વ્યક્તિ કે સંસ્થા તરફથી પ્રસિદ્ધ થયે જાય છે.

[illegible] મૂળની છાયારૂપે નિબંધ વગેરે ગુજરાતી, હિંદી, અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા પ્રસિદ્ધ થવાની ખાસ [illegible] છે. ૪ તદુપરાંત ગુજરાતી શાળામાં, હાઈસ્કૂલ અને કોલેજોના કોર્સમાં દાખલ થઈ શકે તેવા [illegible] પાઠ્યપુસ્તકોની ખાસ આવશ્યકતા છે.

[illegible] પરિવર્તનમાં ધાર્મિક ભાવનાનો હ્રાસ થાય છે તેનું કારણ તપાસીશું તો સાહિત્ય- [illegible] નહિ જણાય, તેનું વાસ્તવિક કારણ શુદ્ધ ચારિત્ર્યનો અભાવ—જણાશે.

[illegible] વ્યક્તિના હીન ચારિત્ર્યને લઈને સંપ્રદાય ઉપર આક્ષેપો થાય છે અને યુવાનવર્ગને તેથી [illegible] અણગમો પેદા થાય છે. જ્યાંસુધી ગોસ્વામિવર્ગનું અને વૈષ્ણવવર્ગનું સામાન્યતઃ [illegible] નહિ ત્યાંસુધી સંપ્રદાયના ગમે તેટલા ઉજ્જવલ સિદ્ધાન્તો હશે, તેનું ગમે તેવું ઉત્તમ [illegible] જનસમુદાયમાં સંપ્રદાય પ્રતિ અણગમો જ રહેવાનો અને તેની અસર ભાવી [illegible] થવાની. ચારિત્ર્યના નિયંત્રણ માટે ખાસ કોઈ યોજનાની આવશ્યકતા છે, અને [illegible] વિના સંભવી શકે તેમ નથી. આ કાર્ય માટે ગોસ્વામિવર્ગ તથા સમસ્ત [illegible] ખાસ આવશ્યકતા છે. તે માટે વૈષ્ણવ પરિષદ્ જેવી વ્યાપક સંસ્થાની [illegible] છે. તેને સજીવ કરવાના પ્રયત્ન અને આંદોલન ચાલુ થયાં છે ત્યારે આપણા સર્વનું [illegible] પુનરુત્થિત કરવાને માટે બનતા સર્વ પ્રયાસ કરવાની અને તે માટે જે જે પ્રયાસ [illegible] સર્વ પ્રકારની સહાય કરવાની છે.

[illegible] નું જે કાર્ય યોજનાની રૂપરેખામાં દર્શાવ્યું છે તે પરિષદના વિદ્યાલયવિભાગમાં [illegible] તે માટે જુદા ફંડની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર પણ નહિ રહે.

[illegible] સંપ અને સંગઠનથી સમ્યક્ પ્રકારે થઈ શકે છે. તેના અભાવમાં નિષ્ફળતા અનુભવવી [illegible]

[illegible] હશે તો પરિષદ્ દ્વારા સંગઠન થશે અને સંપ્રદાયનું ઉજ્જવલ ભાવી જોવા આપણે [illegible]

[illegible] આપ સર્વના ઉત્સાહને ભાંગી નાંખવા ઇચ્છતો નથી, પરંતુ મારા અનુભવથી મને [illegible] હૃદયે આપ સર્વને નિવેદન કરવું જોઈએ. તેથી જ સ્પષ્ટ લખ્યું છે. સાંપ્રદાયિક [illegible] તરફથી થાઓ કે અમુક વ્યક્તિ તરફથી થાઓ અથવા ગમે તે સંસ્થા તરફથી [illegible] સહાનુભૂતિ છે અને અંત સુધી તેવી સહાનુભૂતિ પ્રભુ નિભાવે એ જ અભિલાષા છે.

[illegible] કાર્ય માટે પ્રયાસ કરનારા સર્વને યોગ્ય દિશામાં પ્રભુ લઈ જાઓ એ જ તેના પ્રતિ [illegible]

[illegible] ૨-૧૧-૧૯૪૧ લી. દા. દા. વાડીલાલનાં ભગવત્સ્મરણ

ઉપરનો પત્ર તા. ૧ લી ની રાત્રે લખ્યો તે પછી રાત્રિમાં જે વિચારો આવ્યા તે તા. ૨-૧૧-૪૧ ની પ્રાતઃ લખું છું. માટે બીજું પત્ર જુઓ--

અસમર્પિતત્યાગ તેમજ અન્યાશ્રયનો ત્યાગ એ સંપ્રદાયના મુખ્ય સિદ્ધાન્ત ઉપર ભાર મૂકવો જોઈએ. એ સિદ્ધાન્તો ચાલુ યુગમાં સહેલાઈથી સર્વ વૈષ્ણવો પામી શકે તે માટે યોગ્ય વિચાર થવાની આવશ્યકતા છે.

સંપ્રદાયની સર્વ સંસ્થા—ગોસ્વામિવર્ગની-મંદિરની-બેઠકોની-સર્વાંશે સુધરે નહિ અર્થાત્ મહા. પ્રભુજીના સિદ્ધાન્તાનુસાર યથાયોગ્ય ન આવે ને કેવલ પુસ્તક ઉપર જ આધાર રાખવામાં આવશે તો ધર્મ કેવલ પુસ્તકીઓ થઈ જશે. **ज्ञानी चेद् भजते कृष्णं**-શુદ્ધાદ્વૈત જ્ઞાન પામીને કૃતકૃત્ય થવાનું નથી, પરંતુ સ્નેહપૂર્વક કૃષ્ણની સેવા કરવાની છે. **चेत्** શબ્દ જ સૂચવે છે કે જ્ઞાની ભાગ્યેજ સેવા કરે. સંપ્રદાયાનુસાર જ્ઞાન કરતાં વિશેષ ભક્તિ ઉપર ભાર મૂકાયો છે.

આટલું સામાન્યતઃ લખી હવે તમારા પ્રશ્નો પર આવું છું. પરિષદની યોજના સફળ થાય અને તેમાં વિદ્યાવિભાગની સુંદર યોજના થાય તો આવી જુદી સંસદની આવશ્યકતા નથી. પરંતુ તે નિષ્ફળ જાય અર્થાત્ પરિષદનું પુનરુત્થાન ન થાય તો આવી કોઈ સંસ્થાની આવશ્યકતા ખરી. તે સંસ્થાની યોજના સ્વીકારે અને તેમાં સહાયભૂત થઈ શકે તેવા સર્વ વૈષ્ણવને અને તેમાં ખાસ કરી સંપ્રદાયના અભ્યાસી ગ્રેજ્યુએટ તથા શાસ્ત્રી વર્ગને તથા સ્વેચ્છાએ તેમાં સહાય કરવા માગતા હોય અથવા જોડાવા ઇચ્છતા હોય તેવા ગોસ્વામિબાલકોને લેવા જોઈએ. અર્થાત્ સંસ્થા જેમ બને તેમ સંપ્રદાયમાં વ્યાપક બનાવવી જોઈએ. પરંતુ દરેક સભાસદ શુદ્ધ ચારિત્ર્યવાન્ હોવો જોઈએ તે પર ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ જેથી તેની અસર ધારી લાવી શકાય.

બંધારણ બે-ત્રણ વર્ષના અનુભવ પછી તૈયાર કરવું અને રજીસ્ટર કરવાની વાત પણ આગળ ઉપર રાખવી. હાલ તો સંસ્થાનો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ રાખવો- પરિષદની સંસ્થાનું પુનરુત્થાન કરવું અને તેમ થાય તો સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરવું અને સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થાય તો ઉદ્દેશ એ રહેવો જોઈએ.

૧. સાંપ્રદાયિક સંસ્થાઓની સુધારણા--

૨. સાંપ્રદાયિક પુસ્તકોની પ્રસિદ્ધિ-મૂલ રૂપમાં અનુવાદરૂપે-તથા નિબંધરૂપે સ્વતંત્ર રીતે વગેરે વગેરે-

૩. વૈષ્ણવોની જ્યાં જ્યાં સારી સંખ્યા હોય ત્યાં ત્યાં સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો તથા ઇતર ગ્રંથોનાં પુસ્તકાલયો તથા સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોનું ક્રમશઃ અધ્યયન કરાવે તેવી પાઠશાળાઓ. અનુભવથી જણાયું છે કે આવી સ્વતંત્ર પાઠશાળાઓ સારો ચાલી શકે નહિ, માટે આધુનિક કેળવણી સાથેની આપણી શાળાઓ ઊભી કરવી જોઈએ જેમાં સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોનો પણ એક વિષય રાખી શકાય.

૪. જ્યાં જ્યાં ગોસ્વામિબાલકોની સહાનુભૂતિ મળી શકે ત્યાં ત્યાં તેઓશ્રીને આગ્રહ કરીને દરરોજ નિયમશઃ એકાદ કલાક શ્રીસુબોધિનીજી કે ષોડશ ગ્રંથ કે નિબંધ જેવા ગ્રંથોનું પ્રવચન કરે અને તેમ ન બને તો જ્યાં જ્યાં સંસ્થાના સભાસદો હોય તે તેવી યોજના કરે.

તદુપરાંત બની શકે તો સામાજિક હિતનાં કાર્ય પણ યોજી શકાય, કો ઓપરેટીવ બેન્ક, આયુર્વેદિક ઔષધાલય તથા રુગ્ણાલયો ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. આ સર્વ ત્યારે જ બની શકે કે તેને યોગ્ય ટેકો સાંપ્રદાયિક જનતામાંથી મળે તો પરિષદનું પુનરુત્થાન કરવામાં એ સર્વ ઉદ્દેશો રાખવામાં આવ્યા છે. એ જ. પત્ર લાંબો થઈ ગયો છે. વાંચતાં કંટાળો આવે તો ક્ષમા કરશો. એ જ. પુનઃ સર્વને ભગવત્સ્મરણ.

[પત્ર છાપવા મોકલનાર: પ્રો. જેઠાલાલ ગો. શાહ]

श्रीबालकृष्णो विजयते।

શ્રી. વાડીલાલભાઈનું સ્મરણ

લે.-ગો. શ્રી વ્રજરત્નલાલજી મહારાજ, સુરત

[illegible]નું સ્મરણ ત્રણ પ્રકારે રહેશે: સેવા અને સ્મરણ બન્ને અવિચ્છિન્ન સાધનાર [illegible] સાત્ત્વિક ભગવદીયો દુર્લભ છે. બીજું 'પુષ્ટિભક્તિ સુધા' માસિકમાં અનેરા ભાવ-[illegible]ને અનેક સામ્પ્રદાયિક સાહિત્ય છપાવીને જનતાની અપૂર્વ સેવા બજાવી છે. ત્રીજું, [illegible]ને શાસ્ત્રીજી શ્રીમગનલાલ, શ્રીયુત તે લીવાળા અને આપણા [illegible]લાલે વૈષ્ણવ [illegible] કરવાનું માન્ય એ વ્યક્તિત્રયને ફાળે જાય છે. આવી વ્યક્તિઓ નો [illegible] થયા પછી [illegible] કોઈ વ્યક્તિ બેસી શકતી નથી. આવા ભગવદીયો સમ્પ્રદાયના ભૂષણરૂપ અને આદર્શ-[illegible] આપણે કદાપિ નહિ વિસ્મરીએ.

શ્રી. વાડીભાઈની અપૂર્વ સેવા

લેખક-ગો. શ્રીમાધવરાયજી - તંત્રી, "અગ્નિકુમાર"

[illegible] માર્ગિક સમ્પ્રદાયના લોકપ્રિય અને વિખ્યાત વિદ્વાન ગોલોકસ્થ શ્રી વાડીલાલ નગીન-[illegible] પ્રસિદ્ધ કરવા ચાહે છે, એ સૂચના તથા તંત્રીશ્રી કેશવરામભાઈ શાસ્ત્રીજી [illegible] લેખ લખવા માટે મને મળેલું આમંત્રણ વાંચી દિલમાં એમ થયું કે આવી મહાન [illegible] થોડુંક લખાય તો સારું.

[illegible] છપાઈ રહ્યો છે ત્યારે મુંબઈના વ્યસ્ત વાતાવરણમાં લખાઈ રહ્યો છે, એટલે [illegible]. એમના કયા જીવન ઉપર પ્રકાશ પાથરવો વગેરે પ્રશ્નો દિલમાં રમવા લાગ્યા.

[illegible] સંપ્રદાય અને આચાર્યો ઉપર ચારેય બાજુથી પ્રહારો થઈ રહ્યા હોય, ધર્મ અને [illegible] અવહેલના થઈ રહી હોય, વલ્લભવંશના બાળકો ઉપર આક્ષેપો થઈ રહ્યા હોય, [illegible] થઈ રહી હોય, ત્યાં વળી એકાએક એ માર્ગના સ્તંભરૂપ મહાપુરુષનું આપણી [illegible] એ દુઃખરૂપ જ થાય.

[illegible]માં અંધ બનેલા આજના નવસમાજને ઊર્ધ્વગામી આદર્શો આવા મહાપુરુષોના [illegible] થઈ શકે છે, પરંતુ એમના અભાવમાં આજે નવશિક્ષિતોને જે સિંચન મળવું [illegible] શકવાથી યુવકોનાં દિલમાં સ્વમાર્ગનો વિકાસ થતો અટકી ગયો છે.

[illegible] વિદ્વાનો હવે ગણ્યા ગાંઠ્યા જ રહ્યા છે. એમાં પણ શ્રીવાડીભાઈએ તો આજીવન [illegible] ફાળો આપ્યો છે, તે કદાપિ વીસરી શકાય એમ નથી. શ્રી. વાડીભાઈ જીવન [illegible] પવિત્ર પ્રકાશ ફેલાવી અન્યોને જીવન જીવતાં શિખવાડી ગયા છે. અગર [illegible] પ્રકાશ-રેખાઓને જીવનમાં ઓતપ્રોત કરી, એમનાં પૂનિત પદચિહ્નો પર ચાલવામાં [illegible] જીવનમાં એ જ પવિત્ર જ્યોત ઝળકી રહે.

[illegible] સાહિત્યસેવી તથા સાહિત્યપ્રેમી હતા. સતત સાહિત્યનું પરિશીલન કરનાર હતા. [illegible] અપરિમિત તેમજ વિશાળ હતું. ગ્રન્થનો વિશાળ ભંડાર એમને ત્યાં ભર્યો રહેતો અને

એઓ જ્યાંસુધી નેત્રો સબળ હતાં ત્યાંસુધી ગ્રન્થોના સતત અવગાહનમાં નિમગ્ન રહેતા. છેલ્લે છેલ્લે પણ શ્રીસુબોધિનીજીનું દૈનિક વાચન કરતા હતા અને શ્રોતાજનોને અલૌકિક આનંદ આપતા હતા.

શ્રી. વાડીભાઈ ગ્રેન્યુએટ હતા, પરંતુ વૈષ્ણવી સંસ્કારોના ઘેરા રગમાં રંગાઈ ગયા હતા. એમનામાં અભિમાનનો લેશમાત્ર પણ ન હતો, વળી એઓ સુધારક તથા નવી વિચારશૈલી ધરાવતા હોવા છતાં બીજા સુધારકોની જેમ નાસ્તિક ન હતા. ગોસ્વામી બાળકો પ્રતિ ઈશ્વરભાવ તેમજ ગુરુભાવ રાખનારા હતા. ગોસ્વામી બાળકોમાં વાત્સલ્યભાવની દષ્ટિ રાખતા હતા. પરદેશી બાળકો મુંબઈમાં જ્યારે પણ પધારે ત્યારે પોતાને ત્યાં ખાસ આગ્રહપૂર્વક પધરાવતા, અને ભેટ ધરી દીનતાપૂર્વક દંડવત્પ્રણામ કરતા.

આજે વૈષ્ણવ હોય, પરંતુ જો ગ્રેન્યુએટ હોય તો આચાર્યોને વન્દન કરવામાં પણ પોતાનું ગૌરવ હણાયું હોય એમ માને છે, પરંતુ એઓ જો વાડીભાઈના આદર્શનું ગ્રહણ કરે તો જરૂર ભાવદષ્ટિ કેળવી શકે.

હું બે-ચાર વેળા વાડીભાઈને ઘેર ખાસ મળવાના હેતુથી જઈ આવ્યો હતો. એમણે મને દર્શાવેલ જે વાત્સલ્ય અને શુદ્ધ પ્રેમ તથા લાગણી તે કયારેય હું ભૂલી શકું જ નહિ. એમણે "અગ્નિકુમાર-" ને લેખાદિનો ઘણો જ સહયોગ આપ્યો હતો. એઓ ખરેખર માર્ગના ભૂષણરૂપ હતા,

કે. શ્રી સાતસ્વરૂપની હવેલી,
ભુલેશ્વર-શાકગલી, મુંબઈ-૨

મુંબઈ તા. [illegible]-૬૪
શ્રી વલ્લભ જયંતી

શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહની

નામ-સેવા

લે.-ગો. શ્રી. ગોવિંદરાયજી ર. મહારાજ (પોરબંદર)

ગો. વા. વાડીલાલભાઈ શાહનો મને પરોક્ષ પરિચય છે, છતાં એમની નામ-સેવા સંપ્રદાયમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. "सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत् यावज्जीवं" જીવન પર્યંત સેવામાં ને કથામાં જેની આસક્તિ હોય તેના ભાવનો નાશ કયારેએ પૂર્ણ થતો નથી આ આચાર્યોક્ત્યનુસાર સદ્‌ગતની સેવાકથામાં આસક્તિ એ એમની ભાવવૃદ્ધિનો પરિચય આપી જાય છે. સંપ્રદાયમાં ભાવ એ જ સર્વસ્વ છે. મુંબઈ ખાતે એઓ પોતાના નિવાસસ્થાને શ્રી સુબોધિનીજી, આદિ ગ્રન્થોનું નિત્ય પ્રતિ પ્રવચન કરતા જેનો લાભ ઘણા વૈષ્ણવો લેતા હતા, હવે એ બંધ થયું એ દુઃખ થયું. એ સદ્‌ગતે પોતાના જીવનમાં "त्रिदुःखसहनं धैर्यम्" એ આદર્શ આચરી બતાવ્યો હતો. થોડા જ સમય પહેલાં એમના મોટા પુત્રનું ભરયુવવસ્થામાં અકાળ નિધન થયું ત્યારે અપાર ધૈર્ય દાખવેલ હતું, એટલું જ નહિ, પણ ઘરમાં થતો દૈનિક સત્સંગ યથાવત્ ચાલુ રાખ્યો હતો અને શોક પ્રદર્શિત કરવા આવનારાઓને જાતે જ "तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत्" આ શ્રી મહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું કથન કરતા. એમના દેહવિલયથી સંપ્રદાયને એક આદર્શ ભગવત્પરાયણ, એક ભાવુક વિદ્વાન, વિચારક અને સાહિત્યસર્જકની ન પુરાય તેવી ક્ષતિ પહોંચી છે.

શ્રી વાડીલાલભાઈ

લે.—ચિ. ગો. શ્રીશ્યામમનોહરજી મહોદય. મુંબઈ

આજ સમ્પ્રદાયકી સમુચી સ્થિતિ અરાજકતાપૂર્ણ દેશકી સી હૈ. સમસ્યા યહ હૈ કિ ન તો સમુચિત પ્રભાવ આચાર્યવંશકા અનુગામિયોં પર હૈ ઔર ન અનુગામીવર્ગ પથપ્રદર્શકકો સચ્ચે પથ પર સ્વ-વિહિતાચરણકે લિયે અધિકતર અનુગમનમેં અગ્રસર હો સકતા હૈ. ઉસકા પરિણામ હૈ નેતાઓંકી નેતૃત્વવિમુખતા ઔર અનુગામિયોંકી અનુગમન-વિમુખતા. એક ઐસા ભી વર્ગ સામને આ રહા હૈ જો નિયંત્રિત કિંવા અનિયંત્રિત મનોભાવસે નેતૃત્વપ્રતિયોગી ભી હૈ ઔર વહ જઘન્ય અપરાધ હોગા. સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાન્તભાવના ઔર મૌલિક પરિપાટિયોં પર લક્ષ્ય કરેં તો યોં એક મહતી સંપદાકે હિતમેં નિરપેક્ષ સ્વાત્મતુષ્ટ ઉત્તરાધિકારી હમ આજ હો ગયે હૈં. હમ અપને આદર્શ કિંવા મંતવ્યકો ભૂલે હુએ પથિક હો ગયે હૈ. સૈદ્ધાન્તિક દૃષ્ટિસેં જો કુછ હૈ વહ સ્પષ્ટ સામને હી હૈ. હમ અપના આદર્શકો આજ વ્યવહારમેં ઢૂંઢને કી જરૂરત હૈ.

આદર્શવ્યક્તિકી પ્રેરકતા દ્વિધા હૈ, વચન ઔર આચરણ. વચન ભી શ્રાવ્ય ઔર કથ્ય કે ભેદસે દ્વિધા હૈ, અત એવ શ્રીમદ્ આચાર્યોક્તિ હૈ "सेवायां वा कथायां वा यस्यासक्तिर्दृढा भवेत्" ઇત્યાદિ, યહાં વિકલ્પાદર ભી ઇસ લિયે હૈ કિ "कथा" પદકા તાત્પર્ય ભગવત્કથામેં હૈ, અન્યથા કેવલ ઉપદેશ ઔર સેવામેં તો વિકલ્પ અસહ્ય હી હૈ. ઉસકી કર્તવ્યતાકે હોતે હુએ યે વે બાત હૈં જો શ્રી વાડીલાલભાઈ કે વ્યક્તિત્વમેં પરિલક્ષિત હોતી થી. વચનતઃ વહ આદર્શ વ્યક્તિત્વ થા, ક્યોં કિ ભગવત્કથા કા શ્રવણ કથન પ્રેમ સમાનાધિકરણ થા. ઔર આચરણ ભી, ક્યોં કિ હરિગુરુવૈષ્ણવસેવાનુરાગ ઉનકા સર્વવિદિત હૈ. હરિસેવા ભગવત્સેવા હૈ. ગુરુત્વ સંપ્રદાયમેં શ્રીમદ્આચાર્ય ઔર પ્રભુચરણોંકા હૈ ઉનકી સેવાકે કયી રૂપ સંભવ હૈ, યથા તત્સ્વરૂપસેવા, તદ્દર્શનસેવા, તન્માર્ગસેવા આદિ. કિસકા કિસસે કમ ગૌણપ્રાધાન્ય અથવા સેવાકા પ્રકાર ક્યા હૈ ઇસ ચર્ચાસે પર રહતે હુએ હી વ્યક્તિગત મુઝસે સંબંધિત એક પ્રેરક પ્રસંગકા મૈં ઉલ્લેખ કરના ચાહૂંગા. મુઝે સ્મરણ હૈ કિ મેરે અધ્યયન કિંવા પ્રવચન પ્રારંભ કરને પર ઉનકો ઉતના ઉલ્લાસ નહીં હુઆ, જિતના કિ સુબોધિનીકે અધ્યયનકે કેવલ પ્રારંભ કરને માત્ર હીસે. ઉન્હોંને કહા થા કિ "મારા જીવનમાં મને સૌથી વધારે આનંદ આ વાત સાંભળીને થયો કે બાવાએ શ્રીસુબોધિનીજીનું અધ્યયન પ્રારંભ કર્યું છે." ઔર વસ્તુતઃ હૈ ક્યા? કહા ભી તો ગયા હૈ "न च दृष्टा सुबोधिनी" ઇત્યાદિ. એક ગોસ્વામી બાલકસે ક્યા આશા રખની ચાહિયે, ઇસ બાતકો અભિવ્યક્ત કરનેમેં ઇસસે સહજ સરલ સુન્દર ઔર ક્યા વાક્ય હો સકતા હૈ! ઐસી આશા યદિ ફલવતી હો જાય તો ક્યા મહાન ગુરુસેવા નહીં કહલાતી? હો સકતા હૈ યહ આશા ઔર ઉસકો અભિવ્યક્ત કરનેવાલી ઉપરોક્ત શબ્દરાશિ ઔર સર્વસુલભ હોકર કિસીકી દૃષ્ટિમેં સામાન્ય હી હો, મગર જિસે એતન્માર્ગાનુયાયી હોનેકે નાતે વાડીલાલભાઇકી અંતિમ અવસ્થા પર્યંત ઉનકો સુબોધિની શ્રવણ, મનન પ્રવચનાનુરાગ કિતના થા યહ જ્ઞાત હૈ ઉસ ગોસ્વામી બાલકકે લિયે તો નિશ્ચયેન મહત્ત્વપૂર્ણ હૈ.

મગર ઇન સબ બાતોંસે શ્રીયુત વાડીલાલભાઈકે પ્રતિ મેરે ભાવોંકો અભિવ્યક્ત કરનેકી અપેક્ષા ઉનકે જો મેરે પ્રતિ ભાવ થે તદનુરૂપ મૈં અપને આપકો ખુદ અભિવ્યક્ત કર પાઉં તો ક્યા ઉસ સ્વર્ગીય આત્માકા પરિતોષ ચરમ નહિ હોગા?

ભગવદીય શ્રી. વાડીલાલ શાહ

લે.—ગો. શ્રી. પુરુષોત્તમલાલજી મહારાજ (કોટા)

ગો. વા. પ. ભ. શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ સમ્પ્રદાયકે મહાન પુરુષોં મેંસે થે. ઉન્હોંને અપને જીવનમેં સમ્પ્રદાયકે સિદ્ધાંત ઔર સાહિત્યકી અકથનીય સેવા કી હૈ.

મુઝે ઉનસે મિલનેકા અનેક વાર બંબઇ મેં અવસર મિલા, સેવા-સ્મૃતિ, સાહિત્યસેવા, અપ્રકાશિત ગ્રંથોંકા પ્રકાશન એવં ઉન્હોંને સત્સંગ દ્વારા વૈષ્ણવ સમુદાયકી જો સેવા કી વહ અસામાન્ય હૈ. તથા હી મૈંને યહ સ્વયં સે દેખા કી શરીર અધિક વય હોને કે કારણ અધિક અસ્થિર હોતા હૈ તો ભી શ્રી બાલકૃષ્ણ લાલ કે નિત્ય દર્શન એવં સત્સંગમેં સમય દેના ઉનકા ઇન દિનોં મેં ભી છૂટા નહીં થા સમ્પ્રદાયકી ઇસ દિવ્ય વિભૂતિ કે રિક્ત સ્થાનકી પૂર્તિ હોના દુર્લભ હૈ.

ગો. વા. વાડીલાલભાઈ નગીનદાસ શાહ

લે. શ્રી. હરિકૃષ્ણ વીરજી શાસ્ત્રી, શુ. વિ., શુ. અ.

પરમભગવદીય શ્રી વાડીલાલભાઈના પરિચયમાં હું પૂનામાં વૈષ્ણવ પરિષદનું પંચમ મહાધિવેશન ભરાયું હતું (સંવત ૧૯૫૭ના આરસામાં) ત્યારે આવ્યો હતો. પોતે સુપ્રસિદ્ધ ધારાશાસ્ત્રી હોવા છતાં કુટુંબકબીલાવાળા હોવા છતાં **गृहे स्थित्वा स्वधर्मतः** એ આચાર્યચરણની આજ્ઞાનુસાર શ્રી મગનલાલજી શાસ્ત્રીજી પાસેથી શ્રી સુબોધિનીજીનું શ્રવણ કરતા અને **अनुग्रहेणैव सिद्धिर्लौकिकी यत्र वैदिकी । न यत्नात्** આ શાસ્ત્રીજીનું જીવનસૂત્ર સદ્‌ગત પોતાના જીવનમાં બરોબર ઉતાર્યું હતું. પોતાને મળવા કોઇ વૈષ્ણવ આવે તેનો પ્રસાદ અને પ્રસાદી બીડીથી સત્કારવાનો એમનો નિયમ હતો. કાયદાની સલાહ અથવા ન્યાયાલય સંબંધી કામકાજની એક પાઇ પણ વલ્લભવંશ પાસેથી લીધા વિના કામ કરી આપતા. ઘેરથી પ્રસાદ લઈને કોર્ટમાં ગયા પછી પાછા ઘેર આવીને જલપાન કરતા. જરૂર પડયે ભગવત્પ્રસાદી બીડી લેતા. શ્રી. શાસ્ત્રીજીના ગોલોકવાસ થયા પછી પોતાના ઘેરે કથાપ્રસંગ પોતે જ કરતા અને તેથી પોતે બહુશ્રુત હોવાની સાથે સમ્પ્રદાયના તલસ્પર્શી વિદ્વાન પણ હતા. "પુષ્ટિમાર્ગાનુયા" માસિક જે અત્યાર સુધી સંપ્રદાયમાં અજોડ રહ્યું છે—એમાં સર્વોત્તમસ્તોત્રનો ગુજરાતી અનુવાદ વાડીલાલભાઈનો અજોડ છે. પથારીવશ દશામાં પાંચ સાત વખત હું એઓને મળેલો ત્યારે પણ પાંત્રીસ પાઠ શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રના એઓના છૂટયા ન હતા. આમ શ્રીમહાપ્રભુજીની આરાધનાથી શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણીનું આમ કાઠિન્ય એમને સુબોધ થઈ જતું હતું અને કહેતા કે "આ બધું શ્રીમગનલાલ શાસ્ત્રીજીની કૃપાનું ફલ છે.' કોર્ટમાં અગિયાર વાગ્યે ઉપસ્થિત થવાનું હોય તોપણ ભગવત્સેવાપારવશ્યને લીધે બાર વાગ્યા પછી જ પોતે કોર્ટમાં જતા. કયારેક એમના અસીલનો કેસ અગિયાર વાગ્યે પોકારાય અને અસીલ જસ્ટીસ સાહેબને કહે કે 'સાહેબ, અમારા વકીલ આવ્યા નથી,' ત્યારે જસ્ટિસ સાહેબ કહેતા કે 'તમારા વકીલ વાડીલાલ શાહ હશે'. આમ વાડીલાલભાઈની સેવાના આગ્રહી તરીકેની અસાધારણ છાપ કોર્ટમાં પણ હતી. પોતે હરિ ગુરુ અને વૈષ્ણવની સેવામાં પોતાનું જીવન યાપન કર્યું હતું. ગોલોકવાસના એક દિવસ પહેલાં પણ ભગવત્સ્મરણ કરવા હું જઈ ચડેલો ત્યારે દેહાનુસન્ધાન ન હતું છતાં ભગવત્સ્મરણ કરીને મને પ્રત્યુત્તર આપેલો. આજે એમનું ભૌતિક શરીર ભૂતલ પર નથી એ ખરેખર દુઃખની બીના છે, કારણ કે એમના જવાથી સ્વમાર્ગીય ગ્રન્થોના શ્રવણથી મુંબઇની વૈષ્ણવી સૃષ્ટિ મોટે અંશે વંચિત થઇ ગઇ છે. જીવન કેટલું જીવ્યા તેના કરતાં કેવું જીવ્યા એનું મહત્ત્વ વધુ છે. **जीवन जो सौ बनी आवे**" આ શ્રીરસિકના કીર્તનમાં બતાવ્યા મુજબનું જીવન જીવવામાં સદ્‌ગત મોટે અંશે સફળ થયા હતા. છેવટે સદ્‌ગતને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પી વિરમું છું.

શ્રી. વાડીલાલભાઈ

લે. શાસ્ત્રીજી ચિમનલાલ હરિશંકર, સુરત

શ્રી. વાડીલાલભાઈની સત્ત્વશીલતા, વાક્સંયમ, અને સચ્ચારિત્ર્ય એ ત્રિગુણ સાથેની સેવારસિકતા, [illegible]માં ઉત્કૃષ્ટ સુબોધિન્યાદિ પ્રવચન, અને સમ્પ્રદાયની વૈ. જનતાની વિવિધ પ્રકારે જનસેવા આ ત્રણ ગુણ [illegible] ભગવદીયોમાં ભગવદીય ષડ્ગુણ્ અલંકૃત વાડીલાલભાઈ હતા. એમને વૈષ્ણવ પરિષદના સંરક્ષક પિતા [illegible]. પૂજ્ય મગનલાલજી શાસ્ત્રીજીના સહયોગથી આવશ્યક સિદ્ધાન્તજ્ઞાન અને શ્રીમહાપ્રભુજીમાં અનન્યતા [illegible] સ્ફુરી છે એમ વાડીભાઈ કહેતા. રાત્રે સુબોધિનીવાચન વખતે હું એમની એમને માન્ય મંડલીમાં [illegible] વાક્ય સાંભળી અર્થ કરતા. આંખે વંચાતુ ન હતું. કેટલીક પંક્તિનો મને અર્થ કરવા કહે, એના [illegible] સિદ્ધાંત વિવેચન કરે અને પછી કીર્તન બોલાય. આવો આદર્શ સમાજ ઘેર ઘેર થાય એમ [illegible]—કે પ્રાર્થી એમનું નિત્યલીલામાં સ્થાન છે અને કૃષ્ણાધરામૃતાસ્વાદસિદ્ધિ થઈ રહ્યા છે, એ ભાવના.

નિરભિમાન ભકત શ્રી વાડીલાલભાઇ

લે. શ્રી. નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી, ધંધુકા

[illegible]ભગવદીય પુષ્ટિમાર્ગીય ઉત્સાહી ભક્ત શ્રીવાડીલાલ નગીનદાસ શાહ પાટણના રહીશ હતા. [illegible] બી. એ., એલ એલ. બી. ની પદવીઓ પ્રાપ્ત કરી મુંબઈમાં સ્મોલકૉઝ કોર્ટમાં વકીલાત [illegible] કરેલો. સને ૧૯૦૭ થી મારે મુંબાઈ રહેવાનું થયેલ તે સમયે હું વૈ. શા. સં. અનન્ય[illegible] શાસ્ત્રીજી શ્રી મગનલાલભાઈના સંબંધમાં પ્રથમ આવેલ. પરમ ભગવદીય શ્રી ધીરજલાલભાઈ [illegible] તથા શ્રી વાડીલાલભાઈ શાસ્ત્રીજીને ત્યાં આવતા ત્યારે કયારેક કયારેક એમનો મેળાપ [illegible] સને ૧૯૦૭ના નવેંબરમાં મારી નિમણૂક એલ્ફિન્સ્ટન હાઈસ્કૂલમાં આસિસ્ટન્ટ શિક્ષક તરીકે થઈ, [illegible] એ જ સ્કૂલમાં સંસ્કૃતના શિક્ષક હતા, અને એ માધવબાગ પાસે ખખ્ખરબિલ્ડિંગમાં રહેતા. [illegible]નાં એમણે રૂમ અપાવી ત્યારથી એમના મકાને વારંવાર આવતા શ્રી. વાડીલાલભાઈનો [illegible] મને વધારે થવા લાગ્યો.

સને ૧૯ ૮માં ગોસ્વામી શ્રી અનિરુદ્ધલાલજી મહારાજશ્રીને શાસ્ત્રીજી 'અણુભાષ્ય'નો અભ્યાસ [illegible] તે સમયે હું પણ ત્યાં જતો અને શ્રી વાડીલાલભાઈ પણ ત્યાં આવી 'અણુભાષ્ય'નું અધ્યયન [illegible] સને ૧૯૦૯ના આરસામાં શારદાપીઠના શંકરાચાર્ય શ્રીમાધવતીર્થે પુષ્ટિમાર્ગ ઉપર આક્ષેપો [illegible] આક્ષેપો જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રોમાં છપાતા. આ આક્ષેપોના સચોટ ઉત્તર શ્રી વાડીલાલભાઈએ '[illegible]' ના નામથી આપવાનો આરંભ કરેલ. જે જે વર્તમાનપત્રમાં આક્ષેપ આવે તે વર્તમાન[illegible] જ એનો ઉત્તર થોડા જ સમયમાં એ મોકલતા. અને કોઇ વાર "પુષ્ટિભક્તિસુધા" માસિકમાં પણ [illegible]. આ કામમાં એમને શાસ્ત્રીજીની સહાય મળતી. આ આક્ષેપોના ઉત્તર આપવાનું તથા [illegible]નું કાર્ય એમણે ઘણા માસ સુધી કર્યું અને નંદુરબારમાં વૈષ્ણવ પરિષદ ભરી તેમાં પણ [illegible] ઉત્તર આપતાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોનું સમર્થન કરેલું. પછી ૧૯૧૦ માં સુરતમાં ગોસ્વામી શ્રી[illegible] મહારાજશ્રીના લગ્નપ્રસંગે પાછી વૈષ્ણવ પરિષદ ભરાયેલી ત્યારે શ્રી. વાડીલાલભાઈ પરિષદના [illegible] અને ઘણા ઉત્સાહ તથા ખંતથી કાર્ય કરતા.

[illegible] સુબોધિનીના ગુજરાતી અનુવાદો વગેરે ઘણાં પુસ્તકોના પ્રકાશક શ્રી વાડીલાલભાઈ છે. સંસ્કૃત [illegible] પ્રકાશક ધીરજભાઇ તથા શ્રી મૂલચંદ તેલીવાળા છે, તેવા ગુજરાતી અનુવાદોના પ્રકાશકો [illegible] તથા ચુનીલાલ પરીખ છે શ્રી. વાડીલાલભાઈએ શ્રી ઉત્સવલાલ સાંકળચંદ પરીખ દ્વારા "[illegible]સુધા" પણ છપાવી આપેલ અને એનાં પ્રૂફ પણ એમણે સુધારેલ.

સને ૧૯૧૦ ના નવેમ્બરના અંતે મેં મુંબાઇનું રહેઠાણ મૂકી દીધું એટલે ત્યારપછી શ્રી વાડી લાલભાઇ સાથેનો મારો પરિચય ઓછો થવા લાગ્યો. ત્યારપછી કોઇ કોઇ વાર કામપ્રસંગે મુંબઇ જાઉં ત્યારે એમને મળતો. એમનામાં સાદાઇ, વિનય, સહનશીલતા ઘણાં હતાં, અને અહંભાવ એટલે અભિમાન જરાએ ન હતું.

શ્રીશુદ્ધાદ્વૈત સંસદ સભાએ 'શ્રીમદ્વલ્લાભાચાર્યની દષ્ટિએ અન્યાશ્રય અને અસમર્પિતત્યાગ' વિષય ઉપર જાહેર ઇનામી નિબંધ મગાવેલ અને એ નિબંધોના પરીક્ષકોમાં શ્રી. વાડીલાલભાઇ પણ હતા. એ વિષયના નિબંધો પૈકી શ્રી દ્વારકાદાસ પુરુષોત્તમદાસ પરીખે લખેલ નિબંધ સંસદે છપાવી પ્રસિદ્ધ કરેલ અને એમાં 'માર્ગના સિદ્ધાંત તથા પ્રણાલિને ચુસ્તપણે વળગી રહી એનું રક્ષણ કરવાની પરીખની અદમ્ય ધગશ, અને એના હિતમાં કામ કરવાની એમની અપ્રતિહત શકિત'થી સંસદના મંત્રી એમના ઉપર પ્રસન્ન થયેલ હોવાનું તેમને સર્ટિફિકેટ આપેલ. વસ્તુત: આ એમના નિબંધમાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતથી કેટલુંક વિરુદ્ધ લખાણ હોવાથી, આ વિષયમાં પટવારી શ્રી. બાલુભાઇની ઇચ્છાથી મેં "પુષ્ટિમાર્ગીય અનન્યતાનો પ્રકાર" નામની પુસ્તિકા લખેલી અને છપાવેલી. એમાં શ્રી વાડીલાલ ઉપર આવા નિબંધને પ્રમાણપત્ર આપવા માટે આક્ષેપ પણ કરેલ, છતાં એઓશ્રીનો મારા પ્રતિ એવો જ પ્રેમ રહેલ. એ પ્રસંગથી એમની સહનશીલતા અને એમનામાં અહંભાવનો અભાવ હોવાનું નિઃસંદિગ્ધ રીતે જણાય છે.

શ્રી. વાડીલાલભાઇ પોતાને ઘેર શ્રીઠાકુરજીની સેવા પોતે નિયમસર કરતા, અને એ પછી પોતે પ્રસાદ લઇ ઑફિસે તથા કોર્ટે જતા તેથી પ્રૂફ સુધારવાનો સમય એમને ઓછો રહેતો કોઇક વાર તો મહિના દોઢ મહિના સુધી પ્રૂફ સુધાર્યા વિના પડયું રહેતું, છતાં પ્રેસ એમને બધી સગવડ આપતું. એઓશ્રીને નિર્ણયસાગર પ્રેસ સાથે એવો ગાઢ સંબંધ હતો.

વૈષ્ણવોનો એઓશ્રી આદર કરતા, અને એમનું કાર્ય મને ત્યાંસુધી કરી દેતા. ગોસ્વામી બાલકો પ્રતિ એમની શ્રદ્ધા અચલ હતી અને એઓશ્રીની બની શકે તેટલી સેવા કરતા અને એમની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતા, સંપ્રદાય માટે પોતાથી બને તેટલું સઘળું કરવા સદાએ તત્પર રહેતા. આવા ઉત્તમ ભગવદીયના અવસાનથી આપણને ઘણી ખેટ થઇ છે. એમનું સ્થાન તો ભગવાનની નિત્યલીલાના ધામમાં જ સંભવે.

ગો. વા., પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલભાઈ કે સંસ્મરણ

લેખક : શ્રી. જમનાદાસજી ઝાલાની, ઉજ્જૈન

પરમ ભગવદીય શ્રી વાડીલાલભાઈકા નામ મૈંને મુદ્રિત ગ્રંથો દ્વારા એવં "પુષ્ટિભક્તિસુધા" "વેણુનાદ" આદિ એતન્માર્ગીય માસિકો કે દ્વારા જાન લિયા થા, જિસ બાતકો ચાલીસ વર્ષસે અધિક સમય વ્યતીત હો ગયા. તબ સેહી ઉનકે પરિચય કી અભિલાષા મુઝે લગ રહી થી, પરંતુ પ્રત્યક્ષ મિલાપ કા અવસર અનેક વર્ષો તક પ્રાપ્ત નહીં હુવા થા. આખિર સન્ ૧૯૨૫ મેં જબ પુષ્ટિમાર્ગીય પરિષદકા વિરાટ અધિવેશન મુંબઈ શહરમેં હુવા જિસમેં સભાપતિ નિત્યલીલાસ્થ બડે તિલકાયિત શ્રીમદ્ગોસ્વામિવર્ય શ્રી૧૦૮ શ્રી ગોવર્ધનલાલજી મહારાજ ચુને ગયે થે તથા જિસમેં અનેક મહાનુભાવ ગોસ્વામિવર્ય તથા ભગવદીય સમ્મિલિત હુવે થે, ઉસ સમયમેં ભી પ્રથમ વાર બમ્બઇ ગયા થા તબ ગોલોકવાસી પરમભગવદીય આદરણીય પ્રોફેસર શ્રી મગનલાલજી શાસ્ત્રીજી સે વાર્તાલાપ

હેનેકી અભિલાષાસે તથા શ્રી વાડીલાલભાઈસે ભી મિલાપ હોનેકી આશાસે મેં શ્રીવાડીલાલભાઇ કે ઘર પહુંચા. ઉસ સમય દોનોં હી મહાનુભાવ શ્રીજીકી સેવામેં અપરસ મેં થે. દોનોંસે હી પ્રથમ પરિચય હુવા તથા ઇન દોનોં મહાનુભાવોં ને બડી કૃપા તથા મમતાપૂર્વક મુઝસે ઐસા વર્તાવ કિયા જૈસા કિ મૈં ઉનકા પૂર્ણ રૂપસે પરિચિત થા. તદનન્તર દ્વિતીય વાર ઉન્હોંને (શ્રી વાડીલાલભાઇને) કૃપા કરકે "વૈષ્ણવ પરિષદ" કે ગ્રંથાલયમેં સે શ્રીવિઠલેશ્વર પ્રભુચરણ કે ગ્રંથ "શૃંગારરસમંડન" કે અંતર્ગત "[illegible]" કી અત્યંત દુર્લભ સંસ્કૃત ટીકાકી પ્રતિલિપિ કરને કો મુઝકો મેરે ઉપયોગ કે લિયે ભેજ દી ઔર યદ્યપિ મુઝે વહ ગ્રંથ વાપિસ ભેજને મેં વિલમ્બ હુવા તથાપિ ઉન્હોંને કિસી પ્રકાર સે અપ્રસન્નતા પ્રકટ નહીં કી. તદનન્તર અનેક વાર મૈં જબ જબ બમ્બઈ ગયા તબ તબ ઉનસે મિલાપ હોતા રહા તથા ઉનકી કૃપા મુજ પર સતત એકરસ રહી.

શ્રીનાથદ્વારા પ્રકરણ રાજસ્થાન ગવનર્મેન્ટકી ઓરસે પ્રથમ ઉદયપુર કે ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટ મેં ચલા તબ બમ્બઈ કે વૈષ્ણવ સમાજકી ઓર સે શ્રીમદ્‌ગોસ્વામિવર્ય શ્રી ૧૦૮ શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ કી આજ્ઞાનુસાર શ્રી વાડીલાલભાઇ ને મુઝકો અભિભાષક નિયુક્ત કિયા ઔર મેરી પૈરવી પર સન્તોષ વ્યક્ત કિયા.

શ્રીવાડીલાલભાઈને સ્વમાર્ગીય અનેક સંસ્કૃત ગ્રંથોકા પ્રકાશન કરાયા હૈ. ઉનમેં સે શ્રીમદ્‌ભાગવત [illegible] રાજસ પ્રમાણ પ્રકરણ કી પ્રસ્તાવના મેં લિખા હૈ કી ઉનકે પૂજ્ય પિતાજીકા યહ ઉપદેશ થા કિ દૂર કિસીકા ભી-શત્રુકા ભી અપને સે બન સકે વહ ભલા કરના, પરન્તુ કિસીકા કભી બુરા નહીં કરના. ઇસ ઉપદેશ કા ઉન્હોંને આજન્મ પાલન કિયા.

રાત્રિકો નિત્ય પ્રતિ સ્વમાર્ગીય ગ્રંથ શ્રી સુબોધિનીજી આદિ કા અવલોકન કરતે તથા જિજ્ઞાસુ વૈષ્ણવોં કો સુનાતે રહતે થે. યહ નિત્ય નિયમ ઉનકા પ્રાયઃ સતત ચાલૂ રહા. ઐસે અવસરોં કા લાભ મુઝ કો ભી જબ જબ મૈં બંબઈ ગયા તબ તબ પ્રાપ્ત હોતા રહા.

એક સમય પરમકૃપાલુ શ્રીમદ્‌વિઠ્ઠલેશ્વર પ્રભુચરણ કે મહા માંગલિક પ્રાકટ્યમહોત્સવ કે અવસર પર મોટા મંદિર મેં વૈષ્ણવો કી સભા હુઇ તબ મૈંને કુછ વર્ણન મેરે દર્શન કિયે હુવે ઐસે મહર્ષિયોં કા કિયા જિન્હોંને ભગવદ્‌ગુણાનુવાદ કરકે દેહત્યાગ કિયા અથવા અપને પરિચય કે ભગવદીયોં સે બીદા માંગકર દેહ ત્યાગ કિયા. તો શ્રી વાડીલાલભાઇને ભી ઐસે હી પ્રસંગ અન્યાન્ય મહાનુભાવો કે તથા વિશેષ કર ગોલોકવાસી આદરણીય શ્રી મગનલાલજી શાસ્ત્રીજી કે દેહાવસાન કે સુનાયે. વાસ્તવિક મેં સ્વયં વાડીલાલભાઇ ભી ઐસી હી ભાવનાઓંસે આજન્મ ભાવિત રહે તથા અન્તમેં ઉનકા ભી દેહાવસાન ભી ઇસી પ્રકાર ભગવદ્‌ગુણાનુવાદ, ભગવદ્‌દર્શન, ભગવત્સ્મરણ કરતે હોના મૈંને સુના હૈ.

લૌકિક વ્યવહાર ભી ઉનકા અત્યંત પ્રામાણિકતાપૂર્ણ રૂપ કા રહા. મૈંને ઉજ્જૈન કે એક વ્યાપારી કે કે વાડીલાલભાઈ કે પાસ ભેજા જિસ પર બંબઇકે આઢત્યા ને અપને લેને રુપયે ઔર વ્યાજ લગભગ તીનચાર હજાર રુપયોંકા બંબઈ કોર્ટ મેં પ્રસ્તુત કર દિયા થા, ઉસકા લેના વ્યાપારિક દૃષ્ટિસે તો વાજબી થા, પરન્તુ કાનૂની દૃષ્ટિસે ઉસ દાવે મેં સફલતા ઉસ આઢતિયે કો નહીં મિલતી શ્રી વાડીલાલભાઈને અત્યન્ત સહાનુભૂતિ સે ઉજ્જૈનવાલે વ્યાપારી કો સબ બાતે સમઝાઈ ઔર અન્ત મેં અપના નિજી લાલચ છોડકર ઉજ્જૈનવાલે ભાઈકી દી હુઇ ફીસ મેં હી સંતોષ માનકર દોનો પક્ષકારોં કા પરસ્પર રાજીનામા કરા દિયા.

સારાંશ યહ હૈ કિ વાડીલાલભાઈ અપને સિદ્ધાંત પર આરૂઢ રહે તથા સિદ્ધાંત કી જો બાત કહતે થે ઉસી પ્રમાણે સ્વયં આચરણ ભી કરતે થે. મહારાષ્ટ્ર ભક્તકી યહ ઉક્તિ "બોલે તૈસા ચાલે ત્યાચી વેંદાવી પાઉલે" શ્રી વાડીલાલભાઈ કે જીવનચરિત્ર સે ચરિતાર્થ હોતી થી

શ્રી વાડીલાલભાઈ કે ચિરંજીવકા દેહવસાન હૂવા. વહ ભી પ્રસંગ વાડીલાલભાઈ કે ધૈર્ય તથા ભગવદિચ્છા પર દૃઢતાપૂર્વક વિશ્વાસ રખતે હુવે કાલયાપન કરનેકી કસોટીકા પ્રસંગ થા. ઉનકા અભિભાષણ વ્યવસાય કો ઉનકે વૃદ્ધાપકાલ મેં ઉનકે ચિરંજીવનને સંભાલ લિયા થા તથા સર્વ પ્રકાર સે ઉનકે ચિરંજીવ ને યોગ્યતા સંપાદન કર લી થી. ઐસે સુયોગ્ય ચિરંજીકા વિયોગ અત્યન્ત દુઃસહ થા. ઐસે કઠિન પ્રસંગ (ordeal) મેંસે વાડીલાલભાઈ અસાધારણ ધૈર્ય ધારણ કરકે અપના સાંસારિક જીવન નિર્વાહ કરતે રહે યહ અત્યન્ત આદર્શ જીવન કે લક્ષણ હૈં.

શ્રી વાડીલાલભાઈ કે જીવન સે ઐસે અમૂલ્ય ઉપદેશ પ્રાપ્ત હોતે હૈં જો સદા અનુકરણીય હૈં.

ગો. વા. શ્રીવાડીલાલભાઈ

લે. પ્રો. જેઠાલાલ ગો. શાહ

પ. ભ. વાડીલાલભાઈના હરિશરણ થયાના સમાચાર પ્રો. ગોવિંદલાલ ભટ્ટ દ્વારા જાણતાં અત્યંત ખેદની લાગણી અનુભવી. આમ કેટલાક સમયથી એમની શારીરિક સ્થિતિ સારી ન હોતાં, છતાં દૃઢ મનોનિગ્રહથી એમની આયુષ્યદોરી લંબાવી શકયા, ભગવત્કથા શ્રવણ કરતા કરતા હરિશરણ થયા. ખરેખર એમાં જ એમના જીવનની ધન્યતા સમજાય છે.

જેમણે અનેક વર્ષોથી શુભ નિષ્ઠા અને કેવળ કર્તવ્યભાવનાથી પુષ્ટિસંપ્રદાયના સાહિત્યની વૈષ્ણવ પરિષદ દ્વારા સેવા કરી અને એક આદર્શ વૈષ્ણવી જીવનની સુવાસ ફેલાવી તેવા નામસેવા તથા સ્વરૂપસેવામાં આસક્તિ ધરાવનાર, ગૃહસ્થાશ્રમી છતાં પ્રપંચની વિસ્મૃત કરાવનાર, ભાગવદ્દ્ભાવથી પ્રચુર તેવા વાડીલાલભાઈના હરિશરણ થયાથી પુષ્ટિસંપ્રદાયને મોટી ખોટ પડી છે. અને હાલમાં જ્યાં કાળબળે પંડિતો તથા વિદ્વાન વર્ગની સેવા તિરોભૂત થતી જાય છે, ત્યારે એમનું સ્થાન નજીકના ભવિષ્યમાં પુરાશે કે કેમ એ સંપ્રદાય માટે ચિન્તાનો વિષય છે.

વાડીલાલભાઈ ગો.વા. પ્રો. મગનલાલ શાસ્ત્રીના નિકટ સહવાસમાં વર્ષો સુધી રહેલા, એટલું જ નહિ, પણ એ બન્ને શ્રીવલ્લભાચાર્યજી તરફ અનન્યભાવ ધરાવતા અને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાંતોના મર્મની પૂરેપૂરી પકડ ધરાવતા. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ એમને "પુષ્ટિભક્ત" માટે પરિપકવ બનાવ્યા એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નથી. એઓ બન્ને કાયા અને છાયા સમાન સાંપ્રદાયિક તમામ પ્રવૃત્તિઓમાં સાથે જ વિચરતા. એમના દેહ જુદા, પણ એમની કાર્યશક્તિ સમાન હતી. એમનો જન્મ પાટણમાં પોરવાડ વૈષ્ણવ કુટુંબમાં થયેલો, આથી એમના પુષ્ટિમાર્ગીય સંસ્કારો જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલા. બી. એ. થયા પછી કાયદાનો અભ્યાસ એમણે કર્યો. શરૂઆતમાં અમદાવાદમાં સ્થિતિ કરેલી એ વખતે દરરોજ નટવરલાલજીનાં દર્શન કરવાનો એમનો નિત્ય નિયમ હતો, એટલું જ નહિ, પણ પુષ્ટિમાર્ગીય આચારનું પણ ચુસ્ત પાલન કરતા.

એમની સાથે મારું પ્રથમ મિલન કયારે થયું એની મને ચોક્કસ ખબર નથી, પણ એક ઝાંખું સ્મરણ છે કે લગભગ ૫૦ વર્ષો પહેલાં હું અમદાવાદના ગુજરાત વૈશ્ય સભા નામના છાત્રાલયમાં રહી ભણતો હતો ત્યારે એઓ અમારા છાત્રાલયમાં આવેલ. હું એ વખતે બી. એ. માં અભ્યાસ કરતો હતો

અને મેં સંસ્કૃત ઑનર્સનો વિષય લીધેલો. અમારા છાત્રાલયના ગૃહપતિએ વાતમાં અને વાતમાં એમની સાથે મારો પરિચય કરાવ્યો એટલે એમણે મને એક પ્રશ્ન પૂછ્યો કે તમે કયા ગ્રંથનો અભ્યાસ કરો છો. મેં ઉત્તર આપ્યો કે યુનિવર્સિટી તરફથી સંસ્કૃત ઑનર્સમાં એક પ્રશ્નપત્ર રામાનુજભાષ્યનો છે અને બીજો ભગવદ્ગીતા ઉપરનો છે. એટલે તેમણે શંકરના માયાવાદની ચર્ચા કરી, અને રામાનુજ તથા વલ્લભાચાર્યની સરખામણી કરી, અને ભગવદ્ગીતાનું પુસ્તક મંગાવીને ભગવદ્ગીતામાં ભક્તિ જ મુખ્ય છે એ સિદ્ધાન્તનું પ્રતિપાદન કર્યું. આ બધું સાંભળીને મને એમના પ્રત્યે ઘણું માન ઉત્પન્ન થયું. એ પહેલાં હું એમને ઓળખતો નહોતો, માત્ર નામ સાંભળેલું. તેમ શ્રી વલ્લભાચાર્યના સિદ્ધાંતો પણ હું સમજતો નહોતો. પણ આ એમની મુલાકાતથી મારા મન ઉપર શુદ્ધાદ્વૈતના સંસ્કાર પડ્યા જે અદ્યાપિ પર્યન્ત સ્થાયી રહ્યા છે. આ માટે ખરેખર હું શ્રી. વાડીલાલભાઈનો આભારી છું. જ્યારે જ્યારે હું મુંબઈ એમને મળવા જતો ત્યારે આ પ્રથમ મુલાકાતનું હું એમને સ્મરણ કરાવતો, અને એઓ ખરેખર ભગવદીયભાવમાં આવીને મને ખૂબ સ્નેહથી આલિંગતા.

અખિલ વૈષ્ણવ પરિષદની સ્થાપનામાં એમણે ગો. વા. પરમભગવદીય મગનલાલ શાસ્ત્રી સાથે અદમ્ય ઉત્સાહ અને રસ દાખવેલાં. વળી એના એક સુકાની તરીકે એ પરિષદનો પુસ્તકભંડાર પોતાને ત્યાં સુરક્ષિત કર્યો. "પુષ્ટિભક્તિસુધા" માસિકના પ્રકાશક તરીકે વર્ષો સુધી એમણે સેવા આપી હતી. પ. ભ. ધીરજભાઈ સાંકળિયા તથા પ. ભ. મૂલચંદ તુલસીદાસ તેલીવાળા, પ. ભ. લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ તથા રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારીની સાથે સંપ્રદાયની સેવા માટે આગળ પડતો ભાગ લેતા છેલ્લી પેઢીના પીઢ અને અનુભવી વિદ્વાનોમાં એ એકલા જ રહ્યા હતા, એ પણ ભગવદિચ્છાથી હવે વિદાય થાય છે. પોતે ઘણા વ્યવસાયી હતા તેમજ સ્વરૂપસેવામાં અત્યન્ત આરૂઢ હોવાથી એમનું સ્વતંત્ર લેખન ઓછું છે, છતાં એઓ ઊંચી કોટિના વિચારક હતા અને પુષ્ટિભાવનાના ઊંડા મર્મજ્ઞ હતા. એમની સર્વોત્તમસ્તોત્રની ગુજરાતી ટીકા વાંચતાં આની પ્રતીતિ થશે. સાથે સાથે એમનામાં વિનોદવૃત્તિ પણ સારી હતી પ્રકાશક તરીકે "પુષ્ટિભક્તિસુધા"માં એમને નોંધ લખવી પડતી, પણ એ એવી હતી કે જેથી કોઈની લાગણી દુભાય નહિ. એમની 'દાન્ત' ઉપરની નોંધ "પુષ્ટિભક્તિસુધા"માં વાંચતાં આની પ્રતીતિ થશે.

ગો.વા. મગનલાલ શાસ્ત્રીની સ્મારક ગ્રન્થમાળાનું પ્રકાશન એમના ઉત્સાહને આભારી છે. અત્યાર સુધીમાં આ ગ્રન્થમાળાના લગભગ ૧૭ મણકા પ્રસિદ્ધ થયા છે. શ્રી. નાનુભાઈ ગાંધી, પ્રો. ગોવિંદલાલ તથા શ્રી કલ્યાણજી શાસ્ત્રીના અનુદિત ગ્રન્થો આ ગ્રન્થમાળા દ્વારા પ્રકટ કરાવીને વાડીલાલભાઈએ પુષ્ટિ સંપ્રદાય ઉપર અત્યન્ત ઉપકાર કર્યો છે. આ ગ્રન્થમાળાના આયોજનમાં વયોવૃદ્ધ શ્રીયુત વાડીલાલભાઈના ગોલોકવાસથી શુદ્ધાદ્વૈત–પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય વૈષ્ણવ જનતામાં ન પૂરી શકાય તેવી ખોટ પડી છે.

પ. ભ. શ્રીવાડીલાલભાઈ

લે.—**શાસ્ત્રીજી ધીરજરામ રામશંકર**, 'શુ. વિ.', મુંબઈ

પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલ શાહની ભગવદ્ધામ તરફથી વિદાયથી સંપ્રદાયને જ એ ખોટ છે, એમ નથી, પણ એ સર્વ જનની છે. વૈષ્ણવ જનતાની વાડીનું એ સૌરભવન્તું મધુર શતદલ સરોજ પ્રભુસેવા માટે ગોલોકવાસી થયું. એમના જીવનમાંથી એમના સહવાસમાં આવનારને જાણવા યોગ્ય ઘણું જ મળી રહેતું. એઓ પોતે પરમભગવદીયનું આદર્શજીવન સર્વાંશે ગાળતા એ જોનારને અપરિચિત ન હતું.

એમનું સત્ય મધુર અને સ્મિતપૂર્ણ થોડું બોલવાપણું સાંભળનારના મનને હરી લેતું. એઓ સ્વભાવે અને વર્તને શાંત અને સરલ હતા. શ્રીમહાપ્રભુજીના દિવ્ય સિદ્ધાંતોને બોલવા કરતાં જીવનમાં સંપૂર્ણતઃ ઉતાર્યા હતા. '**नाश्रितो वल्लभाधीशः, न च दृष्टा सुबोधिनी, नाराधि राधिकानाथः**' આ ત્રણ શ્રી હરિરાયજીએ કથેલા સિદ્ધાંતોને અમલમાં મૂકી એમણે વૈષ્ણવજીવનને સફળ કર્યું, દીપાવ્યું. શ્રી વલ્લભાધીશનો દૃઢ આશ્રય તો હતો, શ્રીસુબોધિનીજીનું પઠન, પ્રવચનનું તો જાણે વ્યસન જ પડી ગયું હતું. અને રાધિકાનાથની સેવા વગરનો દિવસ વંધ્ય છે એમ સ્પષ્ટ માનતા. ખરેખર એવા પરમભગવદીયનો સહવાસ જેને થયો હશે તે પણ બડભાગી વૈષ્ણવ થયો હશે.

સહિષ્ણુતા

"વિવેકધૈર્યાશ્રય"માં કહેલાં વિવેક ધૈર્ય અને આશ્રયને તો એમણે દુનિયાના દરેક દરેક પ્રસંગ વખતે સચોટ જીવનમાં ગ્રંથી લીધાં હતાં. એમનું સાદ્યન્ત મૂક જીવન જ જાણે એક બોધેચ્છુ વૈષ્ણવને બોધપાઠ સમાન હતું. વિદ્વાન તરુણ સત્પુત્રના અકાલ કપરા અને અસહ્ય વિયોગ વખતે પણ અચલ રહી પ્રભુઇચ્છા માની '**त्रिदुःखसहनम्**' સિદ્ધાંતને જીવનમાં વણી લીધો.

तितिक्षवः कारुणिकाः सुहृदः सर्वदेहिनाम्।
अजातशत्रवः शान्ताः साधवः साधुभूषणाः॥

આ ભાગવતોક્ત સત્પુરુષોનાં લક્ષણો એઓમાં ડગલે અને પગલે જોવા મળતાં. તિતિક્ષા, દયા, સૌહાર્દ-ભાવ, અજાતશત્રુતા, શાંતિ અને સત્પુરુષનાં તિલક કંઠી જેવાં ભૂષણોથી વિરાજતા એ ખચીત સત્પુરુષ હતા.

તનુજા અને વિત્તજા સેવા

સંપ્રદાયની તનુજા અને વિત્તજા સેવા પણ સર્વદા યથાશક્તિ કરવા ચૂકતા નહિ. એમની નામ-રૂપની સેવા પણ જગજાહેર છે. અને **सेवायां वा कथायां वा** એ વચનોક્ત સેવા અને કથાને જીવનમાં સર્વાંશતયા ઉતારી એઓ અર્ધી વૈષ્ણવતાને નહિ, પણ સંપૂર્ણ વૈષ્ણવતાને પુરવાર કરી શક્યા હતા.

સંપ્રદાયના સાહિત્યનું પ્રકાશન

ગો. વા. પ. ભ. વિદ્વાન શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીજીના સહવાસથી એમણે 'પુષ્ટિભક્તિસુધા' વગેરે પત્રોનું પ્રકાશન કરી અને એ દ્વારા તથા નાના મોટા પ્રાકરણિક કે આકર ગ્રંથોનું પ્રકાશન કર્યું એ સંપ્રદાયમાં એમની નામસેવા પણ સુપ્રસિદ્ધ છે.

વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વ

પોતે વ્યવસાયે તર્કવાદી વકીલ હોવા છતાં '**तर्काप्रतिष्ठानात्**' સૂત્ર મુજબ જીવનને તર્ક કે કુતર્કોના વંટોળમાં વેડફી નાંખ્યું ન હતું અને જાણે તર્ક અને યથાર્થ પ્રભુશ્રદ્ધાનું મિલન કરી પ્રભુના વિરુદ્ધધર્માશ્રયત્વનો દાખલો પોતાના વિરુદ્ધધર્માશ્રય જીવન દ્વારા કેમ જાણે દુનિયા સમક્ષ રજૂ ન કર્યો હોય! એમનું રોજિંદું વૈષ્ણવી જીવન અવૈષ્ણવમાં પણ વૈષ્ણવતાના રંગો પૂરવા માટે પર્યાપ્ત હતું. આંગણે આવેલાને પ્રસાદ અને પ્રસાદી પાનબીડી આપવાં એઓ ચૂકતા નહિ. કોર્ટમાં વ્યવસાય અંગે જતા ત્યાં પણ શ્રીઠાકુરજીની પ્રસાદી પાનબીડી લઈ જઈ ત્યાંના વકીલોને પણ એ પ્રસાદ 'જય શ્રીકૃષ્ણ' એ નામોચ્ચારણપૂર્વક આપી એમનાં ચિત્તોને આવરી લેતા. આવા હતા આપણા પરમભગવદીય શ્રી વાડીલાલભાઈ.

સહજ વૈષ્ણવત્વ

જીવનમાં 'વૈદિકત્વ' અને "લૌકિકત્વ" તો कापटयात् હતાં, પણ પેલું રસવંતું સુભગ નૈસર્ગિક વૈષ્ણવત્વ સદા મઘમઘતું રહેતું.

આવા મહાનુભાવી ભગવદીયનો ગોલોકવાસ ખરેખર વૈષ્ણવ સમાજને સાલે એમ છે; એમના જીવનનું અનુકરણ કરી એવું જીવન વિતાવવા માટે અને જીવનની સાર્થકતા માટે પ્રભુપ્રાર્થના કરીએ એ જ બસ છે.

પ. ભ. શ્રીવાડીલાલભાઈ

લે.—ગં. સ્વ. કાન્તાબહેન મગનલાલ પ્રભુદાસ, મુંબઈ

પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ એકલા પુષ્ટિમાર્ગના જ નહિ, પણ સમસ્ત ગુજરાતના રત્ન હતા. કુમળી વયમાં જ એમના પિતાશ્રીએ પુષ્ટિમાર્ગના સંસ્કારોનું એમનામાં સિંચન કરેલું તેથી શ્રીમદાચાર્ય શ્રીવલ્લભાચાર્યજી, શ્રીમદ્ વિઠ્ઠલનાથજી ગુસાંઇજી, શ્રી હરિરાયચરણ તથા અન્ય ગોસ્વામી બાળકોના ગ્રંથોનો એઓએ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. એમને આચાર્યચરણના ચરણકમળમાં અને સિદ્ધાન્તમાં દૃઢ શ્રદ્ધા હતી અને તેથી જ સાંસારિક ઉપાધિઓની અવગણના કરી પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોનો ઊંડો અભ્યાસ અને ગ્રંથોનું અવલોકન ચાલુ રાખ્યાં હતાં. મહર્ષિ મગનલાલ ગણપતિરામ શાસ્ત્રીએ પણ એઓને સારું પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું.

શ્રી. વાડીલાલભાઇએ પુષ્ટિમાર્ગના ઘણા ગ્રંથોનું અવગાહન અને પ્રકાશન પણ કર્યું હતું. જે કોઈ જિજ્ઞાસુ એમની પાસે શ્રી સુબોધિની વગેરે સમજવા જાય તેમને બહુ સરસ રીતે સમજાવતા હતા, એટલું જ નહિ, પણ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તો, પુષ્ટિમાર્ગીય જીવન કેવી રીતે ગાળવું અને ભજનાનન્દનો અનુભવ કેવી રીતે કરવો એ પ્રશ્નોની ચર્ચા હૃદયંગમ શૈલીમાં કરતા. અમારા જેવાં ઘણાં ભાઇ બહેનોને એનો લાભ મળતો.

અનેક દુ:ખોનો અનુભવ થવા છતાં પણ એઓ સેવા, સ્મરણ, કીર્તન, સુબોધિનીનું અવગાહન વગેરે કરવાનું ચૂક્યા નથી. સંસારવ્યવહારનાં કાર્યો કરતાં અને માંદગીને બિછાને છતાં એમણે પોતાની આખી જિંદગી દૃઢ અને અનન્યભાવથી ભગવત્સેવા કરવામાં અને ભગવદ્ગુણાનુવાદ ગાવામાં જ ગાળી હતી.

એઓ સુબોધિનીજીનું અવગાહન કરતાં કરતાં જ દેહત્યાગ કરી ભગવાનનાં ચરણને પ્રાપ્ત થયા છે. ખરેખર શ્રી. વાડીલાલભાઇએ પુષ્ટિમાર્ગની અપૂર્વ સેવા કરીને પોતાનું જીવન યથાર્થ રીતે કૃતાર્થ કર્યું છે.

પ. ભ. શ્રીવાડીલાલભાઈ

લે.—શેઠ શ્રી. હરિદાસ અચરતલાલ, અમદાવાદ

શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ સાથે હું ઘણા વખતથી પરિચયમાં હતો. એઓ વિશે મને જે કંઈ થોડું લખવાની તક મળી છે તે માટે હું ખરેખર અંતરના ઊંડા આનંદ સાથે લખું છું. શ્રી વાડીલાલ સંપ્રદાયનું ભૂષણ હતા. એમણે પૂ. ગોસ્વામી બાળકો પ્રત્યેનો પરમાદર, ભગવન્નિષ્ઠા અને પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્યના પ્રચારથી વૈષ્ણવ સમાજમાં આદરણીય સ્થાન મેળવ્યું છે. એમણે સંપ્રદાયની ઘણી સેવા કરી છે, પુસ્તકો પણ પ્રકાશિત કર્યાં છે. એઓ સ્વભાવે ઘણા માયાળુ અને મિલનસાર હતા. સાદું જીવન ગાળતા હતા. પૂ. ગો. બાળકો પણ જરૂર પડચે એમની સલાહ સૂચના લેતા હતા. સંપ્રદાય પ્રત્યે એમનો અખૂટ પ્રેમ હતો. એમના ગોલોકવાસથી સંપ્રદાયને ન પુરાય તેવી ખોટ પડી છે.

સંભારણું

લે. શ્રી. ચંપકલાલ છ. નાયક, 'કીર્તન-સંગીત-વિશારદ'

ગુજરાતની જૂની રાજધાનીના મુખ્ય શહેર પાટણની સામ્પ્રદાયિક-વાટિકાનાં હરિયાળાં અને સુગંધયુક્ત પુષ્પો સમા, ભોગ-રાગ શૃંગારથી શ્રીને અનેકવિધ લાડ લડાવનાર અધિકારી પ. ભ. શ્રી. કેશવલાલ કાકા, પ્રમાણ પ્રમેયની ભાવનાના ઊંડા અભ્યાસી વિદ્વાન માસ્તર ચિમનલાલ કાકા, કીર્તનના ઊંડા મર્મજ્ઞ પ. ભ. શ્રી. વિઠ્ઠલદાસ કાકા, શ્રી. ગોકળદાસ વકીલ તથા પ. ભ. પૂ. પિતાશ્રી છબીલદાસ 'કીર્તનકલાધર' વગેરેની ન પુરાય તેવી ખોટના ઊંડા ઘા હતા, છતાં હજી બન્ને નેત્રો સમાન પ. ભ. શ્રીવાડીલાલ કાકા અને (૨) પ. ભ. શ્રી દ્વારકાદાસ પરીખ જેવા ભગવદીયો પાટણ કે ગુજરાત જ નહિ, પરંતુ ભારતવર્ષમાં સમ્પ્રદાયના સાહિત્ય-ક્ષેત્રે અડીખમ સેવા કરવામાં અનેરો પ્રકાશ પાથરી રહ્યા હતા, આજના વિકટ સમયમાં પણ સમ્પ્રદાયની સાહિત્ય રોશન ઝળહળતી રાખવાની અનેક મુરાદો સેવી રહ્યા હતા. ત્યારે ભગવદ્દઈચ્છા શી હશે એ જીવથી સમજી શકાતું નથી અને પાટણની હરિયાળી-વાટિકાનાં આ બન્ને પુષ્પો લગભગ એક બે વર્ષના અંતરે આખરે ખરી પડતાં અમારી પાટણની વૈષ્ણવી જનતા ચક્ષુવિહીન બની હોય એવું લાગી આવ્યા સિવાય રહેતું નથી.

પ. ભ. વાડીલાલ કાકાના કુંટુંબ સાથે બાલ્યકાળથી જ હું પરિચયમાં હતો. મારા પિતાશ્રી શ્રી-દ્વારકાનાથજીના મંદિરમાં કીર્તનની સેવામાં હતા. શ્રી વાડીલાલ કાકાના પિતાશ્રી પ. ભ. નગીનદાસ કાકા પણ અનન્ય વૈષ્ણવ હતા. એમને ત્યાં ઘરસેવા હતી. વળી વિવાહાદિ મંગળ કાર્યોમાં કીર્તન-સમાજ રાખવાનો આગ્રહ હતો. ઘણી વાર હું બાલ્યકાળમાં મારા પિતાશ્રી સાથે નગીનદાસ કાકાને ત્યાં કીર્તન-સમાજમાં ગયેલો. આખુંય કુટુંબ રોજ દર્શને આવતું. વાડીલાલ કાકા પણ પાટણમાં હોય ત્યાંસુધી એક વાર મંદિરે દર્શન કરવા આવ્યા સિવાય રહે એવું બને જ નહિ. દર્શનની વાર હોય ત્યારે મારા પિતાશ્રી પાસે જગમોહનમાં બેસે અને કીર્તન સાંભળે. એક વખતે શીતકાલમાં હું રાજભોગ આવ્યાના સમયે કીર્તન કરી રહ્યો હતો, વાડીલાલ કાકા અધિકારીની ગાદી પાસે બેઠા હતા, પરન્તુ ધ્યાન કીર્તન સાંભળવામાં હતું. એ પછી મારા પિતાશ્રી તોશાખાનામાં હતા ત્યાં જઈને એમણે કહ્યું કે ચંપકને તમે ઠીક તૈયાર કર્યો છે: એણે આસાવરી રાગમાં ભોગ આવ્યાનાં કીર્તન સારાં કર્યાં. આમ કીર્તનના અમુક રાગો એ સારી રીતે ઓળખી શકતા. મને મુંબઈ મોકલવા માટે પણ એમણે મારા પિતાશ્રીને કહેલું ત્યારપછી જ મારા પિતાશ્રીએ મારી યુવાવસ્થાના પ્રારંભકાળમાં જ મને પ. પૂ. ગો. શ્રી. લાલીબા પાસે શ્રી ભોળાગિરિધરજીના મંદિરમાં શ્રીમદનમોહનલાલની કીર્તનની સેવા માટે જવાની રજા આપી હતી.

પ. ભ. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીકાકાની પ્રસ્તાવના સહિત મારું 'કીર્તન પદ્ધતિ અને નિત્ય કીર્તન' નામનું પુસ્તક પ્રગટ થયું ત્યારે એઓ ખૂબ જ પ્રસન્ન થયા હતા અને એનો બીજો ભાગ તૈયાર કરીને છપાવવાના સમયે મુંબઈથી અર્થસહાય કરી આપવાનું કહીને મને પ્રોત્સાહિત કર્યો હતો. પરંતુ હું એમનો એ લાભ લઈ શક્યો નહિ. આજે એમના નાના બંધુ શ્રી. હીરાલાલભાઈ પણ કીર્તન શ્રવણમાં સારો રસ લઈ રહ્યા છે.

ગોસ્વામી બાલકોને અને વિદ્વાનોને પણ એક સમયે જેમનું માર્ગદર્શન ઉપયોગી થઈ પડે તેવા સમર્થ વિદ્વાન હોવા છતાં નમ્ર અને સરળ સ્વભાવના એ સેવા-સ્મરણપરાયણ ભગવદીય વાડીકાકાને એ જ્યાં હોય ત્યાં પ્રભુ નિજાનંદનો અનુભવ કરાવતા હશે જ એવી સદ્ભાવના સાથે ધન્યતા.

શ્રીવલ્લભ–વાઙ્મયના અભ્યાસી

લે.–શ્રી. લલ્લુભાઈ છ, દેસાઈ, અમદાવાદ

પ. ભ., શ્રીમહાપ્રભુજીના કૃપાપાત્ર, શ્રીમદ્‌વલ્લભવાઙ્મયના પ્રખર અભ્યાસક શ્રી. વાડીલાલભાઈએ જન્મથી જ બાળઘૂંટીમાં શ્રીવલ્લભસિદ્ધાંતનું પાન કરેલું. એમના પિતાશ્રી નગીનદાસભાઈ પણ એક ચુસ્ત વૈષ્ણવ હતા. એમના સત્સંગનો લાભ મેં અમદાવાદમાં ઘણો જ લીધો છે. એ ભગવદીય પિતાશ્રીની શીળી છાયા નીચે બચપણથી જ શ્રીવલ્લભસેવાસ્મરણના અમૃત રસનું પાન કરેલું એનું મને સ્મરણ છે. શ્રી વાડીભાઈએ શ્રીવલ્લભસિદ્ધાંત ને ગ્રંથોનો ખૂબ અભ્યાસ કરેલો. એમનું સંસ્કૃત ભાષાનું જ્ઞાન પણ ઉચ્ચ કક્ષાનું હતું. યુનિવર્સિટી અભ્યાસમાં વકીલાત સુધી પહોંચેલા, પશ્ચિમની કેળવણી પણ ખૂબ લીધેલી, છતાં ધર્મ ઉપર અડગ અને કૃતનિશ્ચય ઊભા હતા.

અંગ્રેજી ભણેલા નાસ્તિક થાય છે

એવા મેં ઘણા જોયા છે. એઓ ધર્મની ભારોભાર નિંદા કરતા પણ મળ્યા છે. એમની સાથે વાદવિવાદ પણ કર્યા છે ને તદ્દન નાસ્તિકો જ રહ્યા છે, પણ શ્રી. વાડીભાઈમાં એવો અંશ પણ જોયો નહિ એ નવાઈ પામવા જેવું હતું. એઓ એડવોકેટ–વકીલ છતાં સાંપ્રદાયિક સિદ્ધાંતોનું સંપૂર્ણ પાલન, ચુસ્ત મરજાદી, શ્રીની સેવા સવારમાં પોતે જાતે કરતા એનાં મેં દર્શન કર્યાં છે.

એક ન ભુલાય તેવું અલૌકિક સ્મરણ

એક વાર એમને મળવા સવારે નવ વાગ્યે ગયેલો. પોતે શ્રી...ને માટે સામગ્રી સિદ્ધ કરતા હતા. સેવામાં બોલે નહિ, પણ મારો તો જૂનો સંબંધ તેથી પોતે આજ્ઞા કરી કે રાત્રે આવજો.

અન્ય વકીલો સવારના ૬થી રાત્રે ૧ વાગ્યા સુધી દાવાનાં કામ કરે છે, અપીલો લખે છે, પણ આવા જાતે શ્રી...ની સેવા કરતા, સામગ્રી કરતા આ એક જ વકીલ જોયા છે. એવા એ ધર્મ ઉપર અડગ શ્રદ્ધાળુ હતા.

એકાદ રાત્રે ગયો તો પોતે ૧૧ વાગ્યા સુધી અસીલોના દાવાનાં કામ કરતા હતા, પછી ૧૧થી ૨ વાગ્યા સુધી છપાતાં પુસ્તકોનું પ્રૂફ સંશોધન કરતા હતા. આવો નિત્યનો ક્રમ.

સાંજના પાંચ વાગ્યે કોર્ટમાંથી આવી મોટા મંદિરે જઈ શ્રીપુરુષોને શ્રીસુબોધિનીજી આદિ ગ્રંથોનું પાન કરાવી સત્સંગ કરે–કરાવે.

સાંપ્રદાયિક ગ્રંથોના પ્રકાશન માટે તો એમની તીવ્ર તમન્ના હતી. ભગીરથ પ્રયત્ને એમણે 'પુષ્ટિભક્તિસુધા' માસિક, શ્રીસુબોધિનીજી, નિબંધ, ષોડશ ગ્રંથો, અણુભાષ્ય જેવા આકર ગ્રંથો વગેરે છપાવી વૈષ્ણવોની સેવામાં રજૂ કર્યા છે.

નેત્રબલ પહોંચ્યું ત્યાંસુધી તો શ્રીવલ્લભવાઙ્મયસુધાનું પાન કર્યું–કરાવ્યું છે; નેત્રબળ કમ થતાં પોતાને ઘેર વૈષ્ણવોને પધરાવી સત્સંગ કરતાનાં મેં દર્શન કર્યાં છે. એક દુઃખદ પ્રસંગે એમને હું મળવા ગયેલો ત્યારે એ પ્રસંગની તો વાત જ નહિ, પણ ષોડશ ગ્રંથોના બે ચાર શ્લોકોનો ભાવાર્થ મને સમજાવ્યો, એટલી બધી ધીરજ એ દુઃખદ પ્રસંગે પણ રાખી હતી.

જીવનની સંધ્યા

શ્રી. વાડીલાલભાઈ જીવનની સંધ્યા સુધી પણ ભગવદ્‌લીલામૃતનું પાન કરવા ચૂક્યા નથી. વૈષ્ણવ મંડળીના સાંનિધ્યમાં અષ્ટાક્ષર સ્મરણ કરી, મંડળીને બે હાથ જોડી પ્રભુની નિત્યલીલામાં પધારી ગયા.

મેં "વીસમી સદીના પુષ્ટિલેખકો" નામના ગ્રંથમાં સવિસ્તર લખ્યાં છે, તેથી નીચેની નાનીશી અંજલિ દ્વારા આ મહાનુભાવ ભગવદીયોના ચરણમાં મનથી નમન કરી કૃતકૃત્ય થાઉં છું:

ખીલ્યા મીઠા	સહસ દલના	છોડ વાડી નગીના[1]
પામ્યા ઉષ્મા	પરિષદ વહી[2]	પુષ્ટિના કોડ[3] જાગ્યા.
કલેશે તાપે[4]	કૃપપય વિના	કોડ કયારા સુકાતાં,
છોડી સ્થાનો	[5]હરિસર વસ્યા	ઘાટ બાંધી હરિના. (૧)
શુદ્ધાદ્વૈતી	સરસ સરમાં	છોડ ને પાન થાતાં
મગ્નાભવે	ધીરજ મૂલમાં	કોડ ભાવે ભરાતાં;
તેથી ફૂટયાં	પરિષદ કુંપળો[6]	દૂર સુદૂર ગામે
સારી સૃષ્ટિ	પ્રહસિત બની	પ્રેમધ્યાને હરિના. (૨)
નિવેદીનાં	જીવન સઘળાં	લોકમાંથી તજાવ્યાં
આચાર્યોની	રસભર ધિયે	ચિત્ત સેવે વળાવ્યાં;
બર્હાપીડી	નટવર વપુ	અંતરાત્મા બતાવ્યા,
સુબોધિની	ષડદશ તણાં	પાન ટીકે કરાવ્યાં. (૩)
ધન્યા એ તો	મગન મૂલના	છોડ દિવ્ય પ્રભુના
જેણે આપ્યાં	વિવિધ કુસુમો	પુષ્ટિ રશ્મિ ઝરાનાં;
ચાલ્યાં તેઓ	અકળ ગતિએ	કાજ છોડી બધુંએ,
નામું માથું	સજળ નયને	દિવ્ય છોડો હરિના. (૪)

સિતારો વિલીન થયો

(પ્રો.) રમણલાલ હીરાલાલ ગાંધી

હું એમના અંગત પરિચયમાં ખાસ આવ્યો નથી, બે એક વખત મુંબઈમાં એમને ઘેર ગયો હતો. પુષ્ટિમાર્ગીય સાહિત્યના ઊંડા અભ્યાસી તરીકે અને સંનિષ્ઠ વૈષ્ણવ તરીકે એમને હું પિછાનું છું. વર્તમાન સમયમાં પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર તરફ નફરત સેવવામાં આવે છે અને એ આચાર પાળવો તદ્દન અશક્ય છે એમ માનવામાં આવે છે, છતાં આજના જ સમયમાં મુંબઈમાં રહી પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર એઓ પાળતા, એ અનેક શિક્ષિત વ્યક્તિઓ માટે માર્ગદર્શક છે. શારીરિક બિમારી ભોગવતા હોવા છતાં પ્રસન્ન ચિત્તે એઓ કાલ નિર્ગમન કરતા. **चित्तोद्वेगं विधायापि हरिर्यद्यत्करिष्यति, तथैव तस्य लीलेति मत्वा चिन्तां द्रुतं त्यजेत्**-એ 'નવરત્ન' ગ્રંથના શ્લોકનું હાર્દ એમણે જીવનમાં ઉતાર્યું હતું, એમ હું એમના થોડાક પરિચયથી સમજી શકયો.

ભૂલેશ્વર-મુંબઈમાં એમનું ઘર પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોની બેઠક જેવું હતું. એઓ આચાર્યજી મહાપ્રભુજી વગેરેના ભિન્ન ભિન્ન ગ્રંથો વાંચતા વંચાવતા અને રહસ્ય સ્ફુટ કરતા. નવી પેઢી પ્રત્યે

૧. નગીનદાસના પુત્ર વાડીલાલરૂપી સહસ્ત્ર દલનો મીઠો છોડ પ્રગટયો અથવા લોકવેદ ન ગણનારા મીઠા સહસ્રદલના છોડોની વાડી બની. (૨) પ્રથમ પરિષદના સમાચારથી, (૩) મનોરથ, (૪) તાપક્લેશાનંદ, (૫) ખખ્ખર બિલ્ડિંગની આસપાસ મુંબઈમાં, (૬) પલ્લવ અનેક ગામો અને નગરોમાં શોભાદાયક થયાં.

સહાનુભૂતિની સાથે માર્ગની આશાની નજરે જોતા. ગુજરાતી સાહિત્યમાં વીસમી સદીનાં પ્રથમ બે દશક (લગભગ) જેમ પંડિતયુગ તરીકે ઓળખાતા છે, એ વાત પુષ્ટિધર્મ માટે પણ મને સાચી લાગે છે. પુષ્ટિમાર્ગના પંડિતયુગનો એક સિતારો પ. ભ. વાડીલાલકાકાના ગોલોકવાસથી વિલીન થયો એમ હું માનું છું. એમની પુષ્ટિસાહિત્યસેવાનું આપણે સંમાન કરીએ એ અત્યંત ઉચિત છે.

શાસ્ત્રી યુગનો સિતારો

લેખક. શ્રી. રણછોડલાલ કે. પરીખ, કડી

શ્રી વલ્લભીય વૈષ્ણવ પરિષદની પ્રથમ બેઠક વડોદરામાં તે વખતના પાલનપુરના દીવાન પ. ભ. શ્રી રણછોડદાસ વૃંદાવનદાસ પટવારીજીના પ્રમુખપણા નીચે મળી એ પછી પરિષદની રીતસરની સ્થાપના થઈ.

પ્રથમ પરિષદના મુખ્ય વક્તા તરીકે ગો. વા. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીએ ભાષણ આપ્યું તેથી સંપ્રદાયના પંડિતો અને પદવીધર વિદ્વાનોનું એ તરફ લક્ષ્ય ખૂબ ખેંચાયું.

ગો. વા. લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ, રા બા. રામલાલ ભાઈ, શેઠ ચિમનલાલ શામળબેચરવાળા વગેરેની સહાયથી શાસ્ત્રીજીએ મહાન કામ ઉપાડયું.

બીજી પરિષદ પાટણ મુકામે ભરવાનું નિમંત્રણ મળ્યું, પરિષદની સ્થાપના થઈ અને શ્રી વાડીભાઈ એના સેક્રેટરી નિમાયા. માસિકો પદ્ધતિસર કાઢવાની યોજના થઈ.

રા. બા. લલ્લુભાઈ તરફથી શ્રીમહાપ્રભુજીનું જીવનચરિત્ર —"**શ્રીવલ્લભચરિત્ર**" બહાર પાડવામાં આવ્યું.

મુંબઇમાં પરિષદનો વિદ્યાવિભાગ શરૂ કરવામાં આવ્યો. શ્રી. શાસ્ત્રીજી પ્રમુખ અને વાડીભાઈ મંત્રી થયા. શ્રીમાન તેલીવાળા, ધીરજલાલ સાંકળિયા, નાનુભાઈ ગાંધી એ બધા સહકાર્યકરો—એમણે સેવાનો સ્તંભ ઊભો કર્યો.

આજે એ બધામાં શ્રી. નાનુલાલભાઈ એંશી વરસની આસપાસના છે. પ્રભુ એમને દીર્ઘઆયુ આપે.

એ વખતના દ્વારકા શારદાપીઠના શંકરાચાર્ય શ્રીમાધવતીર્થ અવૈદિક નો ઝગડો ઊભો કરી સિદ્ધપુરના બ્રાહ્મણોની સહાયતા લઇ પોતાના હાથે ન્યાયખાતુ સ્થાપી પોતે ન્યાયાધીશ બન્યા. પાટણ આવી વૈષ્ણવો વિરુદ્ધ આંદોલન કરવા માંડયું. ગો. વા. શાસ્ત્રીજી જ્યેષ્ઠારામ હરજીવન ત્યાંની પાઠશાળાના અધ્યાપક હતા તેમને વાદવિવાદ માટે નોતર્યા. શાસ્ત્રીજીએ શાસ્ત્રીજીને મદદે બોલાવ્યા અને એમના સહાયકો સાથે પાટણમાં ઉપસ્થિત થયા. એમને જવું પડયું. કજિયો ન થાય માટે મહેસાણા જિલ્લો છોડવો પડયો. એ વિજય ઇતિહાસને પાને જયેષ્ઠારામભાઈને મળ્યો.

"ગુજરાતી પંચ"માં કેશવલાલ મગનલાલ ત્રિવેદીએ સંપ્રદાય વિરુદ્ધ લેખો લખવા માંડયા અને એના જવાબો "શ્રૌત વૈષ્ણવ" ઉપનામે વાડીભાઈએ આપ્યા. એ આજે પણ એટલા જ સુંદર, સ્પષ્ટ અને મનનશીલ છે.

"શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંતની સર્વોત્કૃષ્ટતા" દર્શાવનાર ત્રણેક લેખો શ્રી. વાડીભાઈએ 'ગુજરાતી પંચ'માં શ્રી ત્રિવેદીના લખાણમાં કરેલા આક્ષેપોના જવાબમાં આપેલા તે આજે ૫૦-૫૫ વરસ થવા છતાં પણ એટલા જ બોધક છે; એ એ વખતના શ્રી વાડીભાઈના ઉત્સાહના—જ્ઞાનના દ્યોતક છે.

શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંતની વિરુદ્ધ બોલનાર સર્વ કોઇને પ્રત્યુત્તર વાળેલા એ લેખોએ વિરોધને એવો તો દબાવી દીધેલો કે હજુ સુધી ઊભો થઇ શકતો નથી.

શ્રી વાડીભાઈને પ્રથમ પાટણ પરિષદમાં મેં જોયેલા. મારું ભણતર ગુજરાતી પૂરતું મર્યાદિત. એ પરિષદમાં ને એ પછી મોટા મુરબ્બીઓનાં દર્શનનો પણ મને લાભ મળેલો. રા. બા. લલ્લુભાઇ, મુ. રણછોડદાસભાઇ, પ્રમુખ મુરબ્બી ભગવદીય શેઠ ચતુર્ભુજ મોરારજી વગેરે દ્વારા વૈદિક અવૈદિકના ઝઘડામાં ત્રીજી પરિષદ સ્પેસ્યલ નંદરબારમાં થઈ.

એ પછી તો "પુષ્ટિભક્તિસુધા" માસિક શ્રી. વાડીભાઇના તંત્રીપણા નીચે શરૂ થયું.

ખખ્ખર બિલ્ડિંગ મુંબઇનું વિદ્યાધામ બન્યું. ફક્ત વાડીભાઈ ત્રીજા ભોઈવાડે રહે. સાંજરે મંદિરમાં બધા ભેગા થાય. અને સંપ્રદાયની ઉન્નતિની ચર્ચા કરે.

વિરોધીઓ અને સંપ્રદાયના જિજ્ઞાસુઓ "મહારાજા લાયબલ કેસ" નું તો નામ જ ભૂલી ગયા. સંપ્રદાયમાં ઊંચામાં ઊંચુ તત્ત્વજ્ઞાન અને પ્રભુપ્રાપ્તિનો સુલભ માર્ગ છે એમ સહુને લાગ્યું.

વિદ્યાલક્ષ્મી પાઠશાળાના એક વિદ્યાર્થીએ આચાર્યપરંપરા વિશે શાસ્ત્રીજી સામે વાદવિવાદની એક લેખપરંપરા 'ગુજરાતી' પત્રમાં શરૂ કરી. શાસ્ત્રીજીના લેખો લેવામાં 'ગુજરાતી'ના તંત્રીએ ઉદાસીનતા બતાવી. એના બધા જવાબો "પુષ્ટિભક્તિસુધા"માં આપવામાં આવ્યા. અને મેં પણ "ઇચ્છારામ અને મગનલાલ શાસ્ત્રી" ના મથાળાથી "પુ. ભ. સુધા"માં એક લેખ લખ્યો હતો.

ચોથી પરિષદ શ્રીવિદ્યાનિધિ ગો. શ્રીવ્રજરત્નલાલજીના લગ્ન પ્રસંગે સુરતમાં મળી ત્યારે તો વાડીભાઈ ખૂબ ખીલી નીકળ્યા અને કલ્પેલાં, ધારેલાં કામોમાં મોટો ફાળો આપેલો એનો ઉત્સાહ અને ગૌરવ એમના મુખ પર ઝળકતાં હતાં. એ સમયમાં શાસ્ત્રીજી છગનલાલ અમરજી પુસ્તકો દ્વારા સંપ્રદાયની ખૂબ જ સેવા કરતા હતા. અને એ પરિષદમાં મારો કૃષ્ણભક્તિ વિશેનો લેખ-નિબંધ પાસ થયેલો તે વાંચવાની તક મળેલી. દશ વરસના ગાળા પછી પૂના પરિષદમાં એમને જોયા; ચિ. શકુન્તલા બ્હેનનો લગ્નપ્રસંગ ઊજવાયો અને પરિષદ પણ પૂર્ણ થઇ.

મુ. શાસ્ત્રીજીએ પૂનાથી મુંબઇ આવી પુરુષોત્તમ મંડળના સભ્યોને અભ્યાસ કરાવવા અતિશ્રમે અઠવાડિયે આવવા માંડયું. મને યાદ છે ત્યાં સુધી શાસ્ત્રીજીનો મુકામ શ્રી.વાડીભાઈને ત્યાં જ રહેતો.

વાડીભાઇ મુંબાઇની અનેક સંસ્થાઓમાં પ્રમુખ અને કાર્યકર રહ્યા એમની પ્રૌઢ બુદ્ધિ હતી જ અને વૃદ્ધાવસ્થામાં ખૂબ ઠરેલ થયા. એમનો જીવનનો પાછળનો ભાગ સેવા, સ્મરણ, પાઠ, વાચન અને ઉપદેશમાં ઘણો જતો. તન મન અને ધનથી સંપ્રદાયની સેવા કરવા માંડયા. સુરતી પાઘડીવાળા ધીરજલાલભાઇ, મૂળચંદભાઇ, અને શાસ્ત્રીય-દક્ષિણી પઘડીવાળા શાસ્ત્રીજી પણ આજે નથી. કાઠિયાવાડી ફેંટાવાળા નાનુભાઈ ટોપી પહેરે છે ને ગુજરાતી પાઘડીવાળા વાડીભાઇ પ્રભુની લીલા નિહાળતા થયા છે.

નડિયાદમાં મળેલી પરિષદના પ્રમુખ તરીકે એમણે મુખથી ઘણું ઠરેલપણાવાળું ને કાર્યક્રમો દર્શાવતું ભાષણ કર્યું હતું.

શાસ્ત્રીયુગ પછી સંસદયુગના અધિષ્ઠાતા મોહનભાઇ કામનો ભાર ઉપાડી ગોવિંદલાલભાઈ, જેઠાલાલભાઈ, કેશવરામભાઇ, નાગરદાસભાઈ તથા અન્ય વિદ્વાનોને સોંપતા ગયા.

છેલ્લે સંવત્ ૨૦૧૧ ની સાલમાં હું મુંબઇ મોતિયો ઉતરાવવા ગયો ત્યારે એમને મળ્યો હતો, પ્રસાદકણિકા અને બીડી લઇને પરભારો જ બનાજીના દવાખાને જઇ મોતિયો ઉતરાવ્યો અને સફળતાથી મારી જમણી આંખ ૭૫-૭૬ વરસની વૃદ્ધ ઉંમરના પ્રમાણમાં કામ કરે છે.

૫૫-૫૬ વરસ સુધી તન મન અને ધનથી સંપ્રદાયની એકધારી સેવા કરનાર આવા વિરલ ભગવદ્‌ભક્તનું સ્મરણ કરી હું કૃતાર્થ થઈ એમના ઋણમાંથી કેટલે અંશે મુક્ત થાઉં છું એ તો પ્રભુ જાણે.

આદર્શ વૈષ્ણવજન

લે.—શ્રી. વ્રજલાલ પારેખ, એમ. એ., એલ એલ. બી., મુંબઈ

આજથી પાંચ સેંકડા ઉપર ભક્ત-કવિ નરસિંહ મહેતાએ સાચા વૈષ્ણવજનનાં લક્ષણો ગણાવતું પદ રચ્યું હતું. એ પદને અનુલક્ષીને વિચારીએ તો આપણને લાગે કે એવો વૈષ્ણવજન મળવો દુર્લભ છે. પરંતુ કેટલીક વાર એવો ચમત્કાર પણ બનતો હોય છે કે અચાનક એવી કોઈ વ્યક્તિ આપણને જડી આવે છે કે જે આપણને સાચા વૈષ્ણવજનની પ્રતીતિ કરાવે. સદ્‌ગત શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ આવાં વિરલ લક્ષણો ધરાવતી એક પ્રતિભાશાળી છતાં નમ્ર, ભક્તિરંગે રંગાયેલી છતાંએ વ્યાવહારિક સજ્જન, ધીર, ગંભીર વ્યક્તિ હતા.

સદ્‌ગત શ્રી વાડીલાલભાઈનો પરિચય વૈષ્ણવ જગતમાં જાણીતા એમના નામથી તો અમને હતો જ, પરંતુ એમના પ્રત્યક્ષ સંપર્કમાં તો સ્મોલ કોઝ કોર્ટમાં એક વકીલ તરીકે અમે આવ્યા ત્યારે જ એમના સદ્‌ગુણોની અમને જાણ થઈ, એટલું જ નહિ, પરંતુ કોઈ પણ પવિત્ર માનવીની પુણ્યશાળી છાયામાં વિચરીએ છીએ એવો ભાવ પણ અમે અનુભવ્યો. પૂજ્ય વાડીકાકાના નામથી જ ઓળખાતા. એઓ અમને મળે ત્યારે સસ્મિત વદને ઠાકોરજીની પાનની બીડી અમને આપતા અને મૂક આશીર્વાદ ઉચ્ચારતા હોય એવો ભાવ એમના મુખ પર પથરાતો. એઓ બોલતા બહુ જ ઓછું; પરંતુ એઓ જ્યારે વકીલ તરીકે કોર્ટમાં ઊભા રહેતા ત્યારે કોઈ રૂઆબદાર જ્ઞાન તેજ તરવરતું. ઉત્સાહી અને આડંબરી દલીલબાજની અદાથી નહિ, પરંતુ પોતાના શાંત તેજે, જ્ઞાને અને પ્રતિભાથી જ પ્રભાવિત કરવાની છટાથી ઊભા રહેતા. ન્યાયાસન પર બિરાજેલા ન્યાયાધીશો પણ વાડીકાકાના જ્ઞાનપ્રભાવથી, સમજાવવાની કલાથી, પોતાના અસીલનો દાવો રજૂ કરવાની અને ન્યાય માટે લડવાની કલાથી અંજાઈ જતા અને એમને માન દઈને માનથી સાંભળતા. સમાજમાં પણ જ્ઞાતિહિતવર્ધક કાર્યોમાં સામેલ થવા ઉપરાંત કૂટમાં કૂટ પ્રશ્નોનો ઉકેલ પણ એઓ એમની શાંત બુદ્ધિથી આણતા. તદુપરાંત પૂજ્યપાદ ગોસ્વામીઓને પણ એમનાં મંદિરોના વહીવટકાર્યમાં સચોટ માર્ગદર્શન આપતા. પુષ્ટિસંપ્રદાયના અગ્રગણ્ય શ્રીમંત સહાયકો તો અનેક હોય છે, પરંતુ પોતાનાં આગવાં જ્ઞાન બુદ્ધિ અને અનુભવના ત્રિવેણી સંગમથી એ સંપ્રદાયના ક્ષીણ થતા જતા મહત્ત્વને અને માહાત્મ્યને ટેકો આપનાર તો વાડીકાકા જેવા બહુ જ વિરલ માણસો હોય એ હકીકત છે.

ધાર્મિક વૃત્તિથી જીવન જીવી પોતે જ જેને ઇષ્ટ અને પૂર્ણ સંપ્રદાય માન્યો હતો તેને માટે પોતાથી બનતું બધું જ કરી છૂટીને વૈષ્ણવ જનતાને એક જાતનું ધર્મ પ્રત્યેનું બળ પૂરું પાડનાર મહાનુભાવ વાડીકાકા આજે આપણી વચ્ચે નથી, પરંતુ એઓ પોતાના વ્યક્તિત્વની, સૌજન્યની અને બુદ્ધિમત્તાની જે સુવાસ પોતાની પાછળ મૂકી ગયા છે તેને સંભારીને આજે યે આપણું મસ્તક ઝૂકી પડે છે. પરમાત્મા એમના જેવા વિરલ આત્માને નિજધામનું સુખ આપે જ એમાં કોઈ શંકા નથી. આપણે સૌ પણ એવા પરમ ભગવદીય આદર્શ વૈષ્ણવને અનુસરી ભક્તિ અને સેવાનો અંશ માત્ર પણ જીવીએ તો એમનું ઋણ અદા થાય. અસ્તુ.

ગો. વા., પ. ભ. શ્રીયુત વાડીલાલભાઇના

અનુકરણીય આદર્શો

લે.—શ્રી ર. વ. કાપડિયા, મુંબઈ

(૧) શ્રીભગવત્કથા-વાચન-શ્રવણ પ્રત્યે બહુ જ આસકિત-બહુ જ એકાગ્રતાથી વાંચતા અને સાંભળતા તથા એમાં એટલા તલ્લીન થઈ જતા કે પોતાને વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે શારિરીક કષ્ટ કે માંદગી હોય એનું દુઃખ પણ ભૂલી જતા. કથાનો સમય કયાં પસાર થઈ જતો એની પણ ખબર ન રહેતી. કથા પૂરી થાય એટલે એઓ કહેતા કે હવે મારો સમય પસાર નહિ થાય.

(૨) કથામાં કોઇ વખત શ્રીમહાપ્રભુજીના કે શ્રીગુસાંઇજીના અલૌકિક સિદ્ધાન્તો વાંચવામાં આવે ત્યારે પોતે એઓશ્રીની મુકત કંઠે બહુ સરાહના કરતા અને એમના મુખ ઉપર પ્રસન્નતાના ભાવો ઊભરાઇ આવતા એવી એમની શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીગુસાંઈજી પ્રત્યે દઢ આસકિત હતી.

(૩) કથામાં મહાનુભાવોનાં વાકયોનો અનુવાદ કે ચર્ચા સિવાય આડી અવળી કે પોતાના ઘરની વાત કરતા નહિ. ગ્રંથમાં મહાનુભાવોનાં જે વાકયો લખેલ હોય તેનું જ અનુવાદ સહિત વાચન કરતા.

(૪) ખાસ કરીને એમની શ્રી સુબોધિનીજી ઉપર બહુ જ આસકિત હતી અને તેથી પોતાના જીવનકાળ દરમ્યાન એ ગ્રન્થના પ્રકાશનની સેવા કરી છે.

શ્રી મહાપ્રભુજીની કૃપાથી શ્રી સુબોધિનીજીનો ગૂઢ અર્થ પોતે તરત સમજી જતા અને પંકિત બરોબર બેસી જતી. જેની પાસે વંચાવતા [illegible] કોઇ વખત ઉચ્ચારવામાં ભૂલ થતી તો એ ભૂલ તરત પકડી પાડતા અને કહેતા કે આમ હોવું જોઇએ, બરોબર વાંચો. પુનઃ વાંચતાં ભૂલ બરોબર નીકળતી એટલી હદ સુધી તેમની ચોકસાઈ હતી.

(૫) પોતે એકલા વાંચે ત્યારે શ્રી સુબોધિનીજીનો ભાવાર્થ ન સ્ફુરે તે જ વસ્તુનું ભગવત્મંડલીમાં વાચન થાય ત્યારે અલૌકિક ભાવો સ્ફુરતા એવો ભગવન્મંડળીનો પ્રતાપ છે એમ એઓ કહેતા.

(૬) શ્રી સુબોધિનીજીનું વાચન જ્યારે શ્રી મોટી હવેલીની પકશાળાના હોલમાં કરતા ત્યારે દરરોજ પ્રવચન શરૂ કરતાં પહેલાં પૂ. પા. ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજ (શ્રી ગુરુજી)ની આજ્ઞા લેતા અને અંતમાં પણ જે વાચન થયું હોય તેનું નિવેદન કરતા. પોતે કહેતા કે શ્રી સુબોધિનીજીનું વાચન શ્રવણ કરવાનો જીવને અધિકાર નથી, તે તો ફકત શ્રી વલ્લભકુલની કૃપાથી જ થાય છે.

(૭) શ્રી સુબોધિનીજીના મૂળ સંસ્કૃત વાચનનો આગ્રહ રાખતા. એ પ્રત્યેકની દરેક ટીકા, શ્રીમતી ટિપ્પણીજી, લેખ યોજના પ્રકાશ વગેરે સાથે વાંચવાનો આગ્રહ રાખતા.

(૮) એમની પોતાની મોટાઇની કોઈ પણ વાત એમની સમક્ષ કોઈ કરે કે પોતાની મોટાઇ સાંભળે તો એ તુરત કહી દેતા કે જે કંઈ તમને મારામાં પ્રશંસનીય લાગે છે તે શ્રી. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીનો પ્રતાપ છે, મારી કાંઈ યોગ્યતા નથી.

(૯) શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીજી તો નિત્યલીલામાં શ્રીમહાપ્રભુજીની નિકુંજમાં પહોંચી ગયા છે અને મને પણ ત્યાં જ બોલાવી લેશે એઓ એમને દઢ ભરોસો હતો.

(૧૦) કથાવાચન સમયે કોઇ પણ વ્યકિત લૌકિક કામ માટે એમને મળવા આવે તો ગમે તેવું અગત્યનું કામ હોય તોપણ એની સાથે વાતચીત કરવાની સાફ ના કહી દેતા અને બીજા દિવસે નિર્ધારિત સમયે આવવાનું કહેતા.

(૧૧) ગમે તે વૈષ્ણવ પોતાને મળવા આવે ત્યારે 'જય શ્રીકૃષ્ણ' કહીને પ્રસાદ આપ્યા સિવાય વિદાય કરતા નહિ. પોતે ઊઠી શકતા નહતા તોપણ ઘરમાં જે હાજર હોય તેમને કહેતા કે અમુક સ્થળે અમુક પ્રસાદ ધર્યો છે તે આપો. એ પ્રમાણે પ્રસાદ પ્રત્યે બહુ જ ચોકસાઇ રાખતા. ભગવત્પ્રસાદનું માહાત્મ્ય તો એઓ જ સમજ્યા છે.

(૧૨) છેલ્લી અવસ્થામાં ઘરના વ્યવહાર પ્રત્યે બિલકુલ આસક્તિ રાખી નહોતી. પોતાની દીકરીઓ પણ આવી હોય તો એને 'જય શ્રીકૃષ્ણ' કહીને 'પ્રસાદ લીધો?' એટલું જ પૂછતા.

(૧૩) છેલ્લી અવસ્થામાં ખાટલામાં સૂતાં સૂતાં પણ શ્રી અષ્ટાક્ષરમંત્ર તથા પોતાના નિત્યનિયમના પાઠોનો ઉચ્ચાર જ એમના હોઠ ઉપર નિરંતર જણાઈ આવતો.

(૧૪) જાજરૂ જઇને નાહી ચરણામૃત લઇ તિલક કરવાનો નિયમ છેવટ સુધી જાળવી રાખ્યો હતો.

(૧૫) કોઈ પણ લૌકિક વ્યવહારને કારણે ભાગવતસેવાકથાનો સમય પડતો મૂકવાથી અલૌકિક પણ સિદ્ધ ન થાય એમ એઓ ઘણી વખત કહેતા.

(૧૬) પ્રત્યેક ગોસ્વામી બાલક પ્રત્યે બહુ જ માન ધરાવતા અને શ્રીમહાપ્રભુજીના અંશ તરીકે ચરણસ્પર્શ કરતા અને એઓશ્રીના જન્મ દિવસે ભેટ કરતા; એ ભેટ પણ દ્વિગુણી કરતા.

(૧૭) એમને પ્રિય ધોળ "શ્રી [illegible]પીજનના રે પ્રાણ મારા પ્રભુજીની પાસે" જે ઘણું જાણીતું છે, સિવાય અષ્ટસખાઓના પદ એઓ બહુ જ ભાવપૂર્વક સાંભળતા અને એમાં એ "હરિરસ તઉહી તો જાય પૈયે" 'સૂરશ્યામ'ની છાપનું એ પદ અત્યંત પ્રિય હતું.

(૧૮) "આશરો એક દૃઢ શ્રી વલ્લભાધીશકો" શ્રી મહાપ્રભુજીનો દૃઢાશ્રય એમણે સિદ્ધ કર્યો હતો અને શ્રી મહાપ્રભુજીના સિદ્ધાંતો આપશ્રીની કૃપાથી એમને હૃદયારૂઢ થયા હતા.

આવા વિરલ અને ટેકવાળા વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ, જેમનાં દર્શન પણ દુર્લભ છે, તેમને ભૂતલ ઉપરની અંતિમ ઘડીએ પોતાને જે ગ્રન્થો પ્રત્યે આસક્તિ હતી તે જ ભગવત્કથા, જેવાં કે શ્રીસુબોધિનીજી, ૮૪-૨૫૨ વૈષ્ણવની વાર્તા, શિક્ષાપત્ર, શ્રીવલ્લભાખ્યાન અને એ ઉપરની ટીકા ઘરમાં અનેક કુંટુંબીજનોની હાજરી હોવા છતાં નિજ વૈષ્ણવ મંડળીમાંના એક વિદ્યાર્થી દ્વારા સાંભળવા મળ્યાં હોય અને એ ભગવત્કથાનું શ્રવણ પણ અનાયાસે જ ધ્યાનપૂર્વક કર્યું હોય તેમના ભાગ્યની તો શી વાત કરવી!

પ. ભ. શ્રી. વાડીલાલભાઈની અંતિમ ક્ષણો

લે. શ્રી. ગોપાલદાસ ત્ર્યંબકલાલ શાહ, મુંબઇ

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલભાઈ નો એવો નિયમ હતો કે રોજ સાંજના શયનઆરતીનાં દર્શન બાદ પોતારે ઘેર ભગવન્મંડળીમાં શ્રી સુબોધિનીજી ઈત્યાદિ ગ્રંથોનું વાચન કરવું. છેલ્લાં ૪–૫ વર્ષથી પોતાનાં નેત્ર તથા ચરણની લૌકિક શક્તિ ક્ષીણ થતાં ભગવન્મંડળીમાં શ્રી. ચંદુભાઇ, મુકુંદભાઇ તેમજ મારી પાસે વાચન કરાવતા અને પોતે એનો અર્થ સમજાવતા. સાંજે જે પ્રસંગ શ્રી સુબોધિનીજીમાં વંચાનાર હોય તે પ્રસંગનું પોતે બપોરના સમયે અવગાહન કરી જતા, જેથી સાંજનાં ભગવન્મંડળીમાં એ શ્લોકોના અર્થ બરોબર સમજાવી શકાય, એવો એમનો નિયમ હતો.

એમની વિદાયનો દિવસ સં. ૨૦૨૦ના માગસર વદ ૧૩ ને શુક્રવાર. છેલ્લા સાત આઠ દિવસથી એમના ચહેરા ઉપર અસ્વસ્થતા જણાઈ આવતી. આગલે દિવસે ભગવન્મંડળીમાં શ્રી. રમણભાઇ પાસે "રાધે કોન ગોર તેં પુજી" એ પદ સાંભળવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરતાં રમણભાઈએ એ પદ ગાઈ સંભળાવ્યું ને એમણે બહુ જ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું. એ ઉપરથી એઓને ભગવત્કથાની સ્મૃતિ ઘણી જ સારી હતી એ જણાઇ આવતું. શ્રી. ચંદુભાઈ પાસેથી શ્રીગુસાંઇજીકૃત દસ ઉલ્લાસના પ્રસંગો જે છેલ્લા થોડા દિવસથી શરૂ કરવામાં આવ્યા હતા તેનું શ્રવણ આગલે દિવસે જ ભગવન્મંડળીમાં પૂર્ણ કર્યું. તેરસના રોજ આ ભૂતલ ઉપરથી દેહત્યાગ કરતી વખતે સંધ્યાઆરતીના સમય પહેલાંના અંતિમ એક કલાક સુધી શ્રી. વાડીલાલભાઇને અનાયાસે જ ભગવત્કથા અને ગુણગાનના શ્રવણની પ્રાપ્તિ થઇ તે પ્રસંગો રણજિતભાઈ પાસેથી સાંભળ્યા તે નીચે મુજબ રજૂ કરુ છું.

લગભગ ૪॥ વાગ્યે રણજિતભાઇ એમની પાસે પહોંચ્યા હશે. વાચનની શરૂઆત કરી ત્યારે પોતે ફરીથી અગાઉની માફક સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે એમ એમના દરેક વાક્યના શ્રવણના અંતે એઓએ આપેલા હુંકારા ઉપરથી જણાઇ આવતું. કથાની શરૂઆત કરી ત્યારે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હોય કે આ એમનું ભૂતલ ઉપર છેલ્લું જ શ્રવણ હશે અને એક કલાક બાદ આ લોકમાં એમનો પ્રાણ રહ્યો નહિ હોય.

રોજના નિયમ મુજબ પહેલાં શ્રી સુબોધિનીજીનું વાચન થયું, તેમાં દશમસ્કંધના ૧૩મા અધ્યાયમાં નાગપત્નીઓની ભગવાન પ્રત્યે સ્તુતિના ૫૦ તથા ૫૧ મા શ્લોકનું સંસ્કૃત ટીકા તથા અનુવાદ સહિત શ્રવણ કર્યું જે સ્તુતિમાં એમ વર્ણવવામાં આવ્યું કે પાલન કરનારે પોતાના દાસે કરેલ અપરાધ એક વાર સહન કરવો જોઇએ. હે શાંત આત્માવાળા! આપને નહિ જાણનાર મૂઢને ક્ષમા કરવા યોગ્ય આપ છો. એ સાંભળીને વાડીલાલભાઇએ પણ એ વાક્યનું ઉચ્ચારણ કર્યું.

ત્યારબાદ ૨૫૨ વૈષ્ણવની વાર્તામાં શ્રી માધવદાસ ક્ષત્રી જેમને શ્રીગુસાંઇજીની કૃપાથી શ્રીનાથજી કાબૂલમાં બેઠાં દર્શન દેતા તેમની વાર્તા સાંભળી. વાડીલાલભાઈ પોતે પણ પોતાની અશક્ત દેહ–અવસ્થાને લીધે પોતાના સેવ્યસ્વરૂપનાં સેવા તથા દર્શનથી બહારથી વંચિત હતા છતાં પણ માધવદાસ ક્ષત્રીની વાર્તાના પ્રસંગ ઉપરથી એમને પોતાના સેવ્ય સ્વરૂપની ઝાંખી પથારીમાં પડયા રહીને પણ અવશ્ય થતી હશે એવું ભાન આ વાર્તા કરાવી જાય છે. કાબૂલમાં પોતાના હાટ ઉપર બેઠાં માધવદાસજીને શ્રીનાથજીની આરતી ઉતારવાના ભાવમાં મગ્ન થઇ પોતાનો અંચલ ફેરવતાં રૂપમુરારિદાસને દર્શન થયાં તે પ્રસંગ આ વાર્તામાં આવે છે. સંધ્યાઆરતી સમયે પ્રભુ ગોચારણ કરીને વ્રજમાં પધારતા હોય છે એવા દર્શનના સુખનો અનુભવ વ્રજભક્તોને નિત્ય આપે છે તે જ પ્રમાણે માધવદાસજીની

આ વાર્તામાં એ જ સંધ્યાઆરતીનો પ્રસંગ આવતાં એમને ૨૫૨ વૈષ્ણવની કૃપાથી એ સુખાનુભવ જરૂર પ્રાપ્ત થયો હશે એમ માની શકાય. આગલે દિવસે પણ નિત્યની ભગવન્મંડળીમાં શ્રીગુસાંઈજીના સેવક કૃષ્ણભટ્ટજીનો લીલામાં પ્રવેશનો પ્રસંગ વાંચવામાં આવેલો તથા ૮૪ વૈષ્ણવની વાર્તામાં પણ આગલા દિવસે શ્રી કુંભનદાસજીનો નિત્યલીલાનો પ્રસંગ વાંચવામાં આવેલો. તે પ્રસંગે શ્રીગુસાંઈજી કુંભનદાસજીને દર્શન દેવા સંકર્ષણકુંડ ઉપર પધાર્યા તે વખતે કુંભનદાસજીએ શ્રીગુસાંઈજીને માથું નમાવી મનથી દંડવત્પ્રણામ કરીને ચાર પદ ગાયાં જેના પહેલા પદમાં શ્રી સ્વામિનીજીમાં ભગવદાસક્તિનું નિરૂપણ, બીજા પદમાં શ્રી સ્વામિનીજીની શ્રીઠાકોરજીમાં આસક્તિનું નિરૂપણ, ત્રીજા પદમાં શ્રીસ્વામિનીજી એ વખતે માનદશામાં બિરાજી રહ્યાં છે અને શ્રી ઠાકોરજી એમના મિલન માટે અત્યંત આર્તિયુકત છે એ રીતનાં દૂતીનાં વચનોનું નિરૂપણ હતું, અને ચોથા કીર્તનમાં સ્વરૂપાનંદના અનુભવમાં રસમગ્ન સ્વરૂપનું વર્ણન કરતું કીર્તન "રસિકની રસમેં રહત ગઢી" એ પદ ગાયું અને શ્રી કુંભનદાસજી દેહ છોડી નિકુંજલીલામાં પ્રાપ્ત થયા. એ પછી શ્રી ગુસાંઈજીને એ સમાચાર પ્રાપ્ત થતાં શ્રીગુસાંઈજી ઉદાસીન બિરાજે અને રામદાસજીને આજ્ઞા કરી 'જો એસે ભગવદીય અન્તર્ધાન ભયે, અબ ભૂમિમેં ભકતનકો તિરોધાન ભયો.' ઉપરના બે પ્રસંગો ઉપરથી પોતાના લીલાપ્રવેશની સૂચના ભગવન્મંડળીને આગલે દિવસે જ આપી દીધી હતી એનું ભાન આ પ્રસંગો કરાવી જાય છે. વિદાયના દિવસે વાચનમાં ઉપર કહી ગયેલ માધવદાસજી ક્ષત્રીની વાર્તા બાદ શ્રીમહાપ્રભુજીનાં અનન્યસેવક રજોબાઈ ક્ષત્રાણીની સંપૂર્ણ વાર્તાનું શ્રવણ કર્યું. પોતે ચરણનું કષ્ટ સહન કરીને પણ મહામુશ્કેલીએ ભગતા ડગલે ડગલે શ્રી મોટા મંદિરે જતા વાડીલાલભાઈને જેમણે જોયા હશે તેમને તરત જ ખ્યાલ આવી જશે કે એમની શ્રી મોટા મંદિરે બિરાજતા રજોબાઈ ક્ષત્રાણીના સેવ્યસ્વરૂપ એ બાલકૃષ્ણલાલજીમાં કેટલી આસક્તિ હશે! આ વાર્તાના શ્રવણ ઉપરથી એમ પણ અનુસંધાન થાય છે કે અંતિમ સમયે શ્રીબાલકૃષ્ણલાલ પ્રભુએ પોતાના સેવકની વાર્તા દ્વારા પોતાના સ્વરૂપની શુદ્ધિ કરાવી વાડીલાલભાઈને કૃતાર્થ કર્યા.

ત્યારબાદ નિત્યનિયમ મુજબ શ્રી હરિરાયજી-કૃત શિક્ષાપત્રનું વાચન થયું તેમાં ૪૦માં શિક્ષા-પત્રના પહેલા પાંચ શ્લોકોનું અર્થ, ટીકા સહિત શ્રવણ કર્યું. પાંચમા શ્લોકમાં એ પ્રમાણે આવ્યું કે જીવના સ્વભાવથી પ્રભુમાં કોઈ દોષ માને તો એના સમાધાનમાં શ્રી હરિરાયજી આજ્ઞા કરે છે કે "નિશ્ચય કરીને પ્રભુનો દોષ નથી, કારણ કે પ્રભુ ગ્રહણ કરે એવો જીવનમાં લેશમાત્ર પણ ગુણ નથી, પરંતુ પ્રભુ જેને ગ્રહણ કરે છે તેના દોષના સમૂહને વિસારીને ગુણને જ ગ્રહણ કરે છે, કારણ કે એ પ્રભુ આપ તો ગુણગ્રાહી જ છે."

ત્યારબાદ નિત્યનિયમ મુજબ શ્રી વલ્લભાખ્યાનમાંથી એક આખ્યાન સાંભળતા તેમાંથી એ દિવસે છઠ્ઠું આખ્યાન "સગુણ સનેહી 'શામળા વાહાલા હરનિશ દર્શન આપોજી. પરમ સુખ દેવાને કાજે વ્રજમંડલ સ્થિર કરી સ્થાપોજી"નું શ્રવણ કર્યું. જેમની આજ્ઞાથી ભગવન્મંડળીમાં શ્રીસુબોધિનીજી ઇત્યાદિ ગ્રંથોનું વાચન પોતે કરતા તે પૂ. પા. દીક્ષિતજી મહારાજને અત્યંત પ્રિય જે છઠ્ઠું આખ્યાન એનું શ્રવણ કરીને પોતે કૃતાર્થ થયા એમ સમજી શકાય છે. ત્યાર-બાદ આઠ દિવસ પહેલાં જ શરૂ કરેલ રોજનાં શ્રી યમુનાજીનાં પાંચ પદ વાંચી સંભળાવવાની શરૂઆત કરતાં આગલે દિવસે જ ૪૧ પદ પૂરાં થયેલ હોવાથી એ દિવસે ફરીથી શરૂઆત કરવાની ના પાડી. ત્યારબાદ વધારાના નિયમ તરીકે ૩-૪ દિવસ અગાઉથી શરૂ કરવામાં આવેલ શ્રી વલ્લભાખ્યાન ઉપર-ની ગોસ્વામી શ્રીજીવનેશજી મહારાજ-કૃત ટીકા વાંચવાની શરૂઆત કરી પોતે બોલ્યા કે શ્રીજીવનેશજી મહારાજની ટીકા વાંચો છો ને? હા. વાંચો પ્રથમ આખ્યાનના છેલ્લાથી આગળની કડી:

"ભક્તજીવનાં ભાગ્ય વિસ્તર્યાં, ઇચ્છા કરી હરિ સાર.
તેને હેતે આપોપે પ્રગટ્યા શ્રીવલ્લભરાજકુમાર"
એ કડીની ટીકા ભાવસહિત સંપૂર્ણ સાંભળી અને ત્યારબાદ છેલ્લી કડી :
"પૂરણ બ્રહ્મ શ્રીલક્ષ્મણસુત પુરુષોત્તમ શ્રીવિઠ્ઠલનાથ"
શ્રીગોકુલમાં પ્રગટ પધાર્યા, સ્વજન કીધા સનાથ."

બસ, આ જ પદ બોલતે સાંભળીને તરત જ આ લોકનો ત્યાગ કરીને લીલામાં પહોંચી ગયા. આ રીતે અંતિમ સમયના છેલ્લા એક કલાકમાં એમને શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગુસાંઈજીનાં વચનામૃતો, શ્રી નાથજી–બાલકૃષ્ણલાલજીનાં ગુણગાન, શ્રીમહાપ્રભુજીના અનન્ય સેવકોનાં ગુણગાન, યમુનાજીનું સ્મરણ અને શ્રી વલ્લભકુલનાં વચનામૃતો–શ્રી હરિરાયજી મહાપ્રભુની દિવ્ય વાણી સાંભળવાનો લાભ મળ્યો અને એનું જ અનુસંધાન કરતાં લીલામાં પ્રવેશ કર્યો એ જ એમની મહાન ભગવદીયપણાની ઝાંખી કરાવેછે.

પરમભગવદીય શ્રીવાડીલાલભાઈને મારા દંડવત પ્રણામ્

પ. ભ. શ્રીવાડીલાલભાઈની ભાવિકતા

લે.: શાસ્ત્રી રમણલાલ જયેષ્ઠારામ ઉમરેઠવાળા

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, એડવોકેટનો મારા પૂ. વા. પિતાજી સાથેનો બાલ્ય-કાળનો સંબંધ હતો. બન્નેએ પાટણની વૈષ્ણવ પરિષદ્ વખતે ખભે મિલાવીને કાર્ય કર્યું હતું. પાટણ ઉ. ગુજરાત મારી જન્મભૂમિ છે. મારા પિતાજીએ ત્યાં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળાનું સાત વર્ષ સુધી અધ્યાપનકાર્ય કર્યું હતું. પ. ભ. વાડીલાલભાઇ સામ્પ્રદાયિક મર્મજ્ઞ ભાવિક વિદ્વાન હોવા છતાં સેવાપરાયણ જીવન ગાળતા હતા. પૂજ્યપાદ ગોસ્વામી આચાર્યોને સભાઓમાં "શ્રી વલ્લભરાજકુમાર" સંબોધન કરી દંડવતપ્રણામ કરી પ્રવચન કરતા હતા. વૈષ્ણવ પરિષદનાં બધાં અધિવેશનમાં તેઓ-એ ઉત્સાહપૂર્વક સક્રિય સેવા બજાવી હતી. નડિયાદની પરિષદમાં તેઓ પ્રમુખસ્થાને હતા. પોતાને ઘેર પ્રાચીન રીતે પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાક્રમ રાખ્યો હતો. પુષ્ટિમાર્ગના કેટલાક ગ્રંથોનું તેઓએ પ્રકાશન કર્યું હતું. પુષ્ટિભક્તિસુધામાં તેઓએ તંત્રીનોંધો લખી હતી સારા ધારાશાસ્ત્રી તરીકે તેઓએ પોતાના વર્ષો સુધીના વિશાળ જ્ઞાનના અનુભવનો લાભ પૂજ્ય ગોસ્વામી આચાર્યો પાસે નિઃસ્વાર્થ ભાવે આપ્યો હતો. જેઓ તેમના પરિચયમાં આવ્યા હશે તેમને તેમની સેવાપરાયણતા અને ભાવિકતાનો સચોટ ખ્યાલ આવ્યો હશે જ પ્રભુ તેમનાં સત્કાર્યોનું પાલન કરાવે અને યોગ્ય સ્મારક જળવાય એ જ અભ્યર્થના.

સંસ્મરણ

લે. શ્રી. ગોપાલદાસજી ઝાલાની, તંત્રી–'વલ્લભવિજ્ઞાન,' ઇંદોર

પ. ભ. શ્રીવાડીલાલભાઇ સે શ્રી ગિરધરલાલ જે. શાહ કે સૌજન્ય સે દો બાર મિલનેકા ભાગ્ય પ્રાપ્ત હુઆ.

પ્રથમ બાર મેં સાંપ્રદાયિક પરિસ્થિતિ પર કુછ ચર્ચા ચલા ગઇ. વહ યાદ અબ ધુંધલી હો ગઇ હૈ, પરન્તુ સ્મરણ હોતા હૈ કિ ઉનને સાંપ્રદાયિક ગ્રંથો કે સંરક્ષણ પ્રકાશન કી ઓર જો વ્યાપક દુર્લક્ષ ચલ રહા હૈ ઉસકા ઉલ્લેખ કિયા થા.

દોનોં મુલાકાતોં કો આજ જબ સ્મરણ કરતા હૂં તો રહ રહ કર અષ્ટસખા કૃષ્ણદાસજીકા યહ પદ સ્મરણ હો આતા હૈ :–

"શ્રી વિઠ્ઠલનાથ બસત હિય જાકે, તાકી રીત પ્રીત છબિ ન્યારી; પ્રફુલિત બદન કાન્તિ કરુણામય નયનનમેં ઝલકે ગિરિધારી; ઉગ્રસ્વભાવ પરમ પરમારથ સ્વારથ લેશ નહિ સંસારી; આનંદરૂપ કરત એક છિનમેં હરિજૂકી કથા કહત વિસ્તારી." સરલતા, સૌજન્ય, સૌહાર્દ કી ઉનકી મૂર્તિ ઔર સ્વભાવ સર્વદા સ્મરણ રહતે હૈં. શારિરીક અસ્વસ્થતા કી દશા મેં ભી કુછ ભી પ્રસાદ લિયે બિના ન જાને દેના ઉનકે આતિથ્યકા પણ અલગ હી આદર્શ ઉપસ્થિત કર દિયા કરતા થા.

વાડીલાલજી ઉન વિરલ પુરુષોં મેં સે થે જિન કી અમિટ છાપ જીવન પર હમેશા કે લિયે પડ જાતી હૈ. ઉનકે પથાનુગામી હમ બને યહી પ્રભુ સે પ્રાર્થના હૈ.

ગજલ

વાલીડા વ્હાલથી મારા ભવન કેદી પધારો છો ?
ડીમ્ ડીમ્ નાદ હું દીનનો, વિરહ કયારે નિવારો છો ?
લાડઘેલા લલિત લાગની જોયતી લાગશે કયારે ?
લલાઓ ! નંદના લાલા, અનુગ્રહ જાગશે કયારે ?
ભાનુતનયા તીરે બેશી, રસીલા રાચશું કયારે ?
ઇશારે સર્વ સંકેતી મહા રસ યાચશું કયારે ?
નથી તપસાધના કીધી; નથી કંઇ યોગની સિદ્ધિ;
ગિરિધરલાલ ગુણવંતા, દીનની આપ છો રિદ્ધિ.
નજરમાં કો નહીં આવે, અમો નજરાણું શું ભરિયે !
દાસ નિઃસાધનાવસ્થી, રાજ કેવી રીતે કરી રીતે કરિયે ! ૫
સખા પ્રિયતમ તમો સાથી, આપ સર્વસ્વ છો મારું;
શારદા શેષ જ્યાં હારે, રીઝવે પ્રાણી શું વારું ?
હરિવર પ્રાણ આ મારા ટકયા છે આપની આશે;
ગુરુ ગોવિંદ–સુત ચરણે મૂકયું છે શીશ દઢ વ્યાસે.૭

મુખ્યાજી ભાઈલાલભાઈ વ્યાસ માતરવાળા

॥ શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ ॥

શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરિત*

મંગલાચરણ

ગોપીનાથાંશસંભવ શ્રી વિઠ્ઠલગુરુને નમીને તેઓશ્રીના પિતાનું દિવ્ય ચરિત્ર યથાશ્રુત વર્ણું છું.

પ્રાકટ્યપ્રયોજન અને અધ્યયન

કમલલોચન લક્ષ્મીસહાયવાન્ વ્રજસીમન્તિનીકુચકુંકુમાંકિતવક્ષઃસ્થલવાન્ વનમાલાવિરાજિત નવઘનશ્યામ નન્દરાજસૂનુ ભગવાન્ સ્વનિત્યલીલાદર્શનયોગ્ય પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને સ્વસેવામાં પ્રવેશ કરાવી પ્રેમભક્તિરસનિમગ્ન ચિત્ત કરીને પુનઃ મુરલિકાનું શ્રવણ કરાવીને સ્વસમીપનયનાર્થ કલિમાં પણ ઉદ્યુક્ત થઈને મદનગોપાલસ્વરૂપપૂજાપરાયણ ભાવિકાર્યાર્થે પોતાથી જ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશિત પૂર્વતપોયુક્ત આન્ધ્રદેશીય બ્રાહ્મણ લક્ષ્મણભટ્ટના ગૃહમાં પોતે જ વલ્લભાચાર્યસ્વરૂપે પ્રગટ થયા. તે પ્રકટેલા શ્રીવલ્લભાચાર્યશેખરને, કાશીમાર્ગમાં વિપિનમાં (વનમાં) અષ્ટમ માસે જન્મેલા જીવશે નહિ એમ પ્રાકૃતદષ્ટિથી ત્યજીને, માતાપિતા કાશી ગયાં. પાછાં ફરતાં ત્રણ વર્ષ પછી તે જ વિપિનદેશમાં આવીને સ્વતેજોગ્નિમંડલથી પરિવેષ્ટિત કલ્પવૃક્ષવિનિર્ગતમકરંદપાન વડે પુષ્ટ અલૌકિક દિવ્યરૂપનાં દર્શન કરીને ભગવદવતારરૂપ છે એમ જાણીને સ્વગ્રામ પ્રતિ આવ્યા. તેઓએ આચાર્યશેખરનું લાલન કર્યું. વેદાત્મક દિવ્ય શરીરનું પિતાએ સપ્તમે વર્ષે ઉપનયન કર્યું. વસુદેવતનયવત્ આચાર્યવર્યે પણ માત્ર એક વખત નિગદિતમાત્રથી (કહેવા માત્રથી) સમગ્ર જ વેદશાસ્ત્રપુરાણાદિકનું પણ અષ્ટમે વર્ષે અધ્યયન કર્યું. સર્વજ્ઞ છે એમ પિતાદિએ સમ્માન્યા. એટલા કાલથી ભગવાન્ શ્રીગોવર્ધનનાથજી પણ તે જ ગિરિવરમાં બાલરૂપે દેવદમનસંજ્ઞાથી પ્રકટ થયા. તે પ્રકાર પણ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ.

શ્રીનાથજીનું પ્રાકટ્ય અને માતાપિતાનો વિયોગ

ગોવર્ધનસમીપગ્રામવાસી કોઈ દ્વિજવરની એક ગાય પ્રતિદિન પર્વતોપરિભાગસ્થ તૃણભક્ષણ કરીને પુષ્ટ પણ ઘેર આવી દોહનસમયે કાંઈ પણ દુગ્ધ દેતી નહિ. તે ગાય બહુ દુગ્ધવતી અને નિર્દોષલક્ષણ હોવા છતાં દુગ્ધ દેતી નથી એ જોઈને ગોરક્ષને પૂછ્યું: "આનું કારણ?" "હું જાણીને કહીશ" એમ વિપ્રવરને કહીને દ્વિતીય દિવસે પર્વતારોહણ કરીને તે ગાયની દષ્ટિ અગોચર રહીને તે ગોરક્ષક ગુપ્ત ચાલ્યો. તેના દેખતાં તે ગાય, તે દિન ઉપરિતન પ્રદેશમાં શિલારન્ધ્રમાં પ્રેમપૂર્વક નિજ ઓધમાંથી સમ્પૂર્ણપણે દુગ્ધ વર્ષાવીને, યથેચ્છ ચરવા લાગી. તેવી જ રીતિએ પુનઃ સાયંકાલે પણ ક્ષીરદાન કરીને પર્વતથી ઊતરી ઘેર આવી ઊભી. વિપ્રવરે આ રહસ્ય પશુપાલકના મુખથી જાણીને પર્વતસમીપના સર્વ ગ્રામવાસીઓના પ્રમુખ મહાકુટુમ્બી એક શ્રીકૃષ્ણના જ આશ્રયી સ્વમિત્ર[૧] સન્ધુપાણ્ડ્યા નામના વિપ્રને કહ્યું. બન્નેએ પણ સ્વજનસહિત પર્વતારોહણ કરીને ગોક્ષીરવર્ષાથી પરિશોભિત શિલાને ઉત્થાપી. ત્યાં અંતર્ગત ગુહામાં નીલોત્પલશ્યામલ કમલનયન પીતવસન નવરત્નલસિત દિવ્યમુરલીધર માણિક્યકુણ્ડલધર બાલવેષ ભગવાન્ નન્દરાજકુમાર એકાકી વિહાર કરતા શ્રીગોવર્ધનનાથજીનાં તેમને દર્શન થયાં. બન્નેએ ભગવાનનું સન્માન કર્યું. નિજપ્રાકટ્યહેતુ શ્રીવલ્લભદીક્ષિતદર્શનાર્થે છે એમ વાણીને સન્ધુ પાણ્ડ્યાખ્ય ભક્તોત્તમ પાસેથી પ્રતિદિન બાલભોગરાજભોગાદિક પ્રાપ્ત કરીને શ્રીગોવર્ધનનાથજી ત્યાં જ સુખે સ્થિતિ કરતા, અને સર્વે ગ્રામવાસીઓ સન્ધુપાણ્ડ્યાખ્ય ભક્તવરની આજ્ઞાથી રસખણ્ડનવનીતક્ષીરદધ્યાદિક

---

* શ્રીશ્રીમુરલીધરદાસવિરચિત શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરિત એ નામના સંસ્કૃત ગ્રંથનું આ ભાષાંતર છે. મૂલ ગ્રંથ શ્રી વાડીલાલ ન. શાહ તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો અને "પુષ્ટિભક્તિસુધા-"ના ગ્રાહકોને ભેટ તરીકે પણ આપવામાં આવ્યો હતો.

૧. મિશ્રી.

પ્રતિદિન ભક્તિથી તે ભગવાનને સમર્પી ભગવદ્દર્શનાનન્દાનુભવ કરતા અને શ્રીગોવર્ધનનાથજીની આજ્ઞાથી સેવામાર્ગપ્રવર્તક શ્રીમદાચાર્યના આગમનની પ્રતીક્ષા કર્યા કરતા. દ્વાદશવાર્ષિક આચાર્યવર્ય પિતાની સાથે શ્રીનિવાસદર્શનાર્થં વેંકટાદ્રિ પધાર્યા. ત્યાં આચાર્યવર્યના પિતા ન્યસ્તદેહ થઈ (દેહનો ત્યાગ કરી) ભગવત્પદને પ્રાપ્ત થયા. માતૃચરણ તો પૂર્વે જ સ્વગ્રામમાં ન્યસ્તદેહા થઈ ભગવત્સમીપ પધાર્યાં હતાં. નાનાદેશવર્તી પુષ્ટિજીવોના કલ્યાણાર્થે માતાપિતાનો વિયોગ (આવશ્યક) છે એમ મનમાં વિચારી ભગવાન્ શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ શ્રીઆચાર્યશેખરને માતાપિતાનો વિયોગ કરાવ્યો. તદનન્તર ભગવદભિપ્રાયના પરિજ્ઞાનમાં કુશલ [1]આચાર્યતરણિ લોકપર્યટનશીલ થયા.

સંગરાગ વિવર્જીને શુકશાસ્ત્રૈકપારગ[2] ।
તદા આચાર્યમાર્તણ્ડે[3] પ્રારંભી ભૂપરિક્રમા ।। ૧ ।।

ભૂપરિક્રમા અને વિશાખાનગરમાં શાસ્ત્રાર્થ તેમજ કનકાભિષેક

કોઈક નગરમાં હર્મ્યતલ પર[4] બેઠેલા વિભક્ત સ્વધનના દર્શનથી તુષ્ટ ચાર ભાઈમાંથી પુષ્ટિજીવ હોવાથી એકને રાજમાર્ગે પધારતા આચાર્યશેખરનાં શ્રીગોવર્ધનનાથરૂપે જ દર્શન થયાં કે તરત જ હર્મ્યતલથી ઊતરી વીથિકામાં બાલકવેષ આચાર્યવર્ય પાસે આવી સવિનય પ્રણામ કરી પ્રેમાનન્દથી આનંદિત થયા. 'આવ્યો' એમ પ્રત્યુત્તર દઈ, જેમ રઘુરામચંદ્રનું અનુગમન સૌમિત્રિએ કર્યું હતું તેમ તેમણે શ્રીમદાચાર્યનું અનુગમ કર્યું. તેમની સાથે આચાર્યશેખરે નગરથી બહાર કોશમાત્ર જઈ ને વૃક્ષખણ્ડથી મંડિત ધરણીતલ પર બિરાજી શ્રીકૃષ્ણગુણગાનનું સુખ અનુભવ્યું. "અનન્યપ્રયોજનભાવે પ્રેમાનન્દપરવશ થઈ પ્રતિક્ષણ '**श्रीकृष्णः शरणं मम**' એમ કીર્તન કર" એ પ્રકારે તેમને ઉપદેશી શ્રીમદ્ભાગવતનો રહસ્યાર્થ પણ વર્ણી તે પુષ્ટિમાર્ગરસિકનો પોતાનો પ્રથમ શિષ્ય તરીકે અંગીકાર કર્યો. 'આહારશુદ્ધિથી સત્ત્વશુદ્ધિ' એ શ્રુતિના અર્થને વર્તન[illegible]રીને પણ સ્પષ્ટ કરતા બાળક પણ આચાર્યવર્ય પિતૃવિયોગાનન્તર સ્વહસ્તકૃપાક[1] જ ગૃહાર્ચારૂપ[2] શ્રીમદ્ગોપાલને અને શાલગ્રામરૂપ શ્રી ગોવર્ધનનાથજીને સેવામાર્ગના ક્રમથી પ્રતિદિન નિવેદન કરવા લાગ્યા. સ્વતેજોમહિમાએ કરીને ત્યક્તબન્ધુજન પરમવિરક્ત મહાભાગવતશિખામણિ સ્વશિષ્યવર્યનું સ્વસંપ્રદાયાનુસાર 'દામોદરદાસ' નામ પાડ્યું. 'દામોદરદાસ' નામ પ્રાપ્ત થયા પછી ભગવન્નિવેદન પાક પણ શ્રીમદાચાર્યશેખર તદ્દ્વારા જ કરાવતા.[3] દૃઢાનુરક્ત ગુરુશિષ્યને જાણવા. કદાચિત્ ભગવત્પ્રેરણાથી તે ઉભયે વિશાખાનગર[4] પધાર્યા. ત્યાં આચાર્યવર્યના મામા રહેતા. 'દાનાધિકારી રાજનિકટવર્તી શાસ્ત્રજ્ઞ છું' એમ અભિમાનયુક્ત પ્રવાદી જીવ મામાએ ભોજનાર્થ નિમંત્રિત પણ હિમાલયવત્ ધૈર્યવાન શ્રીમદાચાર્ય માતુલની દૃષ્ટિએ બાલ દેખાતા

---

૧. પોતાને હાથે કરેલી રસોઈ.

૨. પરંપરાપ્રાપ્ત ગૃહમાં સેવ્ય શ્રીમદનમોહનલાલજી, જે હાલ શ્રીકામવનમાં વિરાજે છે.

૩. શ્રીઠાકુરજી કેવળદાસનો જ સ્વયંપાક અંગીકાર કરે છે, શ્રીદામોદરદાસજી પણ જ્યારથી દાસપદવીને પ્રાપ્ત થયા ત્યારથી શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞાથી નિવેદનપાક સિદ્ધ કરતા, તત્પૂર્વ નહિ. અત્ર બહિર્મુખવત્ વર્ણાશ્રમધર્મભંગની આશંકા ન કરવી, કારણ કે ભગવદ્ધર્મના અંગભૂત વર્ણાશ્રમધર્મને અનુકૂલ જ શ્રીમદાચાર્યનું વર્તન અનકતાસિદ્ધ છે, અને ગ્રંથકારે પણ પ્રથમ જ आहारशुद्धौ सत्त्वशुद्धिः ઇત્યાદિ પંક્તિમાં તે સ્પષ્ટ પણ કર્યું છે.

૪. આનું જ લોકપ્રસિદ્ધ નામ 'વિજયનગર' છે; કેટલાક એને 'વિદ્યાનગર' પણ કહે છે.

પણ શ્રી મહાચાર્યે વિચારપૂર્વક સ્વનિયમકસ્થાપન વડે માતુલનું પ્રત્યાખ્યાન કરીને શ્રીદામોદરદાસજી સહ તે ગૃહમાં જ સુખે શયન કર્યું. તે મામા ભગવદવતારરૂપીને ન જાણીને અસૂયાવિષ્ટહૃદય થયા. રાત્રિએ દ્વિતીય પ્રહરે સુખતપ્ત શ્રીમહાચાર્યવર્યને શ્રી ગોવર્ધનનાથજીએ સ્વયં જગાડીને આલિંગન કરીને અભય આપીને પ્રેમસંલાપ કરીને "અધુના જ પ્રવાહી જીવનું ગૃહ ત્યજીને અન્યત્ર પધારો; મારા અનુગ્રહથી આપ સર્વત્ર વિજયી થશો" એમ સંતોષીને (અથવા સન્માન કરીને) (શ્રી ગોવર્ધનનાથજી) તિરોહિત થયા. ભગવાનનું આગમનસંભાષણાદિક સર્વ શ્રી દામોદરદાસજીએ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યું છે, તથાપિ આનંદ વડે ગુરુએ પણ વર્ણિતનું પુનઃ શ્રવણ કરીને શ્રીદામોદરદાસજી પ્રમુદિત થયા. આચાર્યશેખરે પણ ભગવદાજ્ઞોત્તરક્ષણે જ માતુલગૃહ ત્યજીને શિષ્યસહ અન્યત્ર પધારીને સ્થિતિ કરી બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલમાં નિત્યકર્માનુષ્ઠાનાનંતર શિષ્યસહ વિશાખાનગરની રાજસભામાં પ્રવેશ કર્યો; સનત્કુમારશુકાદિવત્ સ્વતેજથી રાજસભાને પ્રકાશવા લાગ્યા. અસૂયાદગ્ધ માતુલે પણ સર્વ સભાસદ અને ભૂપાલની સાથે અવશ થઈને અભ્યુત્થાન કરીને શ્રીમહાચાર્યને સન્માન આપ્યું. રાજાથી બહુ માન પ્રાપ્ત કરીને રત્નાસન ઉપર બિરાજમાન થયા તે પહેલાં વિદ્વજ્જન સહ થયેલી ચર્ચામાં અવૈષ્ણવોનો જય સાંભળ્યો. શ્રીમહાચાર્યથી તે સહન થઈ શક્યો નહિ. રાજાની પ્રાર્થનાથી સાક્ષાદ્ બલદેવવત્ ભાગવતશાસ્ત્રાર્થની ચર્ચાએ કરીને રિપુસમૂહને જીતીને તે કૃષ્ણરાધ–નામના ભૂપાલથી કનકાભિષેક પ્રાપ્ત કરીને પણ સ્વમતસ્થાપનમાત્ર એક જ પ્રયોજન હોવાથી ભગવાન્ વિના ઇતરમાં નિઃસ્પૃહતા સ્પષ્ટ કરતા શ્રીમહાચાર્ય તીર્થયાત્રાએ પધાર્યા. રાજાના પ્રમોદાર્થ ચારપાંચ જ નિષ્કમાત્રનો સ્વીકાર કર્યો. કૃષ્ણસેવામાર્ગવર્ધક વેદવ્યાસમત જ સ્વશિષ્યકોટિમાં પ્રખ્યાપન કરતા, માયાવાદપ્રભૃતિના નાના પાખણ્ડમતરૂપ શુષ્કતૃણમાં અગ્નિવત્ વિચરતા, નિત્ય નિયમશઃ નિકટ રહેતા પરમાપ્તતમ શ્રીદામોદરદાસજીએ અનુગત, શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ સ્વીયત્વથી ગર્ભમાં જ અનુગૃહિત, દેશદેશના પુષ્ટિજીવોને સેવામાર્ગનિરત અને 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ'ના કીર્તનમાં નિરત કરતા શ્રીમહાચાર્ય મનમાં શ્રીગોકુલયાત્રાસંકલ્પ ક્રમથી મારવાડનામના દેશમાં પધાર્યા. ત્યાં રાત્રિએ પર્વત સમીપ વનમાં 'સત્વર વ્રજભૂમિમાં પધારો' એવી શ્રીગોપીપતિની વાણી શ્રવણ કરી. શ્રીકૃષ્ણમુખનિર્ગત મેઘનાદગંભીર વાણીનું શ્રવણ કરીને પોતાની સાથે પરમાનંદરસનિમગ્ન ભગવત્પ્રેમૈકસ્વભાવ સ્વદાસવર શ્રીદામોદરદાસજીને (તહી સંભળાવીને) ક્રમશઃ ત્વરાથી દેશપર્યટન કરતા શ્રીમહાચાર્યજી વ્રજભૂમિમાં પધાર્યા. શ્રાવણની શુદ્ધ એકાદશીના પ્રાતઃકાલમાં શ્રીગોકુલમાં પ્રવેશ કરી શ્રીયમુનાજીમાં સ્નાન કરી શ્રી ગોવિંદઘાટ પર દિવ્યાર્જુનવૃક્ષની છાયામાં સ્વશિષ્યવૃન્દપૂજિત વ્રજાધિપનાં ગુણગાન કરતા સુખે બિરાજ્યા. તે દિવસે રાત્રિએ વિંશતિઘટિકાવેલાએ શ્રીમહાચાર્યવર્યને પૂર્ણપુરુષોત્તમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન થયાં. પ્રાતઃકાલપર્યન્ત શ્રી નન્દરરાજકુમારની સાથે સંલાપમુખ શ્રીમહાચાર્યચંદ્રે અનુભવ્યું. ત્યારે પણ સમીપસ્થ શ્રીદામોદરદાસજીએ એક જ તેઓ બન્નેનાં (શ્રીમહાચાર્યશ્રી અને ગોવર્ધનનાથજીનાં) સંદર્શન સંલાપાદિ સુખનો ભોગ કર્યો તે અમે સ્પષ્ટ કરીએ છીએ.

બ્રહ્મસંબંધની આજ્ઞા અને શ્રીદામોદરદાસજીને બ્રહ્મસંબંધ

ત્યારે સ્વાંશભૂત શ્રીમહાચાર્ય પ્રતિ શ્રીવ્રજનાથે આજ્ઞા કરી : "આપ પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્તનાર્થ જ સ્વરૂપાંશે અવતર્યા તેથી તત્તદ્દેશવર્તી જીવોને સમ્યક્ સમ્પ્રદાયપૂર્વક મારી સેવાનિરત કરો" એમ આજ્ઞા કરતા ભગવાન્‌ને પ્રેમપૂર્વક આલિંગી શ્રીકાલિન્દીકલ્લોલના પવનથી ચાલતા અલકવૃન્દથી શોભિતમુખવાન્ દિવ્ય કસ્તૂરીતિલકથી પ્રકાશમાન, કોટિચન્દ્રસુશીતલ પીતાંબર વંશીધર પુરુષોત્તમ પ્રતિ ત્યારે જ આચાર્યશેખરે વિજ્ઞપ્તિ કરી : 'હે ભગવન્, સર્વ જીવો કલિદુષ્ટ શૌચાચારવિહીન સન્માર્ગવિમુખ અને વિષયલંપટ દેખાય છે. તેઓ કયા પ્રકારે આપની સેવાને યોગ્ય થાય? તેઓને કયે પ્રકારે ઉપદેશું?"

એ પ્રકારે વિજ્ઞપ્તિ કરતા શ્રીમદાચાર્યશેખરને સસ્મિત આલિંગન કરીને શ્રીવ્રજસીમન્તિનીના વિનોદપાત્ર મુરલીધરે આજ્ઞા કરીઃ 'આપ ભવને માં પ્રાપ્ત થાઓ. સર્વ જીવો જ મારા જ અંશભૂત છે. મારા વિયોગને મારી માયાથી નહિ જાણીને દેહેંદ્રિયારામ થયા છે. તેઓને મારા સ્વરૂપાંશભૂત આપ જીવોનો અને મારો અંશાંશિરૂપથી અને સ્વામિદાસભાવથી નિત્યસિદ્ધ સંબંધ કરીને 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એ અષ્ટાક્ષરના ઉપદેશપ્રકાશથી પુષ્ટિમાર્ગીયતાથી આપને શરણ આવેલા બ્રાહ્મણથી પ્રારંભી શ્રૌદ્ર-પર્યંત નિર્વિશેષ સર્વજીવોના માર્ગે પ્રાપ્તિમાં વિઘ્નરૂપ તિમિરને દૂર કરી મત્સેવાનિરત ગુણગાનરત અને નામજપપર કરીને નિઃશંક મારા દાસ કરો. આપના વંશજોએ અને શિષ્યવર્ગોએ જેઓને અર્થનો ઉપદેશ કર્યો છે તે જીવોને હું જ પુરુષોત્તમ સાધનાકાંક્ષા કર્યા વિના મદીયવેણુગાનશ્રવણસુખમગ્નચિત્ત કરીને મારી ઇચ્છાનુરૂપ ગોગોપગોપીવૃક્ષગુલ્મ તૃણવિરુધાદિરૂપથી નિત્યલીલાન્તર્ગત અવશ્ય કરીશ. તેથી ભીતિ માં પ્રાપ્ત થાઓ' એમ અભય પણ આપ્યું. દ્વાદશીએ અરુણોદયવેળાએ રસખણ્ડચૂર્ણમિશ્રિતનવનીતભોગસમર્પણપૂર્વક શ્રી દામોદરદાસજી સહ શ્રીમદાચાર્યશેખરે સ્વયં ભગવાનની અર્ચા કરી. અર્ચાન્તર આચાર્યવર્ય અને વ્રજનાથની વાર્તા શ્રવણ કર્યા છતાં પણ સંપ્રદાયસિદ્ધિને અર્થે પુનઃ શ્રીદામોદરદાસજીએ પ્રશ્નપૂર્વક ગુરુમુખથી સર્વ વૃત્ત શ્રવણ કર્યું. દ્વાદશીના પ્રાતઃકાલમાં શ્રીદામોદરદાસજીને બ્રહ્મસંબંધ (શ્રીમદાચાર્યશ્રીએ) કરાવ્યો. કોઇક સમયે ત્યાં જ વિરાજમાન ભગવલ્લીલારસનિમગ્નચિત્ત શ્રીમદાચાર્યવર્યને દધિપાનેચ્છા થઈ. તે (ઇચ્છા) શ્રીદામોદરદાસજીએ જ જાણીને વ્રજમાં કોઇ સ્ત્રી પાસે જઈ દધિ-યાચના કરી. દધિ લાવતાં તે સ્ત્રીએ "મને મુક્તિદાન કરો" એમ કહ્યું. 'તથા' એમ કહીને તે સ્ત્રીને મુક્તિદાન કરી, ગુરુને દધિસમર્પણ કર્યું. જેઓએ શ્રી વ્રજનાથને વશ કર્યા છે તેઓને કાંઈ પણ[1] અદેય ન હોય એમ 'મને ભક્તિ વડે વશ કરે છે' એ ભગવદ્વચનથી માનવું.

નિજ માહાત્મ્ય

ત્યાં જ શ્રીગોવિંદઘાટ પર પ્રાતઃસન્ધ્યાવંદનરત ભગવાન્ શ્રીમદાચાર્યમૌલિ ગુણકીર્તનાનન્દનિમગ્ન સ્વશિષ્યોને કટાક્ષામૃતવૃષ્ટિથી સંતોષતા વિરાજતા હતા, તેવામાં આચાર્યાશ્રિત અર્જુનવૃક્ષની શાખામાં અન્યસંપ્રદાયસ્થ કોઈ વૈષ્ણવે શાલગ્રામયુક્ત વસ્ત્રપેશી બાંધી. શ્રીયમુનાસ્નાનાનન્તર ત્યાં આવીને જોતાં તે (પેશી) ન દેખતાં ખિન્ન થઈ આચાર્યવર્યને વિજ્ઞાપના કરીઃ 'હે ભગવન્, આ આપના શિષ્યોએ શાલગ્રામપેશી ગ્રહણ કરી છે, તેમને આજ્ઞા કરીને અપાવો.' શ્રીમદાચાર્યવર્યે સ્મિતમુખ થઈ તેને કહ્યું: 'અમારા શિષ્યો ચૌર્યપરાયણ ન થાય, તું પુનઃ સમ્યક્ વૃક્ષનું અવલોકન કર' તે ક્ષણે પ્રત્યેક શાખા ઉપર અનેક શાલગ્રામપેશીનાં દર્શન થવાથી મોહિત થતો તે આપશ્રીને શરણે આવ્યો. ત્યારપછી સ્વશાલગ્રામપેશી પ્રાપ્ત કરી શાંત થયો. તે પુષ્ટિજીવ ન હોવાથી, આ પ્રકારે માહાત્મ્યદર્શન થયાં છતાં પણ તેને સેવામાર્ગપ્રવેશપૂર્વક શરણગમનબુદ્ધિ ન થઇ. તેના ગયા પછી ભક્તવૃન્દસમેત શ્રીદામોદરદાસજીએ 'આપશ્રીને અમે પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જ સમ્યક્ જાણીએ છીએ, વારંવાર જ અમને અલૌકિક માહાત્મ્યદર્શનની અપેક્ષા નથી, તેથી પ્રવાહી જીવોને જ અવિજ્ઞાત છે માહાત્મ્ય જેઓશ્રીનું એવા આપશ્રી સ્વકીયોનું રક્ષણ કરો' એમ સ્વગુરુને વિજ્ઞાપના કરી. "સારું" એમ મન્દહાસથી તેમની યાચનાનો અંગીકાર કરીને ગુણગાનસુખ અનુભવવા લાગ્યા. વળી પુનઃ એક દિવસે કોઈક વિરાગીએ શ્રીયમુનાજીમાં સ્નાન કરીને ગોવિન્દઘાટ ઉપર ભગવત્પૂજા કરીને વિગ્રહરૂપી[1] શ્રીપતિને પેટિકામાં

૧. કાંઈ પણ તારતમ્ય વિના.

૨. वशे कुर्वन्ति मां भक्त्या. श्रमद्भागवत.

૧. સ્વરૂપાત્મક.

શયન કરાવીને તેમના વક્ષઃસ્થલ પર શાલગ્રામ મૂકીને બાંધ્યા. તે જોઈને શ્રીમદાચાર્યચૂડામણિએ 'હે ભક્તવર, આ પ્રકારે માં કર' એમ આજ્ઞા કરી. શ્રીમદાચાર્યચરણના વાક્યનો અનાદર કરી તે ધીરેથી ચાલી ગયો. બીજે દિવસે પ્રાતઃકાલે તેજ પ્રકારે શ્રીયમુનાજીના તીર પર પૂજા કરવાને ઉદ્યુક્ત થતાં સ્વશાલગ્રામશિલાને તિલશઃ વિશીર્ણ જોઈને અત્યંત ખિન્ન થઈને આચાર્યવર્યને તે શાલગ્રામશિલા દર્શાવીને રુદન કર્યું, ત્યારે આચાર્યવર્યે તેને 'હવે પછી વિગ્રહવક્ષઃસ્થલ પર શાલગ્રામ નહિ ધરું એમ પ્રતિજ્ઞા કરીને શ્રીયમુનાજલ વડે શાલગ્રામચૂર્ણનું એકીકરણ કર, તે પૂર્વવત્ થઈ જશે' એમ આજ્ઞા કરી. તેણે આચાર્યવર્યને પ્રણામ કરી તેમજ કર્યું, અને પૂર્વવત્ શાલગ્રામ જોઈને પૂજન કર્યું, તથાપિ શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ પુષ્ટિજીવત્વે સંકલ્પિત નહિ હોવાથી, સેવામાર્ગપ્રવેશાર્થ આચાર્યવર્યને શરણે આવ્યા વિના જ સ્વયં આત્માને વૈષ્ણવ માનતો તે ધીરેથી જતો રહ્યો. 'કહિંચિદ્ મુક્તિ આપે છે, પરંતુ ભક્તિયોગ નહિ' એ શ્રીશુકવચનથી સામાન્ય ભાગ્યવાન્‌ને સેવામાર્ગાચાર્યદાસનું સુખ સિદ્ધ થતું નથી.

વ્રજયાત્રા

આ પ્રકારે નાના પ્રકારની લીલા પ્રદર્શાવતા અને ગુણગાનના સુખનો અનુભવ કરતા શ્રીમદાચાર્ય કેટલોક કાલ ગોવિંદઘાટ ઉપર સ્થિતિ કરીને ત્યાંથી શ્રીવૃન્દાવન ગોવર્ધનાદિયાત્રાર્થ ભગદ્દભાવસંયુક્ત પુષ્ટિમાર્ગીયભક્તસહ ગમન કર્યું. ક્રમશઃ સન્ધુપાણ્ડયાખ્ય ભક્તરાજના મંદિરે આવી પહોંચ્યા. ભગવન્મુખથી જ રહસ્ય જાણી શ્રીમદાચાર્યચરણના માર્ગની પ્રતીક્ષા કરતા તેણે પ્રેમપૂર્વક સદર શ્રીમદાચાર્યને પધરાવ્યા. શ્રીમદાચાર્ય ત્યાં જ કેટલોક કાલ વિરાજ્યા, તત્રત્યોને વૃન્દાવનચંદ્રાજ્ઞાપ્રકારે બ્રહ્મસંબંધ કરાવીને પર્વતોપગ્રામવાસી સન્ધુપાણ્ડયાપ્રભૃતિ સર્વને પણ કોઈ અવશેષ ન રહે તેવી રીતિએ શ્રીમદાચાર્યચરણે નિજસેવક કર્યા; ત્યારથી જ તેઓ ભગવદીય થયા. સ્વયં ગોવર્ધનનાથાત્મક પણ શ્રીમદાચાર્યચરણ ભક્તિસમ્પ્રદાય પ્રવર્તાવવાને પોતે પણ ભગવદીય થઇને અન્ય ભગવદીય વિશે દદાનુરાગશીલ થયા. શ્રીમદાચાર્યચરણે ભગવદ્દગુણગાનનિરત સ્વશિષ્યોમાં 'નર્યો, દૂધ લાવ' એવી પર્વતથી વિનિર્ગત (નીકળેલી) વાણી શ્રવણ કરી. તે શ્રવણ કરીને પ્રતિદિનવત્ તે દિવસે પણ સન્ધુપાણ્ડયાની તે દેશની ભાષામાં જેનું નર્યો નામ પાડયું હતું તે કન્યા પર્વત પર આરોહ કરીને શ્રીગોવર્ધનનાથજીને પ્રીતિપૂર્વક દૂધ સમર્પી અવરોહણ કરીને પુનઃ ઘેર આવી. તેના આગમનપૂર્વ નો 'મારવાડ દેશમાં રાત્રિએ પર્વતસમીપ શ્રવણ કરેલી જ વાણી આ છે' એમ આચાર્યચંદ્રે શ્રીદામોદરદાસજીને કહ્યું 'તેમ જ છે' એમ તે પણ વદ્યા. 'નર્યો' નામની ભગવદીયાને દેખીને 'મને ક્ષીર આપ' એમ આચાર્યરાજે આજ્ઞા કરી. 'ઠીક, આપુ છું' એમ કહી સવિનય ગૃહમાંથી ઇતર ક્ષીર લાવવાને ઉત્સુક થયેલી તેને 'અન્ય ક્ષીરની મને કામના નથી, શ્રીગોવર્ધનનાથજીનું પીતાવશિષ્ટ મને આપ' એમ (આચાર્યશ્રીએ) આજ્ઞા કરી. તે દિવસે શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ પણ આચાર્યવર્યાર્થ જ ક્ષીર અવશિષ્ટ રાખ્યું હતું અને તેમ 'નર્યો'ને આજ્ઞા પણ કરી હતી. તે અવશિષ્ટ ક્ષીરપાત્રસહ આચાર્યવર્યને તેણે ભક્તિપૂર્વક આપ્યું. તેના પાનથી પરમાનંદ પામી તેને કહ્યું: 'આવતી કાલે પ્રાતઃકાલે ભક્તવૃંદસમેત હું ભગવદ્દદર્શનાર્થ આવીશ' એમ સાયંકાલે ક્ષીરદાનાર્થગમનવેલાએ શ્રીગોવર્ધનનાથજીને જણાવજે.' 'ઠીક ભલે આવે' એમ તેના મુખથી ભગવદનુજ્ઞા રાત્રિએ સાંભળી પ્રાતઃકાલે શ્રીગોવર્ધનસમીપ ગોવિન્દકુણ્ડમાં સ્નાન કરી સન્ધુપાણ્ડયા–દામોદરદાસ—પ્રભૃતિ વૈષ્ણવવૃન્દથી પરિવેષ્ટિત શ્રીમદાચાર્યચરણે પર્વતારોહણ કરીને

૧. થેલી
૨. સારી રીતિએ.

જયશ્રીકૃષ્ણકીર્તનપૂર્વક[1] ચિરકાંક્ષિત ગોવર્ધનનાથજીના દર્શનનું સુખ પ્રાપ્ત કર્યું. ભગવાને પણ શ્રીનંદરાયનાં સુંદર દર્શનવત્ આનંદ પ્રાપ્ત કરીને, શૈશવભાવ પ્રકટ કરતાં સ્વયં આચાર્યશેખર પ્રતિ ગમન કરીને તેઓશ્રીની સાથે એકાસન પર બિરાજી પ્રેમસંલાપ કર્યો. આચાર્યવર્યે મુકટાભરણ સમર્પ્યું તેનાથી અલંકૃત ભગવાન્ અતિશય શોભવા લાગ્યા. સર્વપ્રકારે પરિપૂર્ણ હોવા છતાં બાલલીલાથી આચાર્યવર્યને મોહ પમાડતા શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ નૂપુરાભરણ તથા ગોવૃંદની યાચના કરી. પ્રેમભક્ત્યવનારરૂપ આચાર્યચંદ્રમાએ પોતે પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તના મોદાર્થ ગૃહીત અને શ્રીદામોદરદાસજીના હસ્તમાં સ્થિત કિંચિત્ સુવર્ણ સન્ધુપાણ્ડયાખ્ય ભક્તરાજના હસ્તમાં અર્પી 'નૂપુર કરાવ' એમ આજ્ઞા કરી. તેણે પણ મથુરામાં નાનારત્નાલંકૃત નૂપુર કરાવી લાવીને શ્રીમદાચાર્યચરણના હસ્તમાં આપ્યાં અને તેનાથી પણ લીલાથી શોભતા ભગવાને વિહાર કર્યો. આચાર્યવર્યે સ્વહસ્તગત ચાર સુવર્ણમહોર સન્ધુપાણ્ડયાના હસ્તમાં આપીને 'ગાય લાવ' એમ આજ્ઞા કરી. 'ભગવન્, મારું ગૃહાદિક સર્વ આપશ્રીનું જ છે, પ્રાણધનાદિક સર્વ ગુરુભગવાનને મેં નિવેદન કર્યું, તેથી મદીય સર્વ ગોધન શ્રીગોવર્ધનનાથજીને અર્પણ કરું છું, તેથી નિષ્કચતુષ્ટય ભલે અત્ર જ રહે' એમ તેણે (સન્ધુપાણ્ડયાએ) ગુરુને વીનતી કરી. 'એતન્મૂલ્યપરિમિત દ્રવ્યાર્થ મારા નામથી ગાય લાવીને પછી યથાશક્તિ પર્વતસમીપવર્તિગ્રામવાસી મારા શિષ્યોએ ભગવાનને ગોવૃંદનું સમર્પણ કરવું' એમ પુનઃ આચાર્યવર્યે આજ્ઞા કરી. 'જે આજ્ઞા' એમ કહી સન્ધુપાણ્ડયાખ્ય ભક્તે સ્વાચાર્યશ્રીને એક દિવ્ય ગાય આપીને નિષ્કચતુષ્ટયનો પણ ભગવત્સેવોપયોગ કર્યો પોતે સહસ્રસંખ્યાપરિમિત ગોવૃંદનું ભગવાન્ ગોવર્ધનનાથજીને સમર્પણ કર્યું, બીજાઓને પણ યોજ્યા. રાજભોગસ્વીકારાનન્તર કદાચિત્ શ્રીગોવર્ધનનાથજી સ્વયમ્ ગોપાલન કરતા. સન્ધુપાણ્ડયાપ્રભૃતિ ભક્ત દ્વારા આચાર્યચંદ્રે શ્રીગોવર્ધનનાથાર્થ મંદિર પણ સિદ્ધ કરાવ્યું. સન્ધુપાણ્ડયાપ્રભૃતિ સર્વને સમયોચિત ભોગ સામગ્રી લાવવામાં વ્યગ્ર કર્યા. શ્રીમદાચાર્યચરણની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન ન કરીને તેઓ સ્નેહપૂર્વક સેવા કરતા. આચાર્યવર્ય સ્વયં સેવાવિધિ આચરતા, રાત્રે રાસલીલા પ્રત્યક્ષ અનુભવતા, કેટલોક કાલ ત્યાં જ આનંદથી બિરાજ્યા. ત્યારપછી ક્રમશઃ બહુ રાજાઓએ આચાર્યવર્યના શિષ્યો થઈને શ્રીગોવર્ધનનાથાર્થે બૃહન્મંદિરાદિક સિદ્ધ કર્યું.

તીર્થાટન

કેટલાંક વર્ષ પછી શ્રીગોવર્ધનનાથજીની આજ્ઞાથી નાનાદેશસ્થિત પુષ્ટિજીવોના રક્ષણાર્થ પુનઃ તીર્થાટનાર્થ પધારતાં ભગવત્સેવામાં ગોવિંદદાસપ્રભૃતિને નિયોજીને શ્રીગોવર્ધનનાથજીની અનુજ્ઞા લઈ ને શ્રીમદાચાર્યવર્ય કાંચી પધાર્યા ત્યાં નાનાપાખણ્ડમતોના વિધ્વંસપૂર્વક સ્વમતસ્થાપન કરીને બહુ પુષ્ટિજીવોને ભગદીય કર્યા. મહાધનવાન્ પુરુષોત્તમ શેઠનામના વૈશ્યવરને સ્વદાસ સ્વીકારીને તદ્દત્તબહુધનવ્યયથી જન્માષ્ટમ્યુત્સવ કરીને ક્રમશઃ શ્રીપુરુષોત્તમક્ષેત્ર પધાર્યા. ત્યાં કોઈ કૌતૂહલાવિષ્ટચિત્તે પરીક્ષાર્થ એકાદશીએ જ શ્રીહસ્તમાં મહાપ્રસાદ અર્પ્યો. તેને હસ્તમાં રાખીને જ દ્વાદશીના અરુણોદયપર્યન્ત મન્દિરદ્વારે ગુણગાનનિરત થયા. તેના (ગુણગાનના) શ્રવણથી બહુપુષ્ટિજીવો આચાર્યશેખરને શરણે જઈ સ્વમાર્ગનિરત થઈ અરુણોદયે મહાપ્રસાદ સ્વીકારીને પુનઃ ભગવત્પૂજાકથાવર્ણનાદિનિરત થયા. આશ્ચર્યશ્રવણ કરીને તે નગરનો રાજા શરણે આવ્યો. ત્યાં પુષ્કળ માધ્વાદિમતમત્સરીઓએ તથા અન્ય પંડિતોએ આવીને, તેઓ પ્રવાદી હોવાથી ચર્ચા કરી તે સર્વને વિજીતીને સેવામાર્ગ જ સ્થાપ્યો. તત્ર પુનરપિ કેટલાકનું સ્વમતાભિમાન જોઈને તે રાજાની સંશયનિવૃત્તિ કરવાને 'અત્ર શ્રીજગન્નાથજી યાથાત્મ્ય લખી આપશે' કહી

---

૧. શ્રીમદાચાર્યચરણનો શ્રીનાથજીસહ જયશ્રીકૃષ્ણોચ્ચારવ્યવહાર વૈષ્ણવોએ લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે.

१. एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतम्. ૨. વિશેષતઃ પ્રાણપોષકબુદ્ધિથી.

તે રાજા દ્વારા કાગળ વગેરે મુકાવીને દ્વાર બંધ કરાવીને 'દ્વારરક્ષક રાજા જ થાય' એમ આજ્ઞા કરી. પુનઃ તે રાજવરે આચાર્યચંદ્રની અનુજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને દ્વારોદ્‌ઘાટનપૂર્વક ભગવત્સમીપ જઇને શ્રીજગન્નાથજીએ સ્વયં-લિખિત કાકસી અખિલ વિદ્વજ્જન સમક્ષ આચાર્યવર્ય સિન્નધિમાં વાંચી. શ્રીજગન્નાથજીએ 'એક શાસ્ત્રં દેવીકીપુત્રગીત' ઇત્યાદિ શ્લોક લખ્યો હતો. રાજા અને પુષ્ટિજીવો જયશાલી અસ્મદાચાર્યવર્યના પ્રસાદથી સેવામાર્ગનિરત થયા.

અજગરપ્રસંગ

કેટલોક કાલ ત્યાં બિરાજીને ત્યાંથી ક્રમશઃ યાત્રા કરતાં માર્ગમાં મરેલા અજગરને શતશઃ કીડીઓથી ભક્ષિત જોઇને આચાર્યતરણિએ સ્વશિષ્યો સાથે સંલાપવિનોદાદિક કર્યા વિના મધ્યાહ્નપર્યન્ત મૌન રાખ્યું. કેઇ વનમાં સરોવરસમીપ વૃક્ષચ્છાયમાં ભગવત્પ્રસાદ લીધા પછી એકાંતમાં સુખે વિરાજતા આચાર્યવર્યને પ્રણમી શ્રીદામોદરદાસજીએ સવિનય પૂછ્યું: 'ભગવન્મુખારવિંદમાંથી વિનિર્ગત પ્રશ્નકથામકરન્દની પાનપિપાસાથી ત્યક્તગૃહ અનન્યશરણોને (સ્વશિષ્યોને) સંભાષ્યા વિના આ પ્રકારે ઉપેક્ષા કેમ કરો છો?' તેને આશ્વાસન દેતાં ગુરુએ આજ્ઞા કરી: 'વત્સ, સવારે આગમનકાલે માર્ગમાં તેને પણ મૃતાજગરવીક્ષણ નિશ્ચય થયું હતું. પુર્વજન્મમાં તેણે વ્યસુમ્ભરત્વથી શિષ્યાર્જન કર્યું હતું, પણ તેણે તેઓની સદ્‌ગતિ પ્રદર્શાવી ન હતી. તે દોષથી તે અજગરતાને પ્રાપ્ત થયો, અને તે શિષ્યો પિપીલિકારૂપે તેનું ભક્ષણ કરવા લાગ્યા. તેટલા જ માટે હું ઉદાસીન થયો છું.' 'આપશ્રી તેવા ગુરુ નથા, કિન્તુ પરમહિતાન્વેષી સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમાંશ જ છો, અને તેમની આજ્ઞાથી અમોને રક્ષવાને અવતર્યા છો, અગ્નિને નિશ્ચય કાંઇ દોષસંબંધ થતો નથી તેમ ભગવન્મુખથી આવિર્ભૂત અગ્ન્યવતારૂપ આપશ્રીને પતિત જનને પાવન કરવામાં પણ દોષસંબંધ નથી' એમ આચાર્યતરણિ પ્રતિ શ્રીદામોદરદાસજીએ વાક્ય કહ્યું. તે સત્ય વાક્યથી હર્ષિત થઇ ભગવદ્‌ગુણવર્ણનમત્તહંસવત્ આચાર્યશેખર શોભ્યા.

વ્યાઘ્રપ્રસંગ

કોઇક સમય શિષ્યો સહ પધારતાં માર્ગમાં આચાર્યવર્યે 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એ નામકીર્તન વિના નિમિષમાત્ર પણ અસ્મદીયોએ રહેવું નહિ એમ આજ્ઞા કરી તેમાં શ્રીકૃષ્ણદાસમેઘન નામના ભક્તને કાંઇક સંશય થયો. તે દિવસે મધ્યાહ્‌ને વિપિનમાં સરોવરનિકટ આચાર્યવર્યે ભગવત્સેવાદિક કર્યું. શ્રીકૃષ્ણદાસમેઘન તો ભોજનપાત્રાનયનાર્થ વિપિનમાં કાંઇક દૂર ગયા. ત્યાં વ્યાઘ્રને દેખીને કાંઇક ભીત તેમણે 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એમ નામકીર્તન કર્યું અને ત્યારે જ ચિરપિપાસિત તે વ્યાઘ્રે જલપાન કર્યું. પુનઃ એક વાર એમણે નામકીર્તન કર્યું કે વ્યાઘ્રે પણ પુનઃ જલપાન કર્યું. પ્રસાદ લીધા પછી વિપિનમાં શું આશ્ચર્ય જોયું એમ શ્રીકૃષ્ણદાસમેઘનને આચાર્યશેખરે પૂછતાં તેમણે વ્યાઘ્રવૃત્તાન્ત વર્ણવ્યો, તથાપિ તેમણે તેનો અભિપ્રાય જાણ્યો નહિ. પુનઃ આચાર્યચંદ્રે તેને કહ્યું: "કોઇક ભક્તવર વ્યાઘ્રરૂપે નિરન્તર નામકીર્તનનિરત થઇને વિપિનમાં વસતો હતો. આજ દિવસે સજ્જનમુખોદ્‌ગત ભગવન્નામશ્રવણ પણ કરતાં તેણે બે વાર જલપાન કર્યું, તેથી આમ જ અસ્મદીયોએ ભાવના કરવી." આ પ્રકારે આજ્ઞા કરીને પાણ્ડુરંગક્ષેત્ર પધાર્યા.

ગૃહસ્થાશ્રમાર્થ શ્રીવિઠ્ઠલનાથાજ્ઞા

ત્યાં ભગવાનથી આલિંગન અને સંચાલન પ્રાપ્ત (શ્રીમદાચાર્યચરણે) સંલાપસુખ અનુભવ્યું. વિઠ્ઠલનામક ભગવાન્ બોલ્યાઃ 'આપ ગૃહી–ગૃહસ્થ થાઓ અને વંશવૃદ્ધિ કરીને સેવામાર્ગ સ્થાપો, હું જ

આપના વંશમાં અવતરીશ.' ત્યારે આચાર્યચૂડામણિએ 'ભગવન્, આપના ગુણગાનૈકપરાયણ છીએ, આપના વિના અન્યનું ઉપસર્પણ–સમીપ ગમન–કરવાને યોગ્ય નથી, આપ શામાટે અમને પ્રવૃત્તિમાર્ગમાં નિયોજો છો?' ભગવાન્ પુનઃ બોલ્યાઃ "મારા ભક્તોને પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ એ ઉભયે માર્ગાનુષ્ઠાનમાં કાંઈ પણ પ્રયોજન હોતું નથી. 'હે ઉદ્ધવ, તેથી તું વિધિપ્રતિવિધિ, પ્રવૃત્તિ–નિવૃત્તિ, શ્રોતવ્ય તથા શ્રુતને પણ ત્યજીને સર્વદેહીના આત્માને—મને એકને જ સર્વાત્મભાવથી શરણે આવ, મારા વડે નિશ્ચય અકુતોભય–નિર્ભય થા, એમ મેં જ આજ્ઞા કરી છે, તથાપિ મત્પ્રીત્યર્થ સેવામાર્ગની અભિવૃદ્ધ્યર્થ કેટલોક કાલ ગાર્હસ્થ્યનું અનુષ્ઠાન કરો. હમણાં આપ કાશી જાઓ, હું સર્વ સમ્પાદન કરીશ." 'તેમ જ કરીશ' એમ કહી ભગવદાજ્ઞાનો અંગીકાર કરીને ત્યાં જ કેટલોક કાલ વિરાજીને શ્રીવિઠ્ઠલસેવાસુખ અનુભવીને, ભગવાન્‌ની અનુજ્ઞા લઈને શ્રીદામોદરદાસપ્રભૃતિ મુખ્ય શિષ્યો સહ કાશી પધાર્યા.

શ્રીમદાચાર્યનો વિવાહ

કાશીમાં પંચાયતનપૂજાપર અને વિશેષતઃ ગોપાલભક્ત આચાર્યજાતીય કોઇક બ્રાહ્મણ હતો. તેને દેવનાપ્રતિમા–દેવતાતુલ્ય એક કન્યા હતી. પુણ્ડરીકને વર આપનાર ભગવાને તે વિપ્રને સ્વપ્નમાં આજ્ઞા કરીઃ 'મદાત્મક શ્રીવલ્લભાચાર્યને કન્યાદાન કર, કાલે પ્રભાતે નગરથી બહાર જા. સ્વશિષ્ય સહ મારી કથાવાર્તા કરતા પધારશે, તેમને મારા અંશભૂત શ્રીવલ્લભદીક્ષિત જાણજે.' તેણે ઊઠીને ભગદ્વદ્દર્શનથી આનંદયુક્ત થઇ તેમ જ કર્યું. નગરથી બહાર સન્માનાર્થ ગયેલા તેણે આચાર્યવર્યને શિષ્ય સહ આવડે પધરાવી સમ્યક્ પ્રકારે પૂજા કરી. તે મહાધિનક વિપ્રે ગૃહાદિસહિત સર્વસ્વ ધન કન્યાદાનસમયકાલે જ આચાર્યવર્યને આપ્યું. વિવાહાનન્તર કેટલોક કાલ ત્યાં વિરાજી તત્પુરનિવાસી શ્રીપુરુષોત્તમદાસપ્રભૃતિ બહુ સ્વશિષ્યોથી પૂજાઈ, પત્નીસહ વ્રજયાત્રા કરવાને ઉદ્યુક્ત થયા. અન્ય અપત્ય નહિ હોવાથી શ્વશુરે સ્વપૂજાદિક પણ જામાતાને આપીને જામાતાની કૃપાથી ભગવદીય થઈને તપોવન પ્રતિ ગમન કર્યું. આચાર્યશેખર કાશીપુરીથી બે યોજન દૂર સ્વાભિમત કોઈક ગ્રામમાં પત્ની સહ માસમાત્ર વિરાજ્યા. કાશીથી નિર્ગમન કરતી વેળાએ કેવળ ભગવદીય આચાર્યવર્યે શાલગ્રામ વિના અન્ય ચાર દેવતાની મૂર્તિને (સ્વશુરની પંચાયતન પૂજાની પંચ મૂર્તિમાંથી) ગંગામાં પધરાવી. તે શિવાદિ દેવોએ પ્રત્યક્ષ રૂપથી આચાર્યતરણિને કહ્યું: 'વ્રજનાથાવતારરૂપ, આપ જ્યારે અમારો ત્યાગ કરશો ત્યારે લોકમાં અમને કોણ માનશે?' તેમના પ્રતિ આચાર્યચન્દ્ર બોલ્યાઃ 'એકાન્ત ભક્તોએ નિશ્ચય સદ્દાર ઉપાસના કરવાની હોય નહિ, તથાપિ વિવાહોત્સવાદિમાં તમને ભગવદીયોને (મારા સેવકો) ભલે માને.' 'તેમ જ હો' એમ આચાર્યશ્રીનું સન્માન કરીને શિવાદિનો નિત્યનિવાસ હોવાથી તેના જલમાં દેવતાન્તરની મૂર્તિના પ્રક્ષેપણના દોષ નથી. તે દેવોના મનને પણ તાપ ન થાઓ, એમ શ્રીમદાચાર્યચરણનો આશય હતે, તેથી જ તે દેવોએ પણ આચાર્યવર્યને માન્યા. 'બ્રહ્માને નીલકંઠને' ઇત્યાદિ ભગવદ્વચનથી આ પ્રકારે જ એકાન્ત ભક્તચર્યા જાણવી.

પત્નીસહ વ્રજયાત્રા

પછી આચાર્યચન્દ્રમા સ્વાનુરૂપા પત્ની તથા શ્રીદામોદરદાસજીપ્રભૃતિશિષ્ય સહ વ્રજ પધાર્યા. વૃન્દાવનગોકુલમધુરાનન્દવનબરસાના પ્રભૃતિ લીલાભૂમિમાં સ્વસંપ્રદાયક્રમથી તત્રત્ય સ્વશિષ્યોએ આચરાતા ભગવત્સેવામાર્ગને અવલોકતા આનંદ પામ્યા. ક્રમે દ્વાદશવનયાત્રા પણ કરતા ચોરાશીકોશમધ્યગત વ્રજભૂભાગનાં પણ દર્શન કર્યાં, લીલાસ્થાન પરિજ્ઞાનમાં કુશલ તત્રત્ય સહ એકેક લીલાસ્થાનમાં ભગવદ્ભાવોદ્રેકે કરીને ગુણગાનસુખને અનુભવતા માસમાત્ર વિરાજ્યા. રાધાવિહારકુંજાદિમાં દીર્ઘ કાલ વિરાજી ગોવર્ધનપર્વતપ્રાન્તમાં સદુપાણ્ડયાના ગૃહમાં પધાર્યા, સર્વભક્તથી સન્માન પ્રાપ્ત કરી ત્યાં જ બિરાજ્યા.

એના ગૃહમાં સર્વજનમાન્ય શ્રીકૃષ્ણૈકપરાયણ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાલબાલોને નવનીતખંડના ભાગથી હર્ષકારિણી કોઈક વયોવૃદ્ધા હતી. વૃદ્ધાવસ્થાને લીધે તેનું ચક્ષુરિન્દ્રિય પણ ક્ષીણપ્રાય હતું. તે કેવી રીતિએ પર્વતારોહણ કરવામાં સમર્થ થાય? તેનો શુભ ભાવ જોઈને શ્રીગોવર્ધનનાથ પણ પ્રતિદિન પ્રાતઃ કોઈ ન જાણે તે પ્રકારે પર્વતથી ઊતરીને ક્ષણમાત્રમાં તેની સમીપ આવીને સ્વયં બાલસ્વરૂપ ધરી બાલમધ્યગત થઈ નવનીતખંડ ગ્રહણ કરી તેનો ઉપભોગ કરી પુનઃ સ્વસ્થાને પધારતા. સર્વ બાલોને નવનીતદાનાવસરે કરથી ગ્રહીને 'તારું નામ શું છે?' એમ પ્રતિદિન પૂછતી, તેમ ભગવાનને પણ તેણે પૂછ્યું. તેના પ્રતિ ભગવાને કહ્યું: 'મારું નામ દેવદમન છે.' 'આપ ખરે પર્વતનિવાસી છો?' એમ તે તદ્દેશીય ભાષામાં પૂછતી. તેના પ્રતિ હરિએ કહ્યું: 'હું આ જ પર્વતમાં રહું છું, મારાં બહુ નામ અને રૂપ છે. તારી ભક્તિથી વશ થઈ નવનીતગ્રહણાર્થ આવ્યો છું.' પછી તેણે પુનઃ વિજ્ઞાપના કરી: 'હે વત્સ, આપ પ્રતિદિન અત્ર પધારીને નવનીતનું ગ્રહણ કરજો.' 'તેમ' કહી તેને અભયનું દાન કરી પ્રતિદિન આ પ્રકારે જ લીલા કરે છે. તથી–દામોદરદાસ સહ આચાર્યવર્યે તે લીલા જાણીને દિવ્યાર્ચારૂપ શ્રીનવનીતપ્રિયાખ્યનું ભાવથી સંપૂજન કર્યું. કેટલાક દિન પછી ગોવિંદદાસને તે શ્રીનવનીતપ્રિયપ્રભુનું દાન કર્યું. પછી પર્વતારોહણ કરી ભક્ત સહ શ્રીગોવર્ધનનાથનાં દર્શન કરી પ્રણમી તેમનાથી આલિંગન પ્રાપ્ત કરીને શ્રીમદાચાર્યે પ્રેમસંલાપ કર્યો. ત્યારે પરંતુ રંગેશ્વરની કાશીગમનાદિકાજ્ઞા શ્રીમદાચાર્યચરણે નિવેદન કરી. વિવાહનું પણ શ્રવણ કરીને ભગવાને આજ્ઞા કરી: 'હું અને બલદેવ સ્વયં અંશકલાથી આપના પુત્રરૂપે અવતરીશું' એ શ્રવણ કરી નિમિ મહારાજ દશરથાદિવત્ (શ્રીમદાચાર્યવર્ય) પરમમુદિત થયા. વિશેષે સન્ધુપાણ્ડયના ગૃહમાં વિરાજતા પ્રતિદિન પર્વતારોહણપૂર્વક શ્રીગોવર્ધનનાથ સહ સંલાપસુખ અનુભવતા (આચાર્યવર્યે) ભિન્ન ભિન્ન દેશમાંથી આવેલા પુષ્ટિજીવોને બ્રહ્મસંબંધ કરાવી ભગવદીય કર્યા. બહુ રાજાઓએ શિષ્યો થઈને નિત્યોત્સવાર્થ શ્રીગોવર્ધનનાથજીને, શ્રીગોકુલચંદ્રમાજીને અને શ્રીમદનમોહનજીને ક્ષેત્રગ્રામોદ્યાનગ્રામાદિક સમર્પ્યાં. કદાચિત્ શ્રીમદાચાર્યવર્ય સ્વદાસવર શ્રીદામોદરદાસના અંકમાં શ્રીમસ્તક ધરીને સુખે પોઢયા હતા તે અવસરે ભગવાન્ શ્રીગોવર્ધનનાથ જ સ્વયં પધાર્યા. આચાર્યભક્તિને લીધે તેમને શ્રીદામોદરદાસે હસ્તસંકેત કરીને વર્જ્યા. આચાર્યચંદ્રે ઊઠીને ભગવાનના સન્મુખ જઈને તેમને આલિંગી, પ્રણામ કરી આસન પર પધરાવ્યા. શ્રીગોવર્ધનનાથે 'આ તમારા દાસે મને રોકયો' એમ (આચાર્યવર્યને) કહ્યું. તેથી ગુરુએ (આચાર્યવર્યે) અતીવ રૂષ્ટ થઈ (શ્રીદામોદરદાસ પ્રતિ) ઈક્ષા કરી. પુનઃ ભગવાને આજ્ઞા કરી: 'શ્રીદામોદરદાસે સ્વધર્મ જ આચર્યો છે, તેને ઠપકો માં આપો, તેણે કરેલું મને અતીવ આનન્દજનક થયું, તેના ઉપર તમે ક્રોધ કરશો તે મને ઇષ્ટ નથી.' પછી તેના ઉપર દેશિકચૂડામણિ પ્રસન્ન થયા. "ભગવાને પણ તને માન્યો છે, તારું ભાગ્ય અતુલ છે," એમ શ્રીગોવર્ધનનાથના સમક્ષ જ તેની શ્લાઘા કરી. તે સ્વગુરુને જ શ્રીગોવર્ધનનાથભાવે જાણતા. ભગવત્સન્નિધિમાં પણ નિત્ય ગુરુસેવામાં દૃષ્ટિ રાખતા, તે હેતુથી શ્રીગોવર્ધનનાથ તેના ઉપર નિત્ય અધિક પ્રીતિ કરતા.

લીલોપસંહાર

હવે શ્રીગોવર્ધનનાથની આજ્ઞાથી આચાર્યશેખર પુનઃ કાશી પધાર્યા. ત્યાંના પુરુષોત્તમદાસપ્રભૃતિ શિષ્યવૃંદે અર્ચન કરાતા શ્રીમદાચાર્ય બે યોજન દૂર ગામમાં પત્નીસહ આનંદપૂર્વક ભગવત્સેવાનિરત બિરાજ્યા. પછી પત્નીએ કેટલેક કાલે બલદેવાંશભૂત પુત્રને જન્મ આપ્યો તેમનું આચાર્યશ્રીએ 'ગોપીનાથ' નામ પાડ્યું, બ્રાહ્મણોને બહુ ધન દીધું. પ્રતિદિન જ્ઞાનભક્તિવૈરાગ્યક્ષમાદિથી શોભતા ચંદ્રવત્ વૃદ્ધિ પામતા તે બાલક પણ પિતાની આજ્ઞાથી ઉપનયનદાનાદિશીલ થયા. તેમને બલદેવ જાણીને રાધિકાંશથી જ મુખ્ય-

તાએ પ્રકટેલા આ શ્રીમદાચાર્યવર્ય અત્યન્ત આનંદને પ્રાપ્ત થયા. પછી કદાચિદ્ યમુનાતીરે પર્વતસમીપે ગ્રામમાં શ્રીવલ્લભદીક્ષિત યજ્ઞદાનતપની અભિવૃદ્ધિએ કરીને નિષ્કામ એકાન્ત ભક્તિએ શ્રીગોકુલચંદ્રમાનું એકાગ્રચિત્તે ધ્યાન ધરતા કાષ્ઠવત્ અચલ સમાધિને પ્રાપ્ત થયા હતા ત્યારે શ્રીનન્દસુનુએ પધારી આલિંગીને મુરલિકારવથી સમાધિનો વિરામ કરીને સ્વામિન્યંશથી સમુદ્‌ભૂત શ્રીમદાચાર્યશેખરને કહ્યું: 'વસુદેવના સુતવત્ જ તમારા સુતત્વે પૂર્ણકલાથી સેવામાર્ગસ્થાપનાર્થ હું પ્રકટીશ. તદનન્તર આપ વ્રજભૂમિમાં પધારો.' એમ કહી, આલિંગન કરી, અનુજ્ઞા લઈ ગરુડ પર વિરાજી વ્રજમા પધાર્યા સ્વપત્નીને ભગવદ્દત્ત નવનીત (શ્રીમદાચાર્યે) આપ્યું પછી તેણે (આચાર્યપત્નીએ) નવનીતવત્ મનોહર પિતૃચરણમાં દૃઢાનુરક્ત નન્દકુમારસદૃશ દિવ્યરૂપ સર્વલક્ષણલક્ષિત સહજકસ્તૂરીતિલકશોભિતમુખવાન્ દેવવૃન્દસમર્પિતનાનાપુષ્પવૃષ્ટિવિષય આચાર્યતપઃફલરૂપકુમારરત્નને યથાકાલ જન્મ આપ્યો. શ્રીવ્રજનાથના જન્મસમયે શ્રીનન્દરાજગૃહમાં જેવો મહોત્સવ થયો હતો તેવો જ મહોત્સવ આચાર્યગૃહમાં થયો, ત્યારે શ્રીમદાચાર્યે દશરથવદ્ દાન કર્યાં. એકાદશમા દિવસે નામકરણોત્સવ હતો ત્યારે કોઈ ભક્ત સ્વાચાર્યવર્યના દર્શનાર્થ આવ્યો. સ્વાચાર્યરૂપ શ્રીવિઠ્ઠલનાથસ્વરૂપ ભક્તિથી સમર્પ્યું. તે દ્વારે વિઠ્ઠલવિગ્રહપ્રાપ્તિથી પણ 'સ્વપુત્ર વિઠ્ઠલનાથ જ છે' એમ જાણીને 'વિઠ્ઠલનાથ' એમ નામ ધર્યું. શ્રીવિઠ્ઠલનાથની સમીપ નારદશુકાદિએ પણ આવીને 'ભક્તિમાર્ગવર્ધકભગવદવતારરૂપ છે' એમ બહુ માનથી દર્શન કર્યાં. તે બાલ્યાવસ્થામાં જ પ્રહ્લાદવદ્ ભગવદ્‌ભાવયુક્ત શોભતા. તેમના દ્વિતીય વર્ષે પુનઃ ગોકુલ પધારી ત્યાં જ શ્રીમદાચાર્યવર્ય શ્રીગોકુલચંદ્રસેવાનિરત થયા. વિઠ્ઠલનાથ પણ ઉપનયન પ્રાપ્ત કરી પિતા પાસે વેદ વેદાંતનું અધ્યયન કરી વ્યાસતુલ્ય રાજ્યા. બાલ્યાવસ્થામાં જ ઇતરવિદ્વજ્જનથી અજેય થઈ પિતૃસિદ્ધાંતનું પ્રખ્યાપન કરતાં તેમણે 'વિદ્વન્મણ્ડન' ગ્રંથ કર્યો. સ્વપિતા આચાર્યશ્રીએ કરેલા સૂત્રભાષ્યદશમસ્કન્ધટીકાપ્રભૃતિ દિવ્યગ્રંથના અભિપ્રાયના વ્યંજક થઈ પૂર્ણ ભગવદ્‌ભાવથી અલંકૃત થઈ સ્વામિનીદાસ્યની જ આકાંક્ષા કરતા, લીલાપરિજ્ઞાનકુશલ થયા. ભક્તિરસસર્વસ્વના એકભોક્તા થયા, ગાનનર્તનાદિથી હૃદયમાં અને બહિઃ પણ શ્રીગોકુલેશને પ્રગટ કર્યા. નન્દસૂનુની સાથે નિત્યદા વિહાર કરતા વિઠ્ઠલનાથે પણ સ્વાનુરૂપ પત્નીમાં સપ્ત પુત્રને પ્રકટ કર્યા. તેઓ નવયોગિસદૃશ રાજ્યા. આચાર્યવર્યે પુનઃ શ્રીગોવિંદદાસ પાસેથી શ્રીનવનીતપ્રિયને પધરાવવાને મનમાં ચિંતન કર્યું- શ્રીનવનીતપ્રિયજીએ જ શ્રીગોવિંદદાસને એ શ્રીનો અભિપ્રાય કહ્યો અને તેણે ભક્તિથી ગુરુને પુનઃ દિવ્યાર્ચારૂપ પ્રભુ સમર્પ્યા. શ્રીનવનીતપ્રિય જ ગોવિંદદાસનો વિરહ સહી શકતા નથી એમ આચાર્યવર્યે જાણીને 'તમે સ્વતઃ લઈને અમારા ભવનમાં ભગવન્મંદિરરક્ષક થઈને રહો' એમ શ્રીગોવિંદદાસ પ્રતિ આજ્ઞા કરી. તે પણ પરમાહ્લાદનિર્ભર થઈ, પુત્રાદિમાં મમતા ત્યજી, તે જ પ્રકારે શ્રીનવનીતપ્રિયજીના સેવક થયા. શ્રીનવનીતપ્રિયજી પણ કદાચિત્ સ્વસંકલ્પથી શ્રીગોવિંદદાસને અશ્વ કરી સ્વયં યુગ્ગ થઈ તેના ઉપર આરોહણ કરી વનગમન કરતા, કદાચિત્ તેને ગજ વિરચી તેના ઉપર બાલરૂપે વિરાજી વિહાર કરતા. એ પ્રકારે ઉભય (શ્રી નવનીતપ્રિયપ્રભુ અને શ્રીગોવિંદદાસ) વિયોગ પ્રાપ્ત કર્યો વિના સદા સ્વચ્છંદાનુકૂલ વિહાર કરતા. આ સર્વ શ્રીમદાચાર્યવર્ય જાણીને નિત્ય આનંદને પ્રાપ્ત થતા શ્રીગોકુલમાં સેવામાર્ગપ્રવર્તકાચાર્યના ગૃહમાં નિત્યા સ્વપૂજામાં શ્રી નવનીતપ્રિય,[1] શ્રીવિઠ્ઠલેશ્વર,[2] શ્રીમથુરાનાથજી[3] (મથુરાનાથજી), શ્રીનટવરલાલજી,[4] શ્રીગોકુલચંદ્રમાજી,[5]

---

૧. આ નિધિસ્વરૂપ શ્રીનાથદ્વારમાં શ્રીતિલકાયિત શ્રીગોવિંદરાયજીને માથે વિરાજે છે.

૨. આ નિધિસ્વરૂપ શ્રીનાથદ્વારમાં બીજા ઘરમાં વિરાજે છે.

૩. આ નિધિસ્વરૂપ કોટામાં (હાલ જતીપુરામાં) શ્રીરણછોડલાલજીને માથે વિરાજે છે.

૪. વેણુગીતના આશયપૂર્વક શ્રીનાથજીને નટવર માન્યા છે.

૫. આ નિધિસ્વરૂપ કામવનમાં ગો૦ શ્રીવલ્લભલાલજીને (હાલ શ્રીગોવિંદરાયજીને) માથે વિરાજે છે.

શ્રીદ્વારકાનાથજી,[૬] શ્રીમદનમોહનજી,[૭] અને શ્રીગોવર્ધનનાથજી[૮] એમ અષ્ટ[૯] સ્વરૂપની સ્નેહપૂર્વક સેવા થતી. એ પ્રકારે નિત્યદા સેવામાર્ગનિરત ગુણગાનશીલ ભગવાન શ્રીમદાચાર્યશેખર વિઠ્ઠલનાથ અને ગોપીનાથની આજ્ઞા લઈને તે ઉભયે પુત્રની અનુમતિથી જ કેટલાંક વર્ષ પછી કાશી જઈને સંન્યાસનિબન્ધગ્રન્થ કરીને 'અમારા પુત્રોને તથા શિષ્યોને કાલમાં ભાગવત્સેવાનુષ્ઠાનમાં વિઘ્નરૂપ હોવાથી સંન્યાસ માં થાઓ' એમ આજ્ઞા કરીને સ્વયં 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એમ વારંવાર ઉચ્ચાર કરતા, અન્ય વાર્તામાં મૌનમુદ્રા રાખીને, વેણુપત્રાકૃતિલસિત ઊર્ધ્વપુણ્ડ્રે વિરાજિતમુખકમલ થઈને વ્યાસાનુમતથી સંન્યાસગ્રહણ કરીને વ્યાસમુખથી અલૌકિકગોપીપતિગુણકથાશ્રવણપર થઈને પંચદશ દિન સ્થિત કરીને, શ્રીગોવર્ધનનાથજીના વિરહનું દુઃખ સહન ન થતાં પૂર્ણ ભગવદ્ભાવથી ગોપિકારૂપ પ્રાપ્ત કરીને ક્ષણમાં ગોપીશરાસલીલામધ્યપાતી થઈને નિત્યદા સ્વામીનીજીની સહ ઐક્ય પ્રાપ્ત કરીને વ્રજમાં વિરાજે છે. સામાન્ય જનોને મધ્યાહ્નસ્નાનાન્તરે ગંગામાં કોટિસૂર્યતેજમાં લીન થયા હોય એમ દર્શન આપ્યાં. શ્રીદામોદરદાસપ્રભૃતિ ભક્તો સ્વાચાર્યપુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલને સાક્ષાદ્ શ્રીવૃન્દાવનચંદ્ર જાણીને સુખે કેટલોક સમય ભૂતલ પર વિરાજીને ક્રમે શ્રીવ્રજનાથસામીપ્યને પ્રાપ્ત થયા. શ્રીવિઠ્ઠલનાથે તો પિતૃકૃતસિદ્ધાંતમુક્તાવલીપ્રભૃતિનું વ્યાખ્યાન કરીને પિતાથી શતગુણસેવમાર્ગનું અભિવર્ધન કર્યું. શતકોટિસંખ્ય પુષ્ટિજીવો શ્રીવિઠ્ઠલનાથચરણકમળનો જ સમાશ્રય કરીને અનાયાસે પુષ્ટિમુક્તિને પ્રાપ્ત થયા. અને મુરલીધરનામના મેં શ્રીવિઠ્ઠલનાથચરણના ધ્યાનબલથી વિદ્વન્મણ્ડનનું અધ્યયન કરીને શ્રીગોપીશના નિત્યદાસૈકરસ આત્માનું અને નિત્યસિદ્ધસ્વામિશ્રીવ્રજનાથને લીલાનિત્યજ્ઞાનપૂર્વક સમ્યક્ જાણીને સ્વકૃતગીતાવિવરણાદિમાં વિઠ્ઠલનાથગુરુના જ સિદ્ધાન્તનો યથામિત પ્રકાશ કર્યો. શ્રીવિઠ્ઠલનાથે શ્રીગિરિધરગોવિન્દબાલકૃષ્ણગોકુલપતિપ્રભૃતિ સ્વસપ્ત પુત્રોને શ્રીનાથજી સહ નવનીતપ્રિયાદિ અષ્ટસ્વરૂપ પણ પધરાવી આપ્યાં, વ્રજવાસી સ્વસંપ્રદાયભક્તોની દૃષ્ટિથી શ્રીવ્રજનાથ અને વિઠ્ઠલનાથમાં લેશ પણ ભેદનો અભાવ હોવાથી સૂરદાસપ્રભૃતિ સર્વે પણ વિઠ્ઠલનાથશિષ્ય છે. નિત્યદા નારદસ્તુત મુરલીધર નારદસહ મને સ્વલીલાનો અવબોધ કરાવતા શ્રીવિઠ્ઠલનાથસ્વરૂપે વિરાજે છે, એટલે સર્વ સમંજસ છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તોનો દાસદાસ હું નિત્યદા ।
વિઠ્ઠલેશાનુકંપાથી સેવામાર્ગ વિશે રત ॥ ૧ ॥
ગોપીજનમનઃકાન્ત નિત્યતા હૃદયે લસો ।
પ્રેમભાવરસાનન્દાસ્પદ શ્રીનન્દનન્દન ॥ ૨ ॥
જય શ્રીવિઠ્ઠલાધીશ વલ્લભાચાર્યનન્દન ।
પદ્મપત્રેક્ષણ શ્રીમાન્ કસ્તૂરીતિલકાંકિત ॥ ૩ ॥
મંગલ શ્રીવિઠ્ઠલેશ પુણ્ડરીકપ્રિય પતિ ।
વનમાલી હૃષીકેશ વિષ્ણુજિષ્ણુ સમગ્રના ॥ ૪ ॥

અનુ.—ગો. વા. વાડીલાલ ન. શાહ

---

૬. આ નિધિસ્વરૂપ કંકરપલ્લામાં ગો૦ શ્રીવ્રજભૂષણલાલજીને માથે વિરાજે છે.

૭. આ નિધિસ્વરૂપ કામવનમાં વિરાજે છે.

૮. આ નિધિસ્વરૂપ શ્રીમદ્ગોકુલમાં શ્રીવલ્લભલાલજીને (હાલ શ્રીગોવિંદરાયજીને) માથે વિરાજે છે. શ્રીગોકુલનાથજીનું 'શ્રીગોવર્ધનનાથજી' નામ અતીવ સાર્થક છે.

૯. અષ્ટ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપનાં નામ શ્રીગ્રન્થકારે આપ્યાં છે તે વૈષ્ણવોએ લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે. અન્નકૂટના પ્રાચીન ચિત્રમાં પણ આ જ અષ્ટ સ્વરૂપનાં દર્શન થાય છે.

શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યચરિત્ર

પુષ્ટિમાર્ગ સર્વ માર્ગોમાં ઉત્તમ છે. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં સુદૃઢ સર્વથી અધિક પ્રેમ પરમાનંદપ્રાપ્તિનું સાધન છે. આ માર્ગના દર્શક અથવા પ્રવર્તક કોણ એ જાણવાની આકાંક્ષા થાય તે સ્વાભાવિક છે.

હાલમાં કલિકાલને લીધે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી વિદ્વાનોની દૃષ્ટિ પણ છવાઈ ગઈ છે તેથી તેઓને પણ પ્રાકૃત ધર્મ રહિત, અપ્રાકૃત સર્વ ધર્મના આધાર તરીકે વેદ જેનું નિરંતર ગાન કરે છે તેવા, શુદ્ધ સાકાર પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણના માહાત્મ્યનું ભાન નથી એમ જોઈ, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે દૈવ જીવો પર દયા કરી પોતાના શ્રીમુખવચનથી પોતાનું માહાત્મ્ય તેઓને જણાવવા આનંદમાત્ર આધિદૈવિક અગ્નિરૂપ પોતાના મુખારવિંદનો ભૂતલ ઉપર પ્રાદુર્ભાવ કર્યો. * આ ભગવન્મુખારવિંદ અગ્નિસ્વરૂપ તે શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્ય. શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્યનું ચરિત ઘણા ગ્રંથોમાં આપેલું છે, અને તેમાં ઘણો ફેરફાર પણ જણાય છે. તેથી પ્રાચીન કલ્લોલ ગ્રંથને અનુસરી અહીં શ્રીમદાચાર્યચરણનું ચરિત સંક્ષેપથી લખીએ છીએ.

આંધ્ર દેશમાં કાંકરકુંભ નામની નગરી છે. તેમાં ગંગાધર ભટ્ટ નામે વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણ રહેતા હતા. તે સોમયજ્ઞ કરતા. તેમને ગણપતિભટ્ટ નામનો પુત્ર હતો. ગણપતિભટ્ટના પુત્ર લક્ષ્મણભટ્ટ થયા. લક્ષ્મણભટ્ટને સદ્‌ગુણી વિષ્ણુવ્રતપરાયણ ધર્મપરાયણ સાધ્વી પત્ની ઇલ્લમ્મા નામની હતી. લક્ષ્મણભટ્ટ પોતાના સજાતીય બ્રાહ્મણો સાથે પ્રયાગમાં વાસ કરવાની ઇચ્છાથી કાંકરકુંભથી નીકળ્યા. માર્ગમાં સંવત્ ૧૫૨૯ના વૈશાખ (ગુજરાતી ચૈત્ર) વદ ૧૧ શનિના રોજ ચંપારણ્ય દેશમાં ભીમરથી નદીના તટે ચૌડા ગામમાં લક્ષ્મણભટ્ટનાં પત્નીને પુત્રનો પ્રસવ થયો. પછી લક્ષ્મણભટ્ટ પર્યટન કરતાં ગંગા યમુનાના સંગમ ઉપર પ્રયાગ પહોંચ્યા અને ત્યાં પત્ની સાથે રહેવા લાગ્યા. વખત જતાં તેમણે પોતાના પુત્ર શ્રીવલ્લભને ઉપનયન કર્યું. પછી થોડા વખતે તેમણે દેહનો ત્યાગ કર્યો.

પછી શ્રીવલ્લભ કાશી ગયા અને ત્યાં વેદો, સ્મૃતિ, શાસ્ત્ર, આગમ, પુરાણ, ઇતિહાસ અને વિવિધ ભાષ્યોનો અભ્યાસ કર્યો, અને પછી શ્રીગોકુલ પધાર્યા અને કાલિન્દીમાં સ્નાન કર્યું. પછી તે શ્રીગોવર્ધનનાથનાં દર્શન કરવા શ્રીગોવર્ધન પધાર્યા અને ત્યાં આનોર ગામમાં સધૂ બ્રાહ્મણને ઘેર જઈ શ્રીગોવર્ધનધરની તપાસ કરી. શ્રીગોવર્ધનધર મળતાં ત્યાં તેમની સેવા કરતાં શ્રીવલ્લભ ચાર માસ રહ્યા, અને ત્યાંના લોકોને સેવાપ્રકાર શીખવ્યો. પછી તેમણે દ્વાદશવનની યાત્રા કરી, અને શ્રીગોકુલ જઈ જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ કર્યો; કાર્તિક સુદિ ૧ના રોજ શ્રીગોવર્ધન જઈ અન્નકૂટ ઉત્સવ કર્યો અને શ્રીમદ્‌ભાગવતની પારાયણ કરી. પછી તે અડેલ પધાર્યા અને સામાન્ય રીતે અડેલમાં જ રહેતા.

પછી શ્રીવલ્લભ કુરુક્ષેત્ર પધાર્યા. ત્યાં ભાગવત પંડિત રામાનંદે ભાગવતનો અર્થ કર્યો તેનો નિરાસ કરી પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો. શ્રીમદ્‌વલ્લભે નીચેના ગ્રંથો લખ્યા છે:

૧ ચતુઃશ્લોકી, ૨ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય, ૩ વિવેકધૈર્યાશ્રય, ૪ જલભેદ, ૫ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાભેદ, ૬ સેવાફલ, ૭ સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ, ૮ નિબંધ, ૯ યમુનાષ્ટક, ૧૦ નિરોધલક્ષણ, ૧૧ બાલબોધ,

---

* સર્વોત્તમસ્તોત્ર.. ૧ થી ૩.

૧૨ નવરત્ન, ૧૩ ભક્તિસિદ્ધાંત, ૧૪ ભક્તિવર્ધિની, ૧૫ પુરુષોત્તમસહસ્રનામ, ૧૬ અણુભાષ્ય, ૧૭ મધુરાષ્ટક, ૧૮ પંચશ્લોકી, ૧૯ નામાવલી, ૨૦ સુબોધિની, ૨૧ અંતઃકરણપ્રબોધ, ૨૨ સંન્યાસનિર્ણય વગેરે.

કાશીમાં પ્રભુની પ્રેરણાથી દેવનભટ્ટે શ્રીવલ્લભને "મારી કન્યાનું ગ્રહણ કરો' એવી વિજ્ઞપ્તિ કરી. શ્રીવલ્લભે તે સ્વીકારી અને લગ્ન કર્યાં, પછી પૃથ્વી પવિત્ર કરવા શ્રીવલ્લભે પરિક્રમા આરંભી. જુદાં જુદાં નગરોમાં જે વાદ કરવા આવ્યા તેમને વાદમાં જીત્યા, શંકરના માયાવાદનો નિરાસ કરી ઉત્તમ બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કર્યું, અને શ્રીકૃષ્ણની ઉત્તમ પુષ્ટિભક્તિના માર્ગમાં લોકોને પ્રવેશ કરાવ્યો સર્વ વિદ્વાનોનો મદ દૂર કરવા કાશી પધારી પત્રાવલંબન લખ્યું, ૨૭ દિવસ વાદ કરી સર્વ માયાવાદીઓને હરાવ્યા, અને શ્રુતિ યુક્તિ વગેરે પ્રમાણથી સાકાર પુરુષોત્તતનું પ્રતિપાદન કર્યું.

પછી શ્રીવલ્લભ દક્ષિણમાં વિદ્યાનગર પધાર્યા. ત્યાં વિદ્યાનગરમાં માયાવાદીઓને સહેલથી હરાવ્યા. તેથી સંતુષ્ટ થઈ ત્યાંના રાજા કૃષ્ણરાયે તેમનો સુવર્ણાભિષેક કર્યો અભિષેકવાળું સુવર્ણ સ્નાનજલ તુલ્ય હોવાથી શ્રીવલ્લભે તેનો અંગીકાર ન કર્યો. તેથી રાજાએ વિશેષ પ્રસન્ન થઈ તેથી પણ અધિક સુવર્ણ શ્રીવલ્લભના ચરણકમલમાં ધર્યું. ત્યાંથી પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરતા શ્રીરંગનાથ વગેરે ધામમાં થઈ શ્રીવલ્લભ મથુરા થઈ શ્રીગોવર્ધન પધાર્યા. અને ત્યાં શ્રીગોવર્ધનનાથની સેવાનો પ્રકાર શીખવ્યો ત્યાંથી શ્રીગોકુલ પધાર્યા. ત્યાં પ્રભુની ભક્તિ અને પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કરતાં કેટલાક દિવસ રહ્યા પછી શ્રાવણ સુદિ ૧૧ ના રોજ મધ્યરાત્રિએ સાક્ષાત્ ભગવાને પ્રગટ થઈ તેમને જે આજ્ઞા કરી તેનું નિરૂપણ શ્રીવલ્લભે 'સિદ્ધાન્તરહસ્ય' ગ્રંથમાં કર્યું છે. પછી શ્રીવલ્લભ કુરુક્ષેત્ર અને બીજાં તીર્થોમાં થઈ બદરી પધાર્યા. ત્યાં પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો. ત્યાં ઉદ્ધવ સાથે તેમનો સમાગમ થયો. પછી શ્રીવ્યાસાશ્રમમાં વ્યાસજી સાથે સમાગમ તથા કથા થઈ, ત્યાં શ્રીભાગવત ઉપર સુબોધિની લખ્યાનું શ્રીવલ્લભે વ્યાસજીને કહ્યું અને **वामबाहुकृतवामकपोलो** શ્લોક પરની સુબોધિની વ્યાસજીને સંભળાવી. તેથી વ્યાસજી ઘણું પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે "પ્રભો! આ ગ્રંથના પ્રકાશમાં હું નિમિત્તમાત્ર છું, પરંતુ તેના રસના દાતા તો આપ છો." પછી શ્રીવલ્લભ શૂકરક્ષેત્ર પધાર્યા. એ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ અને કેટલાક માસ પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરી કાશી પધાર્યા અને પોતાના સસરાને ઘેર ગયા. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. પારિખદ સાથે પોતાનાં પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મી અથવા અક્કાજીને લઈ પોતાના ઘેર અડેલ પધાર્યા. આ પ્રમાણે પૃથ્વીપ્રદક્ષિણાના મિષથી શ્રીવલ્લભે સર્વ પંડિતોને હરાવી દિગ્વિજય કર્યો, પૃથ્વી પવિત્ર કરી, શ્રીકૃષ્ણની સદ્‌ભક્તિ—પુષ્ટિભક્તિનો પ્રચાર કરી તેમાં જીવોનો પ્રવેશ કરાવ્યો, દુર્વાદોને મૂલથી ઉખેડી બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કર્યું.

શ્રીવલ્લભાચાર્યની પાદુકાને ન નમવું એ મોટો પ્રમાદ, મોટો ભ્રમ છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીવિઠ્ઠલપ્રભુએ કહ્યું છે તેમ દૈવી જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રીપુરુષોત્તમે પોતાના મુખારવિંદનું પ્રાકટ્ય કર્યું તે જ શ્રીવલ્લભ છે. શ્રીવલ્લભે અલૌકિક સૂક્ષ્મ મધુર અર્થ પ્રકટ કર્યા તેથી કવિઓ તેમને 'અગ્નિ'* પણ કહે છે. શ્રીવલ્લભને આનંદમય લીલાના સાક્ષાત્ 'શ્રીકૃષ્ણ' પણ કહે છે. તેથી જ શ્રીવિઠ્ઠલે શ્રીવલ્લભાષ્ટકમાં કહ્યું છે કે 'વસ્તુતઃ કૃષ્ણ જ છે.' શ્રીસુબોધિની, નિબંધ, ભક્તિવર્ધિની, અંતઃકરણપ્રબોધ, નવરત્ન, વિવેક-

---

* શ્રીવલ્લભ પોતે અગ્નિ હોવાનું જણાવે છે. જુઓ તત્ત્વદીપપ્રકાશના પ્રારંભનો શ્લોક ૩, શ્રીમદ્‌ભાગવત પ્રથમ સ્કંધ સુબોધિની કારિકા ૫ વિગેરે.

ધૈર્યાશ્રય, શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અને બીજા શ્રીવલ્લભે કરેલા ગ્રંથો સંસારસાગર તરવામાં નૌકારૂપ છે. વેદ, પુરાણ અને શ્રીમદ્ભાગવતમાં જે પુષ્ટિમાર્ગ ગૂઢ હતો તે શ્રીવલ્લભે પ્રકટ કર્યો અને મર્યાદામાર્ગથી તેનું વૈલક્ષણ્ય સ્ફુટ કર્યું, અને પુષ્ટિમાર્ગનો મહિમા સ્પષ્ટ દેખાડ્યો.

પછી કેટલાક કાલે શ્રીઅક્કાજીને ચરણાદ્રિમાં ગર્ભ રહ્યો સંવત્ ૧૫૭૨ ના પૌષ (વ્રજ) વદિ ૯ ના રોજ મધ્યાહ્ને (બીજા પુત્ર) શ્રીમદ્વિઠ્ઠલનાથનો પ્રાદુર્ભાવ થયો.

ઉપર પ્રમાણે કલ્લોલમાં શ્રીમહાચાર્યરચિત જીવનચરિત છે. ત્યારના ગોપાલદાસભાઈએ "પ્રાકટ્ય-સિદ્ધાંત" ગ્રંથ લખ્યો છે તેમાં કેટલુંક વિશેષ વર્ણન પણ કરેલું છે શ્રીમદાચાર્યચરણે કાશીમાં ભટ્ટાચાર્ય વિદ્યાવિલાસ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરેલો, અને પ્રથમ હરસરાણી ક્ષત્રાણીને (?) શરણે લીધેલાં. તેમના સેવક કૃષ્ણદાસમેઘન પોતાના જૂના ગુરુ પાસે ગયેલા તે વખતે જૂના ગુરુએ 'તેં બીજો ગુરુ કર્યો' એમ ઠપકો આપ્યો. કૃષ્ણદાસે કહ્યું: 'મારા ગુરુ તમે જ છો. અને તમો જેના પ્રભાવથી હું પુરુષોત્તમ પામ્યો છું." તેણે પૂછયું: 'શ્રીવલ્લભાચાર્ય પુરુષોત્તમ છે એમ તેં શાથી જાણ્યું?' કૃષ્ણદાસે કહ્યું 'દિવ્ય આપું.' એમ કહી કૃષ્ણદાસે જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ બંને હાથમાં લીધો અને તેને શિખંડ હોય તેમ બે ઘડી સુધી હાથમાં રાખ્યો. પછી તેના જૂના ગુરુએ તે મૂકી દેવરાવ્યો.

શ્રીમદાચાર્યચરણના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રીગોપીનાથજીનો જન્મ સંવત્ ૧૫૭૦ના આસો સુદિ ૧૦ના રોજ થયો હતો. સંવત્ ૧૫૭૨ના પૌષ (ગુજરાતી માગશર) વદિ ૯ના રોજ શુક્રવારે સૂર્યોદય પછી ૨૧ ઘડી ૨૫ પળે શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનું પ્રાકટ્ય થયું. પછી તત્ત્વાર્થદીપનિબંધપ્રકાશ શ્રીઆચાર્યજીએ લખ્યો અને શ્રીમદ્ભાગવત સ્કંધ ૧-૨-૩ ઉપર શ્રીસુબોધિની લખ્યાં. પછી દશમસ્કંધ ઉપર શ્રીસુબોધિની લખ્યાં. નિકટ પધારવા આજ્ઞા થઈ, તેથી દશમસ્કંધ સુબોધિનીનો પ્રારંભ કર્યો. શ્રીવિઠ્ઠલનાથજીનાં લગ્ન કરી શ્રીઆચાર્યજી શ્રીગોકુળ થઈ મધુપુરી પધાર્યા. ત્યાં બીજી વાર નિકટ ગમનની આજ્ઞા થઈ પછી શ્રીમદાચાર્યચરણે અડેલ પધારી દશમસ્કંધનાં શ્રીસુબોધિની પૂરાં કર્યાં, અને એકાદશસ્કંધનો પ્રારંભ કર્યો. એટલામાં ત્રીજી વાર નિકટ પધારવાની આજ્ઞા થઈ પછી શ્રીમદાચાર્યચરણે અંતઃકરણપ્રબોધ ગ્રંથ લખ્યો અને પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય શ્રીવિઠ્ઠલપ્રભુને સોંપ્યું અને પોતે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો સંવત્ ૧૫૮૭ના આષાઢ સુદિ ૩ ના રોજ ૫૮ વર્ષ ૨ માસ ૭ દિવસ ભૂતલ ઉપર બિરાજી શ્રીમદાચાર્યચરણે પ્રભુ સમીપ વાસ કર્યો.

શ્રીમદાચાર્યચરણને બે પુત્ર હતાઃ ૧ શ્રીગોપીનાથજી, ૨ શ્રીમદ્ વિઠ્ઠલેશ. શ્રીગોપીનાથજી વિશે આ માર્ગમાં કાંઈ વિશેષ જણાયું નથી. શ્રીમદાચાર્યચરણે શ્રીઠાકુરજી સમીપ વાસ કર્યો ત્યારે પણ આ ઉભય પુત્રો સમીપ હતા; પરંતુ શ્રીમદાચાર્યચરણે પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય શ્રીમદ્ વિઠ્ઠલેશપ્રભુનેજ સોંપ્યું હતું.

લેખક:- **શ્રીનાનુલાલ ના. ગાંધી**

=×=

શ્રીશિક્ષાસાર્ધશ્લોકત્રયી

શ્રીદ્વારિકેશ્વરજીકૃત ટીકાનો ગુર્જરાનુવાદ

श्रीमद्वल्लभपादाब्जद्वयं हृदि सुशीतलम्।
निधाय शिक्षापद्यानि विविरिष्ये यथामति॥ १ ॥

" અતિશીતલ શ્રીમદ્વલ્લભચરણકમલયુગ્મને હૃદયમાં ધારણ કરી યથામતિ શિક્ષાપદ્યનું વિવરણ કરીશ."
—શ્રીદ્વારિકેશચરણ

અત્ર એક આખ્યાયિકા છે. એક વખતે અડેલ ગામમાં શ્રીમદાચાર્યચરણે ત્રણ આજ્ઞા થયા પછી "જ્યારે કર્મના ફલરૂપ ગેહમાં નરકરૂપતા સમજાતાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય ત્યારે અગ્નિ વગેરેને ત્યજીને સંન્યસ્ત ગ્રહણ કરે" આ શ્લોકોક્ત પ્રકારે સકલશાસ્ત્ર-અવિરોધી ત્રિદણ્ડસંન્યાસ કરવાનો વિચાર કર્યો, આ સમયે પત્ની પાસે આજ્ઞા પુનઃ પુનઃ માગી, છતાં પણ જ્યારે ના આપી ત્યારે આપે એક યુક્તિ કરીઃ સ્વકીય પર્ણશાલા સળગાવી મૂકી આ અગ્નિનો ઉપદ્રવ દેખી ભાર્યાએ કહ્યું કે "**निर्गच्छत**" "**शीघ्रं निर्गच्छत**" નીકળી જાઓ, જલ્દી નીકળી જાઓ. આ આજ્ઞારૂપી વચન સ્વીકારી આપશ્રી કમંડલુ કૌપીન લઈ સંવત ૧૫૮૭ના જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ દશમીના દિને નીકળી ગયા, અગ્નિ પણ શાન્ત થયો. પુનઃ યથાવિધિ સંન્યાસ લઈને અડેલ ગામથી કાશીમાં પધાર્યા. આપશ્રીથી દેહ અને દેશના પરિત્યાગ કરવાની આજ્ઞાનું પાલન નહિ થયેલું તેથી પાક્ષિક દોષનો પરિહાર કરવાને એક માસ સુધી અનશનવ્રત અને આઠ દિવસ મૌનવ્રત ધારણ કર્યું. આ સમયમાં શ્રીગોપીનાથજી અને શ્રીગુસાંઈજી સેવકો અને કુટુંબસહિત શ્રીમદાચાર્યચરણના દર્શનાર્થ અડેલ ગામમાંથી કાશીમાં પધાર્યા. શ્રીમદાચાર્યનાં દર્શન કરી વીનતી કરી કે 'અમારું શું કર્તવ્ય?' આ વીનતીના ઉત્તરમાં મૌનવ્રત ધારણ કરેલું હોવાથી સાડાત્રણ શ્લોક લખીને શ્રીપ્રભુચરણને આપ્યા. તે સાડાત્રણ શ્લોક 'શિક્ષાસાર્ધત્રયશ્લોકી' આ નામથી પ્રસિદ્ધ છે, તેનું જ વિવરણ અત્રે કરીએ છીએ.

શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીપ્રભુચરણને ઉદ્દેશીને નિજજનોને સ્વકીય અત્યન્ત ગુપ્ત સિદ્ધાન્ત શીખવવા ઉપદેશે છેઃ

यदा बहिर्मुखा यूयं भविष्यथ कथंचन।
तदा कालप्रवाहस्था देहचित्तादयोऽप्युत॥ १ ॥
सर्वथा भक्षयिष्यन्ति युष्मानिति मतिर्मम॥ १३ ॥

ભાવાર્થ :—જ્યારે કોઈ પણ પ્રકારે તમે બહિર્મુખ થશો ત્યારે કાલ અને પ્રવાહમાં રહેલાં દેહ ચિત્ત વગેરે પણ તમારું ભક્ષણ કરશે. અર્થાત્ તમારાં અલૌકિક દેહચિત્તાદિક લૌકિક થઈ જશે, માટે ભગવત્સન્મુખ રહેજો, એવો મારો અભિપ્રાય છે.

વિવેચન :— આ ભક્તિમાર્ગમાં બહિર્મુખતા એ મુખ્ય દોષ છે. તે દોષ અનેક પ્રકારે થાય છે, પરંતુ તે બહિર્મુખતા ઉત્પન્ન થવામાં મુખ્ય ચાર કારણ છે :

૧. **અન્યાશ્રય**, ૨. **અસમર્પિતવસ્તુભોગ**, ૩. **અસદાલાપ-વૃથાભાષણ**, ૪. **દુઃસંગ**. આ સર્વનો વિચાર કરી આપે આજ્ઞા કરી કે 'કોઈ પણ પ્રકારે જ્યારે તમે બહિર્મુખ થઈ જશો ત્યારે કાલ અને પ્રવાહમાં રહેલાં દેહચિત્ત વગેરે તમારું સર્વથા ભક્ષણ કરી જશે, આ પ્રમાણે મારી મતિ-અભિપ્રાય છે. માટે તમારે ભગવત્સન્મુખ રહેવું, ભગવાનથી વિમુખ ન થવું, આ પ્રથમ શિક્ષોપદેશ થયો. જો ભગવાનથી વિમુખ થશો તો તે જ સમયે તમારું દેહચિત્તાદિક ભગવાનના ચરણામૃત અને

ચરણકમલના રેણુથી ઉત્પન્ન થયેલું છતાં પણ કાલપ્રવાહી બની જશે, અને આ દેહચિત્ત કાલપ્રવાહસ્થ થાય તે મહત્ બાધક છે, એ જ તમને મારો અભિપ્રાય છે. ૧૬

તમે કહેશો કે—"સેવા તો અમે કરીએ છીએ, તો તે સેવાથી સર્વ સિદ્ધ થઈ જશે, પુનઃ બહિર્મુખતાનો ભય નહિ રહે;" પરન્તુ તેમ ન માનશો, કારણ કે:

न लौकिकः प्रभु: कृष्णो मनुते नैव लौकिकम् ॥ २ ॥
भावस्तत्राप्यस्मदीयः सर्वस्वश्चैहिकश्च सः ॥ २३ ॥

ભાવાર્થ:—'ફલરૂપ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પ્રભુ લૌકિક નથી. તે લૌકિકને નહિ માને. લૌકિક-બહિર્મુખે કરેલી સેવાને નહિ સ્વીકારે. અલૌકિક પ્રભુને પ્રસન્ન કરવામાં આપણો ભાવ જ સાધન છે. તે ભાવઃ "આ સર્વ ભગવાનનું છે. ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી પર છે. આ લોકસંબંધી અને પરલોકસંબંધી સર્વ ભગવાનનું જ છે." આવો ભાવ હોવો જોઈએ.'

વિવેચન:—'ફલરૂપ સર્વકરણસમર્થ શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર પ્રભુ લૌકિક નથી. અલૌકિક શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર લૌકિક-બહિર્મુખતાથી કરેલું-સેવન નહિ સ્વીકારે. બહિર્મુખે કરેલી સેવાની તેમને જરા પણ અપેક્ષા નથી.'

પ્રશ્ન:—ભાવ સહિત સેવા કરીશું તો બહિર્મુખ નહિ થવાય.

ઉત્તર:—'પણ તે ભાવ કેવો હોવો જોઈએ તે સમજવું. ભાવયુક્ત સેવા કરવામાં પણ ભગવત્કૃપા સંપાદન કરનાર આપણો અલૌકિક ભાવ જ છે. લૌકિકભાવ કૃપાસંપાદન નથી કરી શકતો, પણ અલૌકિકભાવ કૃપાસંપાદન કરી શકે. તે ભાવ: 'આ સર્વ ભગવાનનું છે, ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ સર્વથી પર છે. આ લોકસંબંધી અને પરલોકસંબંધી સર્વ વસ્તુ ભગવાન્ જ છે.' ૨૬

परलोकश्च, तेनायं सर्वभावेन सर्वथा ॥ ३ ॥
सेव्यः स एव गोपीशो विधास्यत्यखिलं हि नः ॥ ३६ ॥

ભાવાર્થ:—'પરલોક સ્વર્ગાદિ અને આ લોક પણ ભગવાનથી જ સિદ્ધ થાય છે. આ પ્રકટ થયેલા ગોપીશને સર્વાત્મભાવપૂર્વક સેવવા તે જ ગોપીશ આપણું સર્વ શરણાદિ આશ્રયપર્યન્ત ફલ સિદ્ધ કરશે.'

(આટલો ઉપદેશ થતાં જ શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા. તેમના તરફ દૃષ્ટિ કરી આપ કહેવા લાગ્યા:)

વિવેચન:—'પરલોક-સ્વર્ગ વગેરે-અને આ લોક પણ ભગવાનથી જ ઉત્પન્ન થયેલ છે.'

'ઉપર જણાવ્યા મુજબ ભાવસહિત જો સેવા કરશો તો આ ભગવાન્ શરણથી આરંભી સ્વઆશ્રયસંપાદન પર્યન્ત સર્વફલ સિદ્ધ કરશે આ સન્મુખ બિરાજેલા ભગવાન્ ગોપીશને જુઓ. ગોપીજનોને જ્યારે મદ અને માન થયાં ત્યારે આપે તિરોહિત થઈ ગોપીજનોને નિર્મલ કર્યાં. ગોપીજનોનાં મદમાન ઊતરી ગયાં, દીનતાથી રુદન કરવા લાગ્યાં, ત્યારે ભગવાન પ્રકટ થઈ ગોપીના ઈશ-પાલનાર થયા. માટે મદમાન ત્યજી સર્વ પ્રકારે * -એકાદશસ્કન્ધના 'શ્રદ્ધામૃત' શ્લોકોક્ત પ્રકારે-સર્વભાવથી-સર્વ પતિ પુત્રાદિકભાવથી સર્વ ઇન્દ્રિયભાવથી 'નિરોધલક્ષણ'માં કહ્યા મુજબ ભાવભાવન અને ગુણગાન વડે

* મારી અમૃતરૂપ કથામાં શ્રદ્ધા, શ્રવણ કરેલાનું કીર્તન, સેવામાં નિષ્ઠા, સ્તુતિ-સ્તવન, સેવાદર, સાષ્ટાંગ દંડવત્, ભગવદીયસેવા, સર્વપ્રાણીમાં ભગવદ્ભાવ, મદર્થે અંગચેષ્ટા, વાણીથી ગુણગાન, મનનો મારામાં નિરોધ, તે પણ સર્વકામનારહિત, મારે માટે ભોગનો સુખનો અર્થનો પરિત્યાગ, ઇષ્ટ, દત્ત, હુત, જપ્ત, વ્રત, તપ, સર્વ મારે જ માટે કરે, આ પ્રમાણે ધર્મોથી આત્મનિવેદની ભક્તોને મારામાં ભક્તિ થાય છે. પુનઃ તેને કયો પુરુષાર્થ અવશિષ્ટ રહે છે? અર્થાત્ સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય છે. ભા. સ્ક. ૧૧-૧૯-૨૦+૨૧+૨૨+૨૩+૨૪.

ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણને સેવવા, કાયામનવાણીથી ભજવા. આવી રીતે સેવવાથી શરણાગત ભક્તોને આ ગોપીશ શરણથી આરંભી સ્વાશ્રયદાન પર્યંત અખિલ ફલ સિદ્ધ કરશે' ૩૬

સારાંશઃ—આ પ્રમાણે ચાર શિક્ષા કરીઃ

પ્રથમ શિક્ષા—કદાપિ બહિર્મુખ ન થવું, સદા ભગવત્સંમુખ રહેવું.

દ્વિતીય શિક્ષા—પ્રભુમાં લૌકિક ભાવ ન કરવો.

તૃતીય શિક્ષા—ભાવ પણ લૌકિક નહિ, પણ અસ્મદ્ભાવિત અલૌકિક જ રાખવો.

ચતુર્થ શિક્ષા—સર્વથા સર્વભાવથી સેવા કરવી.

આ પ્રમાણે શ્રીપ્રભુચરણને શ્રીઆચાર્યચરણે શિક્ષાપત્ર આપી તૃતીય લોક-અપ્રસિદ્ધ આજ્ઞા કરવાને આષાઢ શુક્લ દ્વિતીયા (તૃતીયાયુક્ત)ને દિને આસુરોને વ્યામોહ કરવા ગંગાપ્રવેશ કર્યો, તે સમયે ત્યાં હાજર રહેલા સર્વેએ જલમાંથી નીકળી આકાશમાં જતો એક આનંદપુંજ જોયો.

આ શ્રીઆચાર્યચરણે કથેલી 'સાર્ધશ્લોકત્રયી'નું શ્રીમદ્ગોસ્વામિવર્યોના સંતોષાર્થ શ્રીદ્વારિકેશજીએ વિવરણ કર્યું.

શિક્ષાસાર્ધશ્લોકત્રયી સંપૂર્ણ થઈ.

હવે ભગવાને પ્રકટ થઈ નીચેનો શ્લોક કહ્યો:

मयि चेदस्ति विश्वासः श्रीगोपीजनवल्लभे ।
तदा कृतार्था यूयं हि शोचनीयं न कर्हिचित् ॥ १ ॥

ભાવાર્થ:—જો મારામાં-શ્રીગોપીજનવલ્લભસ્વરૂપમાં વિશ્વાસ હશે, તો તમે સર્વથા કૃતાર્થ છો; તમારા સર્વ પુરુષાર્થ સિદ્ધ થઈ જશે; તમારે કોઈપણ પ્રકારનો શોક કરવાનું રહેશે નહિ.

(આ શ્લોક ઉપર શ્રીદ્વારકેશચરણનું વિવરણ નથી.)

અનુ.—**શ્રી ચિમનલાલ હ. શાસ્ત્રી**

શ્રીમહાપ્રભુશિક્ષા*

પ્રથમ તો અન્યાશ્રય ન કરનો. સબ પ્રાણિમાત્ર ઉપર દયા રાખની. સદા પ્રસન્ન રહેનો. ક્રોધ ન કરનો. ક્રોધ હે સો ચાંડાલ-સ્વરૂપ હે. જહાં ક્રોધ રહે તહાં ધર્માદિક ન રહે. સેવાકે વિષે એકાગ્ર મન રખનો. શ્રીઠાકુરજીકી રસોઈકો યથાશક્તિ બંધન કરે. સેવકકો અપરાધ દેખે તોહૂ ક્રોધ ન કરે. સબહી સહી રહેનો. ભગવદીયસો સાચે હો રહેનો. ક્રોધદુર્વચન કહે સો સબ સહી રહેનો. શ્રીઠાકુરજીકી સેવા અપને ઘરમેં કરે સો સાક્ષાત પુરુષોત્તમ જાનીકે કરે સ્વરૂપકે વિષે અન્યથાભાવ ન કરે. ગૃહસ્થાશ્રમ સો ભગવત્કાર્યાર્થ જાનનો. ગૃહાસક્તિ ન કરે. સબનસો નમ્ર હોયકે રહે. વૈષ્ણવમાત્રકી નિંદા ન કરની. તૃષ્ણા થોરી કરની. સદૈવ અપને મનમેં ભય રાખનો, જો મતિ મોસો કછુ અપરાધ હોય આવે. રાજસેવાકો ભાવ સદૈવ જાનનો. લીલા હે સો અપને હૃદયમેં નિત્ય કરીકે જાનની. અપની દેહ હે સો અનિત્ય કરીકે જાનની પ્રસાદ વૈષ્ણવસો મિલીકે લેનો. ભગવત્સ્વરૂપમેં ભેદબુદ્ધિ ન કરની. ચિત્ત સ્થિર રાખનો. મન સર્વથા ડગાવનો નહિ. જહાં ભગવદીય હોય તહાં ચાલીકે જાનો. દર્શનકો આલસ્ય ન કરનો. જો શ્રીઠાકુરજીકે દર્શનકો આલસ્ય કરે તે. આસુરી બુદ્ધિ હોય: ભક્તિ કે વિષે ખરો મમત્વ રાખનો.

* આ લેખ પ્રાચીન સંવત ૧૮૨૯ વૈશાખ વદિ ૧૧ના રોજ ઉતારેલા ગ્રંથ ઉપરથી ઉતરાવીને પાટણસ્થ વૈષ્ણવ કેશવલાલ ઈશ્વરદાસે "પુષ્ટિભક્તિસુધા"મા પ્રસિદ્ધ કરવા મોકલી આપ્યો હતો.

ભગવદીયકે દેહ અલૌકિક કરી જાનને અસમર્પિત વસ્તુ કબહૂં ન લેની, અસમર્પિત વસ્તુ લે તો આસુરી બુદ્ધિ હોય. અપને યથાશ્રમ ઉદ્યમ કરનો. યથાલાભ સંતોષ કરનો. પ્રસાદ થોરોસો લેનો. નિદ્રા થોરી કરની. આલસ્ય ન કરનો. સમયકે સમય શ્રીઠાકુરજીકો કાર્ય કરનો શ્રીઠાકુરજીકો કાર્ય અપને હાથસોં કરનો. ઓર કાહૂસો ન કહેનો, ન કરાવનો. દેહકે વિષે સુખ થોરો કરનો. વિષયનેં ભગવદાવિર્ભાવમેં અંતરાય જાનનો. અંતઃકરણ વિષયમેં રહે તો શ્રીઠાકુરજીકો આવિર્ભાવ કબહૂ ન હોય જહાં બહિર્મુખ લોક બેઠે હોય તહાં બોલનો નહિ. અવૈષ્ણવકો સંગ ન કરનો. શ્રીભાગવત ઓર ભગવદીય વિષે સદા મન રાખનો. ઇનમેં અંતર ન રાખનો. સેવકો વિષે અંગ અંગ સ્વસ્વરૂપ ભાવ તરીકે રહેનો. ચિત્તકોં ચરણારવિંદ વિષે રાખનો. ધીરજ ન છોડે, ભગવદીયસોં સદા દીનતાહીમેં રહેનો. જો વૈષ્ણવકે અન્યાશ્રય અન્ય ઉપાસના હોય તાસોં કબહૂ ન મિલનો, વાકે ઘરકો કછૂ ન લેનો સેવાસમય મહારસ્થલવિષે નિકટ રહેનો. જબ શ્રીઠાકુરજીકો અનોસર હોય તબ થોરીસી દૂર રહેનો. બહિર્મુખસોં સંભાષણ ન કરનો. રસોઈ એકત્ર કાહૂકી ન કરની. સેવા મનસોં બુદ્ધિસોં કરની. પાખંડ ન કરનો, પાખંડ કરે તો બહિર્મુખ હોય. ઉત્તમ તે ઉત્તમ સામગ્રી હોય સો સમર્પિએ. નૂતન શ્રીઠાકુરજીકૂં વસ્તુ આવે તો તુરત શ્રી ઠાકુરજીકૂં સમર્પની. પહલે ભગવત્સેવા, પાછે ભગવદ્વાર્તા. સેવા, કથા, ભગવદીયનસો મિલાપ, તા પાછે ઉદરાર્થ લૌકિક વ્યવહાર સબ કરનો; સોઉ અપને હૃદયમેં શ્રીઠાકુરજીકો સ્મરણ કરત રહે. સખડી અનસખડી સબ ભલી ભાંતીસોં જાને, આચાર સબહી જાનનો. સામગ્રીમેં મન સ્થિર રાખનો. શ્રીઠાકુરજીકે સમીપ મન ચલાવનો નહિ. ઉત્સવકે દિન આનંદસો ઉત્સવ કરનો. બડો લૌકિક કાર્ય હોય તોહૂ પ્રથમ તો ઉત્સવ કરનો, વૈષ્ણવસોં આજ્ઞા માગની. ઓરહૂં જો કછૂ ખર્ચ કરનો હોય સો શ્રીઠાકુરજીકી દષ્ટિપથ હોય કે ખર્ચ કરે જો કરે સો શ્રીઠાકુરજીકે અર્થ કરે, અપને દેહાર્થ ન કરે જો અન્ય વિનિયોગ કરે તો શ્રીઠાકુરજીતેં બહિર્મુખ હોય. નિવેદની વૈષ્ણવ સ્થિત હોય તાસોં ખાનપાન કરનો નામધારીસો મર્યાદાપૂર્વક રહેનો. સદાસર્વદા ભગવદીયનકી ટહલ કરની, ભગવદીયનકે સંગ માર્ગ લિયે રહેનો. શ્રીઠાકુરજીકી સેવામેં સ્વરૂપભાવસંબંધ વિના અવૈષ્ણવકો પ્રવેશ ન કરન દેનો. અવૈષ્ણવસોં શ્રીઠાકુરજીકી તથા અપની ટહલ કરવાવની નહિ. જો જો વસ્તુ શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રકટ કરી હે સો વસ્તુ ઉત્સવમેં શ્રીઠાકુરજીકો સમર્પની. મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરની નહિ. શ્રીભાગવતકો પાઠ નિત્ય કરનો, ઓર શ્રીસુબોધિનીજીયુક્ત ભાગવત સુને. શ્રીઆચાર્યજીકે શ્રીગુસાંઈજીકે ગ્રંથનકો પાઠ કરે. અવૈષ્ણવસોં કથા ન સુને. ઓર જો કીર્તન આવત હોય તો શ્રીઠાકુરજીકો સુનાવે યહ સર્વ વાત ગ્રંથોકત હે, અપને મનમેં નિશ્ચય કરીકે રાખની, વાકો વિચાર નિત્ય કરે તો સબ સ્ફૂર્તિ હોય. ઓર શ્રીઆચાર્યજીકે ગ્રંથ સુને તથા પાઠ કરે ઓર સર્વોત્તમકો પાઠ નિત્ય નિયમસો કરે, મન સ્થિર રાખીકે કરે, તો શ્રીઆચાર્યજીકો સ્વરૂપ હૃદયમેં આવે, તબ સકલ કલ્યાણ હોય.

પ્રાકટ્ય—પ્રયોજન*

अज्ञानाद्यन्धकार એ શ્રીવલ્લભાષ્ટકના શ્લોકનો ઉચ્ચાર કરીને, મંગલાચરણ કરતાં સભાપરિષદ બિરાજતા શ્રીગોસ્વામિયુગલને તથા સભાને સંબોધીને, શાસ્ત્રીજીએ ચૈત્ર વદ ૧૧ના રોજ કરેલાં વ્યાખ્યાનનો નીચે મુજબ સાર કહ્યો હતો:—

વેદ પર પ્રહાર—ગઈ કાલે શ્રીમદાચાર્યચરણનાં પ્રાકટ્ય-પ્રયોજન વિશે કેટલુંક વિવેચન કર્યું હતું. તેમાં એમ નિરૂપણ કરેલું હતું કે અમુક કાર્ય અન્ય સંપ્રદાયના આચાર્યોથી કદાપિ થઇ શક્યું ન હતું તે કાર્ય શ્રીમદાચાર્યચરણે કર્યું. આજે પ્રમેયનું ઉદ્‌ઘાટન કરવાનું છે. ગઇ કાલે માત્ર પ્રમાણ-

દષ્ટિએ જ વિચાર કર્યો હતો. પ્રારંભમાં જ એમ જણાવ્યું હતું કે વેદ એ ભગવન્નિઃશ્વાસ હોઈને ભગવદ્રૂપ જ છે. વેદ એ ઉત્તમોત્તમ પ્રમાણભૂત પદાર્થ છે. એ વેદ ઉપર પણ પ્રહાર થવા લાગ્યો અને તેની ઉત્તમોત્તમતાને હાનિ પહોંચાડવાના પ્રયાસો થયા. ચાર્વાક, બૌદ્ધ અને જૈન વગેરે દર્શનો વેદથી બાહ્ય અને નાસ્તિક છે. આ દર્શનો વેદ ઉપર પ્રહાર કરે તે સ્વાભાવિક ગણાય; પણ વેદમાં રહીને, પોતાને છ આસ્તિક દર્શનોમાં ગણાવીને, ભગવન્નિઃશ્વાસરૂપ વેદ ઉપર પ્રહાર કરે તો પછી આશ્ચર્યની સીમા જ ન રહે. ખેદની વાત છે કે અંદર રહીને આવી રીતે વેદ પર પ્રહાર કરનાર દર્શનો અદ્યાવધિ છ આસ્તિક દર્શનોમાં ગણાય છે. આ પ્રમાણે વેદની અવ્યવસ્થા ઘટવાને બદલે વધતી ગઈ હતી. વેદાંત-દર્શનના ટીકાકારો પણ વેદની આ અવ્યવસ્થાને દૂર કરી શક્યા ન હતા. વૈદિક વ્યવસ્થા એ રીતે મુશ્કેલીમાં આવી પડી હતી.

વૈદિક અવ્યવસ્થાનું સ્વરૂપ—શ્રીમદ્વલ્લભાધીશ્વરના પ્રાકટ્ય પહેલાં વેદમાં કેવી અવ્યવસ્થા પ્રસરી હતી તેની એક સ્વલ્પ રૂપરેખા આ પ્રમાણે છે વેદની સુવ્યવસ્થા કરનારા મહર્ષિ વ્યાસના શિષ્ય જૈમિનિએ વેદના પૂર્વકાંડની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ હાથ ધર્યું, પણ તેમ કરવા જતાં તેમણે જડ એવા કર્મનું પ્રાધાન્ય કરી નાખ્યું અને એઓ ઈશ્વરને જ ભૂલી ગયા. એ પ્રમાણે વેદના પૂર્વકાંડમાં અવ્યવસ્થા પ્રસરી ગઈ. તે પછી ઉત્તર કાંડ-ઉત્તર મીમાંસામાં પણ દુર્વ્યવસ્થા ઊભી થઈ, કારણ કે વેદના ઉત્તરકાંડની વ્યવસ્થા માટે રચાયેલાં બ્રહ્મસૂત્રો-વ્યાસસૂત્રોના ટીકાકારોએ વેદને ન્યાય આપ્યો નહિ અને તેથી તેઓ પણ વેદની અવ્યવસ્થા દૂર કરી શક્યા નહિ. આનો એક જ દાખલો બસ છે ભગવાન્ વેદવ્યાસે બ્રહ્મસૂત્રોના પ્રારંભમાં બ્રહ્મનો વિચાર પ્રારંભવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે; અને તે પછીના બીજા સૂત્રમાં બ્રહ્મનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહે છે કે આ જગતની ઉત્પત્તિ-પ્રાદુર્ભાવ-વગેરે જેનાથી થાય છે તે આ જ બ્રહ્મ છે, કે જેને શાસ્ત્રો જગતના કારણ તરીકે ઓળખાવે છે. વેદવ્યાસજીના આ સ્પષ્ટ સૂત્રાર્થ ઉપર તર્કો કરીને તેના ટીકાકારો કલ્પિત મત ખડો કરે છે. તેઓ કહે છે કે બ્રહ્મ જગતનું કારણ ન થાય, એ તો બ્રહ્મનું જગત્કર્તૃત્વ અધ્યાસથી (મિથ્યા ભ્રમથી) આરોપમાત્ર છે, વસ્તુતઃ બ્રહ્મ જગતનું કર્તૃ હોઈ જ ન શકે. અધ્યારોપાપવાદ નામનો નવો વાદ ઉત્પન્ન કરીને શુદ્ધ બ્રહ્મવાદને વધારે મલિન બનાવવા યત્ન કર્યો. ત્યારબાદ બીજા આચાર્યો થયા તેમને તો અદ્વૈત રુચ્યું જ નહિ. તેમને લાગ્યું કે ઉપાસના કરવામાં મુખ્ય દ્વૈત જ હોવું જોઈએ. ઉપાસનાથી આત્મશુદ્ધિ થાય છે અને ઉપાસના કરતાં જીવ અને બ્રહ્મ એ બન્ને જુદાં છે, એમનું ઐક્ય સંભવતું નથી એમ ઉપદેશ્યું. તેમજ તેમણે અદ્વૈતનો સમન્વય અવતારાદિમાં કર્યો. મત્સ્ય કૂર્મ આદિ અવતારો સાથે જ માત્ર બ્રહ્મનું ઐક્ય માન્યું, જીવ જગતની સાથે નહિ.

ઉક્ત અવ્યવસ્થા કેવી રીતે દૂર કરી? શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્ય પહેલાં વેદના એ મહાન્ વિભાગો-કર્મકાંડ તથા જ્ઞાનકાંડમાં કેવી અવ્યવસ્થા થઈ રહી હતી તે આપ સમજ્યા હશો. હવે શ્રી-

* સંપ્રદાયમાં વયોવૃદ્ધ અને સંપ્રદાય માટે સર્વસ્વાર્પણ કરી ચૂકેલા મહાન્ વિદ્વાન પૂજ્ય શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈ એમ્. એ. એ સુરતમાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર બે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં. વ્યાખ્યાનો અપૂર્વ હતાં, અને વ્યાખ્યાતાના સાંપ્રદાયિક મહાગ્રંથોના તલસ્પર્શી જ્ઞાનનાં પરિચાયક હતાં, આવાં સાંપ્રદાયિક વ્યાખ્યાનો કોઈ જ વિદ્વાનો કરતા હશે. ચૈત્ર વદ ૧૧ના રોજ તેઓએ જે પ્રવચન કર્યું તે સાંભળવાને હું ભાગ્યશાળી ન થયો, પણ ૧૨ના રોજ તો એ વ્યાખ્યાનોનો ઉત્તમોત્તમ ઉત્તર વિભાગ સાંભળી શક્યો. છતાં આનંદની વાત છે કે શાસ્ત્રીજીએ પહેલા દિવસે કરેલા વ્યાખ્યાનનો સાર સવિસ્તર ફરી કહ્યો હતો, કેટલેક અંશે અસંતોષ થયો આ અહેવાલમાં કાંઈ ત્રુટિ લાગે તો તે માટે વક્તા પાસે હું ક્ષમા માગી લઉં છું. ("શુદ્ધાદ્વૈત") (ગો. વા.) **શાસ્ત્રી વ. હ.**

મહાપ્રભુજીએ પ્રકટ થઈ ને કર્મ, જ્ઞાન તથા ભક્તિનો કેવો સમન્વય કર્યો તે જોઈએ. શ્રીમદાચાર્યચરણે આ સિદ્ધાંત પોતે પ્રકટ કરેલા તત્ત્વાર્થદીપનિબંધ ગ્રન્થના શાસ્ત્રાર્થપ્રકરણમાં સિદ્ધ કર્યો છે. આપશ્રીએ વેદ, ગીતા, સૂત્ર, અને શ્રીભાગવત, એ ચારે પ્રસ્થાનોનો વિચાર, ભગવદાજ્ઞાપૂર્વક, વિનિશ્ચિત કર્યો છે. એ નિશ્ચયનું સ્વરૂપ આ જે—શુદ્ધ અદ્વૈતપૂર્વક ભક્તિ-એ શાસ્ત્રાર્થ દૃઢ કર્યો છે. કર્મમાર્ગમાં યજ્ઞાદિકને જડ કહીને અવ્યવસ્થા ઊભી કરવામાં આવી હતી. જ્ઞાનમાર્ગ માયાવાદથી દૂષિત થયો હતો શ્રીમહાપ્રભુજીએ સમન્વય કર્યો કે ક્રિયાશક્તિ (કર્મકાંડ) તથા જ્ઞાનશક્તિ (જ્ઞાનકાંડ) એ બંને શક્તિઓ પ્રભુની-બ્રહ્મની જ છે. જૈમિનિસૂત્રો તથા વ્યાસસૂત્રો ઉપર ભાષ્ય રચીને, કર્મકાંડ તથા જ્ઞાનકાંડ એ બંનેની સુવ્યવસ્થા કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ વેદની વ્યાકુલતા દૂર કરી દીધી છે: કર્મ અને જ્ઞાનનો વિરોધ પણ દૂર કર્યો છે. વળી બ્રહ્મસ્થ જ્ઞાન થયા પછી પણ બ્રહ્મની ક્રિયાશક્તિરૂપ કર્મનો આદર કરવો જ જોઈએ, અકર્મણ્ય બનવાનું નથી, આદિ સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યો છે. બ્રહ્મજ્ઞાન થયા પછી **ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविः** એ ભગવદ્વાક્ય મુજબ કર્મ વેદાંતનિષ્ણાતોએ કરવાનાં છે. આથી જ આચાર્યશ્રીનું નામ 'કર્મમાર્ગપ્રવર્તક' છે. કર્મ અને જ્ઞાનનો આવો સુંદર સમન્વય કરીને બંનેની વ્યાકુલતા દૂર કરી તેવી જ રીતે પ્રભુનું માહાત્મ્યજ્ઞાન થયા પછી ભક્તિ ઉદ્ભવે છે અને એ ભક્તિથી અહંતા મમતાનો નાશ થતાં મોક્ષ થાય છે. વળી ભક્તિ અને ઉપાસના જુદાં જુદાં છે, બન્ને એક નથી. ઉપાસના તો મર્યાદામાર્ગમાં છે, અને કર્મનું તે અંગ છે. ભક્તિ તો જ્ઞાનના ફલરૂપ છે. દ્વૈતનું જ્ઞાન માહાત્મ્યજ્ઞાનમાં ઉપયુક્ત છે તેથી તેનો સમન્વય ત્યાં થાય છે. હવે માહાત્મ્યજ્ઞાન થયા પછી અદ્વૈતજ્ઞાન થતાં સ્નેહાત્મક ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી અદ્વૈતનો સમન્વય ભક્તિમાં થાય છે. આવો સમન્વય કોઈ આચાર્યથી થઈ શકયો નથી. ૧૭ વર્ષ સુધી મેં કૉલેજના એક પ્રોફેસર તરીકે બધા આચાર્યોનાં ભાષ્યો વાંચ્યાં છે, આવો સુંદર સમન્વય કરીને, વેદની વ્યાકુલતા દૂર કરીને જગત્ સમક્ષ એક નિશ્ચિત સિદ્ધાંત મૂકવા માટે કોઈપણ આચાર્ય ફતેહમંદ થયા નથી એમ મને લાગે છે.

દેવતાવાદ આ સંપ્રદાયમાં નથી—શ્રીમહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્યનું એક પ્રયોજન વિચાર્યું. ગઈ કાલે મેં બીજી વાત પણ કરી હતી. તે એ કે બીજા વૈષ્ણવ આચાર્યોએ દેવતાવાદ ઊભો કર્યો છે. જેમ શૈવોએ શિવ એ જ એક સહુથી મોટા દેવ છે એવો વાદ ઊભો કર્યો છે તેમ વૈષ્ણવ આચાર્યોએ વિષ્ણુ એ જ એક મોટા દેવ છે એવો મતાગ્રહ ધર્યો છે. શ્રીમદાચાર્યચરણ આ દેવતાવાદ સ્વીકારતા નથી. એઓશ્રી તો સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે, **परं ब्रह्म तु कृष्णो हि** પરબ્રહ્મ તો માત્ર શ્રીકૃષ્ણ જ છે. વેદ પરમતત્ત્વને **रसो वै सः** તે રસરૂપ છે એમ કહીને વર્ણવે છે. આ વાક્યમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ અથવા તો અન્ય ૩૩ કોટિ દેવતાઓ, એમાંથી કોઈ ને ગણાવ્યા નથી, પણ પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ તે રસરૂપે જ વર્ણવ્યું છે; અને એ રસ એટલે શ્રીકૃષ્ણ જ છે, કેમકે શ્રીકૃષ્ણ વિના રસરૂપ કોઈ છે જ નહિ. દેવતાવાદમાં શિવ મોટા કે વિષ્ણુ મોટા એવી ચર્ચા છે. વસ્તુતઃ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શિવ, એ ત્રણે ગુણાધિષ્ઠાતા છે. સત્ત્વગુણાધિષ્ઠાતા વિષ્ણુ છે. રજોગુણના બ્રહ્મા અને તમોગુણના શિવ છે. વસ્તુતઃ એ ત્રણે ગુણો પ્રકૃતિના છે અને ક્રમશઃ તમોગુણ કરતાં રજોગુણ શ્રેષ્ઠ અને રજોગુણ કરતાં સત્ત્વગુણ શ્રેષ્ઠ એ તો સર્વમાન્ય સિદ્ધાંત જ છે, તેથી તે તે ગુણની અધિષ્ઠાતા દેવતા પણ તે તે દેવતાથી શ્રેષ્ઠ હોય જ; તેમાં દેવતાવાદ ઊભો કરીને શિવજી મોટા, વિષ્ણુ મોટા એવો મતાગ્રહ વ્યર્થ જ છે. તમોગુણ મોટો નથી, નિકૃષ્ટ છે, તેથી તેના અધિષ્ઠાતા શિવ પોતે બ્રહ્માજી તથા વિષ્ણુ કરતાં શ્રેષ્ઠ કેમ ગણાય ? શ્રીમહાપ્રભુજી તો **त्रैगुण्यविषयाः**-એ શ્રીગીતાવાક્યાનુસાર ગુણથી આગળ વધીને નિર્ગુણ માર્ગને અનુસરવાની આજ્ઞા કરે છે. તેથી આ સંપ્રદાયમાં દેવતાવાદને સ્થાન જ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. દેવતાવાદને દૂર કરવાનું પણ શ્રીમહાપ્રભુજીનું એક પ્રાકટ્યપ્રયોજન ગણાય.

સ્ત્રી શૂદ્રોનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે ?—વેદ, ગીતા, વ્યાસસૂત્ર અને શ્રીમદ્‌ભાગવત, એ ચારે પ્રસ્થાનોની એકવાક્યતા કરીને તેનો સમન્વય કર્યો અને એમાંથી એક વિનિશ્ચય પ્રકટ કર્યો. પણ આ સર્વ પુરુષો માટે છે, કારણ કે પ્રસ્થાનો અને તેનાં અભ્યાસ-મનનાદિનો અધિકાર તો માત્ર પુરુષોનો છે, સ્ત્રીઓ માટે શું ? પુરુષવર્ગ માટે ઉક્ત સિદ્ધાંત પ્રકટ કરીને સ્ત્રીવર્ગ માટે આ પ્રમાણે સિદ્ધાંત પ્રગટ કર્યો છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ વેદવ્યવસ્થા કરીને, કર્મજ્ઞાન સહિત ભક્તિમાર્ગ જેમ પ્રકટ કર્યો છે તેમ સ્વતંત્ર પુષ્ટિભક્તિમાર્ગ પણ સ્ત્રીશૂદ્રાદિના ઉદ્ધાર માટે પ્રકટ કર્યો છે. એ માર્ગને પ્રમેયમાર્ગ, ધર્મિમાર્ગ, રસમાર્ગ પણ કહેવામાં આવે છે. વૈદિક કર્મમાં સ્ત્રીશૂદ્રોનાં સ્થાન નથી. દ્વિજોમાં પણ માત્ર પુરુષોને જ સ્થાન છે, સ્ત્રીઓને તો નહિ જ. સ્ત્રી તો પુરુષના એક અંગરૂપે યજ્ઞયાગાદિમાં ભાગ લઇ શકે અને તેથી યજ્ઞ પુણ્યનો ભાગ મેળવી લે. શૂદ્રો પણ દ્વિજાતિના યજ્ઞોમાં ગોદોહનાદિ (ગાયો દોહવા વગેરે) કાર્યમાં જોડાઇને થોડુંક પુણ્ય પ્રાપ્ત કરી લે. એવી રીતે સ્ત્રીશૂદ્રો મુખ્યત્વે યજ્ઞયાગ કરી શકે નહિ, કોઇ દ્વારા તેમાં જોડાઈને પુણ્યભાગ મેળવી લે. વેદ આથી વધારે સ્ત્રીશૂદ્રો માટે કાંઇ પણ અધિકાર આપતો નથી. હવે જો યજ્ઞ જ ન હોય તો સ્ત્રી શૂદ્રાદિનો ઉદ્ધાર જ કેમ થાય ? આ સમયમાં યજ્ઞ, અગ્નિહોત્ર વગેરે વૈદિક કર્મો ઉચ્છિન્ન (લુપ્ત) થઇ ગયાં છે, તો સ્ત્રીશૂદ્રાદિકનો ઉદ્ધારમાર્ગ તો કાયમનો શું બંધ જ થઇ ગયો સમજવો ? ના, નહિ. ભગવાન્ શ્રીમુખે ગીતાજીમાં ઉપદેશ કરે છે કે—" હે અર્જુન, મારો સંપૂર્ણ આશ્રય કરીને કોઈ પણ પાપયોનિ (ચાંડાળો), સ્ત્રીઓ, વૈશ્યો, શૂદ્રો પણ પરમગતિને પામે છે." પરપ્રાપ્તિ એટલે પ્રભુની પ્રાપ્તિની તો જીવમાત્રને ઇચ્છા થાય છે. તો ભગવદાશ્રયરૂપ મહાન્ વિશાળ ધર્મ બધાનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કરી શકે છે. ભગવાને આ માર્ગ બાંધી આપ્યો છે. અર્જુન તથા ઉદ્ધવ પ્રતિના ઉપદેશોમાં આ માર્ગનું બીજારોપણ ભગવાને કરી રાખ્યું હતું, અર્થાત્ આવા વિશાળ ધર્મનાં બીજો વાવી રાખ્યાં હતાં. શ્રીમહાપ્રભુજીએ એનો વિકાસ કર્યો અને એ ભગવદુક્ત માર્ગનો પ્રકાશ કર્યો. આ માર્ગમાં સ્ત્રીશૂદ્રોનું પ્રાધાન્ય ગણાય, કારણ કે તે પ્રમેયમાર્ગ છે; પ્રમાણથી ભિન્ન છે. આ બીજું પ્રાકટ્યપ્રયોજન છે.

૩ જો ઉદ્દેશ-પ્રપત્તિમાર્ગ— શ્રીમહાપ્રભુજીએ ઉપરની બે વાતો ઉપરાંત ત્રીજી વાત આ કરી. મારા જેવા અધમોના ઉદ્ધાર માટે એક સ્વતંત્ર પ્રપત્તિ–શરણ-માર્ગ પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રકટ કર્યો. મારા જેવા અંતઃકરણથી માને છે કે આ સમય વૈદિક કર્મો માટેનો નથી. આ કાળ વેદકાળ નથી. વેદોક્ત કર્મો અત્યારે જીવવાં અશક્ય છે. વેદોક્ત કર્મમાં તો અત્યારે મને ઇન્સલ્વન્સી–નાદારી લાગે છે. જ્યાં આ સ્થિતિ હોય ત્યાં દ્વિજદેહ છતાં વૈદિક માર્ગથી ઉદ્ધાર અશક્ય જ લાગે છે. વળી પુષ્ટિમાર્ગ તરફ જોતાં તેમાં પ્રવેશ કરવો પણ સરળ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો સ્વાભાવિક–કુદરતી–સ્નેહ હોવો જોઈએ. તે અમારામાં કયાં છે ? ભગવાને જ્યારે પૂતનાને મારી નાખી ત્યારે બધાં શ્રીગોપીજનો દોડતાં દોડતાં આવ્યાં. તેમનો સ્નેહ સ્વાભાવિક હતો : શ્રવણ કીર્તન વગેરે નવ ભક્તિ કર્યા પછીથી થયેલો સ્નેહ ન હતો. એ સ્વાભાવિક સ્નેહથી શ્રીબાલકૃષ્ણલાલને ગોદમાં લઇ તેઓ રક્ષા કરવા લાગી ગયાં. આ પ્રભુ તો જગતના રક્ષણહાર છે એ વાત સ્વાભાવિક સ્નેહમાં શ્રીગોપીજનો ભૂલી જ ગયાં. શ્રીગોપીજનોમાં સ્નેહ, આસક્તિ અને વ્યસન, એ બધાં સહજ જ છે, સાધનજન્ય નથી. એ થવામાં કારણ ભગવદનુગ્રહ–પુષ્ટિ જ છે. એવી કૃપા પ્રાપ્ત કરવામાં તેવું સ્રોત હોવું જોઇએ, તેવું સ્રોત પણ અહીં નથી. તેથી જ શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી કે **कलौ भक्त्यादिमार्गा हि दुःसाध्याः** "કલિયુગમાં ભક્તિ આદિ માર્ગ દુઃસાધ્ય જ છે એવી મારી મતિ છે." તેથી જ અત્યારે તો મારા જેવા નિઃસાધન માટે તો આ માર્ગ—શરણમાર્ગ જ પ્રકાશી રહ્યો છે. **कृष्ण एव गतिर्मम ।** આ જ આશ્રયમાર્ગ છે. મારા જેવામાં

શ્રીગોપીજનોની પેઠે નૈસર્ગિક સ્નેહ નથી, વૈદિક કર્મ નથી, બન્ને રીતે નાદારી છે, તેને અભય આપનાર સંસારજાળમાંથી મુક્ત કરનાર તો માત્ર શ્રીમહાપ્રભુજીનાં ચરણકમલ જ છે. આ પ્રપત્તિમાર્ગ છે. આમાં ઉદાહરણરૂપ શ્રીપુલિન્દીજી (ભીલડીઓ) છે. તેમનામાં ન હતું વૈદિકકર્મ, ન હતો સહજ સ્નેહ, તેઓ કેવળ નિઃસાધન ગણાય. પ્રપત્તિમાર્ગથી તેમનો ઉદ્ધાર થયો. વેદમાર્ગે દ્વિજો જાય. સ્ત્રીશૂદ્રો નિઃસાધન શ્રીગોપીજનોના પુષ્ટિમાર્ગને સહજ સ્નેહે અનુસરે, પણ મારા જેવા દુષ્ટો માટે તો શ્રીમહાપ્રભુજીએ પ્રપત્તિમાર્ગ જ પ્રકટ કર્યો છે. કશાં સાધનો નથી, પુરુષત્વ નથી, માત્ર પશ્ચાત્તાપપૂર્વક શરણાગતિ છે. આ સ્વતંત્ર પ્રપત્તિમાર્ગ પ્રકટ કરવો એ શ્રીમહાપ્રભુજીનું ત્રીજું પ્રાકટ્યપ્રયોજન છે. વળી શ્રીમહાપ્રભુજીએ રસમાર્ગ—પુષ્ટિમાર્ગમાં વાત્સ્યાયનના કામશાસ્ત્રનો અંગીકાર કર્યો છે. આટલું વિવેચન ગઈ કાલે થઈ ગયું.

સહજ સ્નેહમાર્ગમાં સ્ત્રીઓનું પ્રાધાન્ય—મારા મિત્ર મનમોહનદાસજીએ આજે પ્રમેય માર્ગનું નિરૂપણ કરવાની મને સૂચના કરી છે. તેમજ એ માર્ગમાં સ્ત્રીઓની મુખ્યતા કેમ, એનું પણ નિરૂપણ આજે કરવાનું છે. આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવા માટે એક જ પ્રમાણ બસ છે અને તે શ્રી મદ્‌ભાગવતના દશમા સ્કંધના શ્રીસુબોધિનીજી છે. શ્રીમહાપ્રભુજીએ લખેલાં શ્રીસુબોધિનીજી પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય એ ત્રણે સ્કંધો તથા એકાદશના ચાર અધ્યાય પર મળે છે, પણ તે બધમાં આ રહસ્ય નથી. અરે સંપૂર્ણ દશમસ્કંધનાં શ્રીસુબોધિનીજીમાં પણ આ વાત નથી. આ રહસ્યના ઉકેલ માટે તો દશમસ્કંધના પહેલા અધ્યાયથી ૩૨ મા અધ્યાય સુધીનાં શ્રીસુબોધિનીજીનું વારંવાર મનન કરવું જોઈએ. એ ભાગનું અવલોકન કરતાં સહજ સ્વાભાવિક આર્ટિફિશ્યલ-કૃત્રિમ-નહિ એવા સ્નેહનાં દર્શન થશે. શ્રીગોપીજનો એવા સ્વાભાવિકસ્નેહમાર્ગે કેવી રીતે વિહરતાં તેનું નિરૂપણ ૧ થી ૩૨ મા અધ્યાય સુધીનાં શ્રીસુબોધિનીજીમાં છે. તેનું અલ્પ દર્શન કરાવું છું.

પ્રસ્થાનમૂર્ધન્ય શ્રીમદ્‌ભાગવત—વેદ ભગવન્નિઃશ્વાસરૂપ છે અને મુખ્ય પ્રમાણ છે. પ્રમાણ એટલે **अनधिगतार्थगन्तृ** ॥ અર્થાત્ જે પદાર્થ આપણી બુદ્ધિમાં આવી શકે નહિ તેને જણાવે તે પ્રમાણ કહેવાય. આવું પ્રમાણ તો માત્ર વેદ જ છે, કેમકે મનુષ્યબુદ્ધિથી અગમ્ય એવા બ્રહ્મનું જ્ઞાન વેદ જ કરાવે છે. વેદ પછીના પ્રસ્થાન તરીકે શ્રીગીતાજી છે અને તે વેદમાંના સંદેહો દૂર કરે છે. તેમજ વેદ અને ગીતાજીમાં સંદેહ થતાં તેનું નિરાકરણ વ્યાસસૂત્રો કરે છે. આ સૂત્રો ઉપર ઘણા આચાર્યોએ મોટાં મોટાં ભાષ્યો લખ્યાં છે. અન્ય આચાર્યો અહીં સુધી અટક્યા છે. શ્રીમદ્‌વલ્લભાધીશ્વર તો વેદ, ગીતા અને બ્રહ્મસૂત્રો એ ત્રણે પ્રસ્થાનોના સંદેહના નિવારણ માટે પ્રસ્થાનમૂર્ધન્ય તરીકે શ્રીભાગવતને સ્થાન આપે છે. સર્વસંદેહનિવારક શ્રીમદ્‌ભાગવત જ છે. તેમાં એવું સામર્થ્ય છે. શ્રીભાગવતના ૭ અર્થો આચાર્યશ્રીએ કરેલા છે. જેમ ગવૈયાઓ આરોહ અવરોહના ૭ સ્વરથી (સા, રી, ગ, મ, પ, ધ, ની, એ સાત સ્વરથી) સંગીતનો આનંદ લે છે અને નાદબ્રહ્મનો આનંદ જગતમાં જમાવે છે તેમ શ્રીમહાપ્રભુજી પણ સાત અર્થોથી શ્રીભાગવતનું રહસ્ય પ્રકટ કરીને, રસરૂપતા-ફલરૂપતાનો અનુભવ કરાવે છે. આ સાત અર્થ આ પ્રકારે છેઃ—૧ શાસ્ત્રમાં, ૨ સ્કંધમાં, ૩ પ્રકરણમાં, ૪ અધ્યાયમાં, એમ ચાર પ્રકારે જે અર્થો કહેલા છે તે તત્ત્વાર્થદીપનિબંધના શ્રીભાગવતાર્થપ્રકરણમાં બતાવેલા છે, અને ૫ વાક્યમાં, ૬ પદમાં, ૭ અક્ષરમાં, એમ ત્રણ પ્રકારે જે અર્થો કહેલા છે તે શ્રીભાગવત ઉપરનાં શ્રીસુબોધિનીમાં પ્રકટ કરેલા છે.

ભગવત્પ્રાકટ્ય—ઉપનિષદો પરમ તત્ત્વના વર્ણનમાં **रसो वै सः** એમ કહીને જ વિરમે છે. એ રસ તે શું? જેને ઉપનિષદો રસ કહે છે તે રસરૂપ કોણ? ભગવાન્ એટલે શું? પૂર્ણપુરુષોત્તમ તે

કોણ? આ બધાંનો એક જ પ્રત્યુત્તર, અને તે શ્રીકૃષ્ણ રસરૂપ, ભગવાન્ અને પૂર્ણપુરુષોત્તમ એ છે. ભગવાન્ અને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ તે જ કહેવાય કે જે દશ પ્રકારની લીલા કરી શકે. ૧ સર્ગ, ૨ વિસર્ગ, ૩ સ્થાન, ૪ પોષણ, ૬ ઊતિ, ૫ મન્વંતરકથા, ૭ ઈશાનુકથા, ૮ નિરોધ, ૯ મુક્તિ, અને ૧૦ આશ્રય. એ દશ લીલા છે, એ દશ લીલા ભગવાને શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપે પ્રકટ થઈને કરી છે. તેથી રસાત્મક પૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીનંદકુમાર જ છે. આ દશે લીલાનું વર્ણન શ્રીમદ્‌ભાગવતમાં ત્રીજા સ્કંધથી તે બારમા સુધી અનુક્રમે છે. ૭મી લીલા નવમસ્કંધમાં છે અને તે ઈશાનુકથા છે. આ સ્કંધમાં સોમવંશના (ચંદ્રવંશના) અને સૂર્યવંશના ભક્તોની કથા છે. સૂર્યવંશના ભક્તો મર્યાદાપુષ્ટિના છે. તેથી જ ભગવાન્ શ્રીરામચંદ્રજીનું તે વંશમાં મર્યાદાપુરુષોત્તમરૂપે પ્રાકટ્ય છે. ચંદ્રવંશ પુષ્ટિનો હોવાથી તેમાં પુરુષોત્તમ ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય છે. ભક્તિનું ફલ બીજું ન જ હોય. પણ પ્રભુનું પ્રાકટ્ય, એ જ મર્યાદા કે ભક્તિ કે પુષ્ટિભક્તિનું ફલ છે. આ વાત નવમ સ્કંધમાં શ્રીરામચંદ્રજીના અને ભગવાનના પ્રાકટ્યથી સિદ્ધ કરી છે. કર્મમાર્ગમાં પ્રભુનું પ્રાકટ્ય સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. શ્રાદ્ધમાં જે પિતૃઓને ઉદ્દેશીને પિંડદાનાદિ થાય છે, તે પિતૃભોજન કરતાં કોઈ કર્મકાંડી પ્રત્યક્ષ રીતે શું બતાવી શકે છે? નહિ, કદાપિ નહિ. હવે આવો જ્ઞાનમાર્ગમાં, ત્યાં પણ બ્રહ્મનો વિચાર ચાલે છે, પણ કોઈ કાન પકડી બતાવી શકે છે કે આ રહ્યું બ્રહ્મ? જોઈ લો! (હસાહસ!) માત્ર બ્રહ્મનું હૃદયમાં ધ્યાન કરવાનું છે. પ્રભુના સાક્ષાત્ પ્રાકટ્યમાં ઉક્ત બન્ને માર્ગો નિષ્ફળ જ નીવડે છે. ભક્તિમાર્ગમાં તો ભગવાનનો સાક્ષાત્કાર પહેલાં જ થઈ જાય છે. આ માર્ગમાં આવો તો પહેલાં તમને એક વાર તો ભગવાનનાં દર્શન જ થઈ જશે, પછી તમને ઉચિત લાગે તેમ કરો. પુષ્ટિમાર્ગમાં તો ભગવાન્ તુરત જ પ્રકટ થાય છે. **पुष्टिर्दृष्टफला यतः।** પુષ્ટિનું–અનુગ્રહ ફલ પ્રત્યક્ષ છે. પ્રત્યક્ષદર્શનવાળાઓ જ આ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશી શકે છે. એ પુષ્ટિજીવો માટે તો ભગવાન વ્યાપી વૈકુંઠથી માત્ર એક જ વાર સારસ્વત કલ્પમાં આ ભૂતલ ઉપર સાક્ષાત્ સ્વયં પ્રકટ થયા છે. આ વાત ભરતખંડના ઇતિહાસમાં નોંધવી પડશે.

જન્મપ્રકરણ--દશમસ્કંધના ૩૨મા અધ્યાયનાં શ્રીસુબોધિનીજી વિશે પહેલાં કહ્યું હતું. આ બત્રીસ અધ્યાયોમાંના પહેલા ચાર અધ્યાયોનું જન્મપ્રકરણ કહેવાય છે. આ ચાર અધ્યાયો કેમ? કોઈ સ્માર્ત તો કહેશે કે ભગવાન્ ત્રિમૂર્તિ છે તેથી ૩ અધ્યાયો હોવા જોઈએ. પણ આપણે કહીશું કે ભગવાન્ ત્રિમૂર્તિ નહિ, પણ ચતુર્મૂર્તિ છે. તે ચાર મૂર્તિઓ આ છે: ૧ સંકર્ષણ, ૨ પ્રદ્યુમ્ન, ૩ અનિરુદ્ધ, ૪ વાસુદેવ. આ ચાર વ્યૂહ કહેવાય છે. ભગવાન પોતે રસસ્વરૂપ છે, તેથી પોતાને પૃથ્વીનો ભાર દૂર કરવો વગેરે કાર્ય જ્યારે કરવાનાં હોય છે ત્યારે ઉક્ત વ્યૂહ દ્વારા તે કરે છે. અસુરોનો સંહાર કરીને પૃથ્વીનો ભાર હરવાનું કાર્ય ભગવાને સંકર્ષણ વ્યૂહને (દાઉજી-બળદેવજીને) સોંપ્યું છે, વંશનો વિસ્તાર કરીને સૃષ્ટિ રચવાનું કામ (પ્રજોત્પત્તિનું કામ) પ્રદ્યુમ્નજીને સોંપ્યું, ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટેનું આખું ડિપાર્ટમેન્ટ સોંપવા માટે અનિરુદ્ધજીને કહ્યું કે તમે પ્રકટ થાઓ; દર્શનમાત્રથી અસુરને જેમ કે પૂતના વગેરેને પણ મોક્ષનું દાન કરવાનું કાર્ય વાસુદેવજીને સ્વાધીન કર્યું. જ્યારે ઉપરનાં ચાર કાર્યો પૈકી કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય છે ત્યારે વ્યૂહ દ્વારા તે કાર્ય ભગવાન્ કરે છે. પણ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ પોતે તો રસભોગ જ કરે છે. તે તૈત્તિરીય ઉપનિષદ્‌માં સ્પષ્ટ લખ્યું છે. ફલપ્રાપ્તિનું સ્વરૂપ પણ તે જ છે. અનેક રસવિલાસ કરીને પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભજનાનંદનો અનુભવ કરે છે અને ભક્તોને કરાવે છે. કોઈ સમર્થ રાજા જેમ કરે તેમ. જન્મપ્રકરણમાં પ્રભુએ પ્રકટ થઈને ભક્તો માટે અભયદાનનો ડંકો વગાડયો છે. આ પ્રકટ સ્વરૂપ પણ ગુણાવતાર નથી. જેમ વિષ્ણુ સત્ત્વગુણાધિષ્ઠાતા છે તેમ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ નથી, તે તો નિર્ગુણ રસાત્મક છે.

તામસ વ્રજભક્તો—દશમસ્કંધના પ્રારંભના ચાર અધ્યાય જન્મપ્રકરણના ગણાય છે. તે પછી તામસ પ્રકરણ શરૂ થાય છે. વ્રજભક્તો-શ્રીગોપીજનો અને ખાસ ગોવાળિયાઓ બધા તામસ ગણાય છે. આ તમોગુણ પ્રકૃતિના સત્ત્વરજસ્તમઃ એ ત્રણમાંનો નથી, તેમજ એ પ્રાકૃત ગુણ હોવાથી વ્રજભક્તો તામસ છે, એ વાત પણ અહીં સમજવાની નથી, પણ ભગવાનની લીલોપયોગિની અન્તરંગ માયાના છે. તે જ ગુણોને લઈને વ્રજભક્તો તામસ, રાજસ આદિ ગણાય છે. પ્રાકૃત ત્રણ ગુણોમાં સાત્ત્વિક મુખ્ય અને અહીં તામસ મુખ્ય છે. વ્રજભક્તો તામસ કહેવાય છે, તેનું કારણ આ છે: તેમને વેદનું જ્ઞાન નથી, તેથીજ વૈદિક કર્મ તેઓ કરતા નથી. એટલે કર્મમાર્ગની દૃષ્ટિએ તેમનો ઉદ્ધાર કેમ થઈ શકે ? વળી કર્મમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ તો રજોગુણ ધરાવનારાઓની હોય છે. વ્રજભક્તો રજોગુણી નથી, એથી પણ તેઓ વૈદિક કર્મ કરતા નથી. તેમનામાં સત્ત્વગુણ પણ નથી. જો **सत्त्वात् संजायते ज्ञानं** એ ગીતાવાક્ય મુજબ તેમને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય, તેઓ જ્ઞાનમાર્ગીય બને. વ્રજભક્તો તો શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં કહીએ તો તામસી સૃષ્ટિ છે. તેનું મુખ્ય પ્રકટ લક્ષણ એ કે જે એક વસ્તુ પકડી તેને તેઓ કદાપિ છોડે નહિ. એ મહાન્ સદ્‌ગુણ છે. જે ધર્મ તેમણે લીધો તેનો આગ્રહ રાખે કે તેનો કદી પણ ત્યાગ ન જ કરે. આવો આગ્રહ એ જ તામસપણાનું લક્ષણ છે. આ સદ્‌ગુણ જ નહિ, પણ ભગવદ્ધર્મ છે. અર્જુન પહેલાં રજોગુણી હતો અને પછી તમોગુણી થયો. તેને માટે કર્મ અને જ્ઞાનનો ભગવાને ઉપદેશ કરી દીધો- અહીં તો તામસ વ્રજભક્તો, કોઈ પણ સાધનથી રહિત છે. તેમનો ઉદ્ધાર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ એટલે લોકવેદની નજરે નાલાયકમાં નાલાયકનો જે સ્વસ્વરૂપથી ઉદ્ધાર કરી શકે. સર્વસાધનહીન વ્રજભક્તોનો ઉદ્ધાર આ તામસ પ્રકરણમાં પૂર્ણપુરુષોત્તમે કર્યો છે. આપણે ત્યાં જે સેવાપ્રકાર અત્યારે ચાલી રહ્યો છે તે એ તામસ વ્રજભક્તોના ભાવથી છે. મથુરાના ભક્તો. પાંડવો. ઉદ્ધવજી વગેરેનો સેવામાર્ગ આપણે ત્યાં નથી. કોઈ પણ પ્રકારના સાધનની અપેક્ષા વિના માત્ર સ્વરૂપબલથી જ—પ્રમેયબલથી જ નિજભક્તોનો જો ઉદ્ધાર કર્યો હોય તો સારસ્વતકલ્પમાં માત્ર એક જ વાર પૂર્ણ પુરુષોત્તમે કર્યો છે, એ જગતના ઇતિહાસમાં નોંધાયું છે.

બાળલીલા જન્મપ્રકરણના ચાર અધ્યાયો પછી ૨૮ અધ્યાયનું પહેલું પ્રમાણ પ્રકરણ છે તેમાં ભગવાનની બાળલીલા છે. નંદરાયજી તથા યશોદાજી વાત્સલ્યભાવથી સેવા કરે છે. ભગવાન્ પણ નંદરાયજીને પિતા કહી બોલાવે છે આ જ સ્વરૂપ તે શ્રી બાલકૃષ્ણલાલજી છે. આ મંદિરમાં પ્રકટ બિરાજીને આપણને દર્શન આપે છે. ઉપરથી તો બાળલીલા છે, પણ એ છે તો મહા કામણગારા. દૃષ્ટિમાત્રથી કૈંકને વીંધી નાખે છે. तोकता वपुषि तव એમ શ્રીમત્પ્રભુચરણ આજ્ઞા કરે છે. નંદયશોદાજીમાં વાત્સલ્યભાવ છે આ ઉપરાંત વ્રજભક્તોમાં બીજો વર્ગ ગોપબાળકોનો છે. આ બધા ભગવાનના સખા છે. ભગવાનની સાથે વનમાં જાય છે અને ગાયો ચરાવે છે. આથી વધારે મોટો વર્ગ શ્રીગોપીજનોનો છે. શ્રીગોપીજનો બે પ્રકારનાં છે: એક પરિણીતા (પરણેલાં) કુટુંબકબીલાવાળાં છે; બીજાં કુમારિકા છે. કુમારિકાઓના આ યૂથને નંદરાયજી વંગ દેશમાંથી કંસને ભેટ કરવા માટે લઈ આવ્યા હતા આ કુમારિકાઓ તો નંદરાયજીના ઘરમાં જ રહેતાં હતાં. આ સર્વ વ્રજભક્તો કુમારિકાઓ વગેરે બધાં કાંઈ પણ સાધન કરતાં ન હતાં, સંધ્યા, તર્પણ, ગાયત્રી વગેરે કાંઈ કરતા નહિ; એ તો માત્ર ભગવાનના શ્રીમુખની લાવણ્યસુધાનું પાન કર્યા કરે, બીજું કાંઈ પણ કરવું તેમને ગમે નહિ. કોઈ સાધનમાં તેમનું મન જ ન લાગે. શ્રીમદ્ ગોકુલમાં શ્રીગોપીજનો એવી રીતે અનુભવ કરતાં, અને ગોચારણાદિલીલા સમયે વૃન્દાવનમાં ગોપબાળકોને અનુભવ થયો હતો. શ્રીગોપીજનો તો કોઈનું કાંઈ બહાનું કાઢીને નંદરાયજીના ઘરમાં આવતાં હતાં અને શ્રીમુખસૌંદર્યનું પાન કરતાં હતાં. ગામડાંઓમાં તે વખતે

બધાંઓનાં ઘરમાં દીવા પ્રગટાવવાનાં સાધનો ન હતાં. મોટાઓના મહેલમાં દીવાઓ રહેતા. તે બધા ત્યાં જઈને દીવા પ્રગટાવી લાવતા. શ્રીગોપીજનો પણ દીવા પ્રગટાવવાના મિષથી પવનમાં દીવો હોલવાઈ ગયો એમ કહીને પાછાં બીજી વાર, એમ વારંવાર કોઈ પણ મિષથી નંદરાયજીને ઘેર જઈને પ્રભુને નીરખતાં હતાં. કોઈ પૂછે કે આમ કેમ વારંવાર કરો છો, તો તે કહી શકતાં ન હતાં. તેમને આત્મવિલાસ ન હતો, તેમને આત્મવિજ્ઞાન પણ નહતું, માત્ર ભગવાનને વારંવાર નીરખવાની તાલાવેલી લાગી હતી. પ્રભુ વિના રહેવાતું ન હતું. બાલલીલા પ્રમાણલીલા છે. સાત અધ્યાયની પ્રમાણલીલા પછી ૭ અધ્યાયની પ્રમેયલીલા ગોપબાળકોના કલ્યાણ માટે પ્રભુ કરે છે. આ સ્વરૂપ ૨॥ થી ૫ વર્ષ સુધીનું છે. શ્રીમથુરેશજી, શ્રીદ્વારિકાધીશજી એ આ લીલાનાં સ્વરૂપ છે. કુમારિકાઓ નંદરાયજીના ઘરમાં રહીને સ્વજસેવા કરે છે, તેમના અન્યાશ્રયો ભગવાન પોતે દૂર કરે છે. પરિણીતા (પરણેલાં) શ્રીગોપીજનો શ્રુતિરૂપા છે અને તેનાં મુખ્ય યૂથાધિપા શ્રીચંદ્રાવલીજી છે. ચીરહરણથી નંદરાયજીના સ્નાન પર્યંતની લીલા આ લીલામાં છે. પ્રમાણલીલાથી વ્રજભક્તોને પ્રેમનું દાન કરે છે. પ્રમેયલીલાથી આસક્તિનું દાન કરે છે. તે પછી વ્યસનનું દાન થાય છે. જ્ઞાન કરતાં પણ ફલતઃ ભક્તિની ઉત્તમતા છે, અર્થાત્ ભક્તિનું ફળ જ્ઞાનના કરતાં ઉત્તમોત્તમ છે. રાસલીલામાં સ્પષ્ટ છે કે "બ્રહ્માનંદમાંથી ઉદ્ધાર કરીને ભજનાનન્દમાં શ્રીગોપીજનોને યોજવામાં જે લીલા કરવાની છે તે (રાસલીલા) નિરૂપાય છે." તામસ પ્રકરણનાં પ્રમાણ, પ્રમેય, સાધન અને ફલનાં શ્રીસુબોધિનીજી અવશ્ય મનન કરવાં જોઈએ. તેમાંએ ફલપ્રકરણનો આનંદ તો ઓર જ છે. શ્રીગુસાંઈજીએ પણ ૩૨ અધ્યાય સુધી ટિપ્પણીજી કર્યાં છે. આ ફલપ્રકરણનાં શ્રીસુબોધિનીજી અને શ્રીટિપ્પણીજીનો આનંદ ત્રણ લોકમાં નથી.

સ્રીજન્મની અધિકતા—જ્ઞાનીઓ કહે છે કે આત્મા સાથે આત્માનો વિલાસ થવો જોઈએ. अतति व्याप्नोतीति आत्मा એટલે વ્યાપક અને તે આત્મા, એટલે બ્રહ્મ; અને તે બ્રહ્મ તે નિરંજન નથી, નિરાકાર નથી, એ તો જે ભક્તનો જેવી રીતે ઉદ્ધાર કરવાનો છે તેને ઉચિત આનંદમાત્ર હસ્ત ચરણ મુખ આદિ અવયવોવાળું સુંદર નિજ સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે. તે આનંદઘન છે; આનંદનો ઘન એટલે-સોલિડ-નક્કર છે. પૂર્ણ પુરુષોત્તમને મુખ, ઇંદ્રિય, ચરણકમલ આદિ સર્વ આનંદઘન છે. તેનો અનુભવ તો સ્રીજનો જ કરે. પુરુષદેહમાં પણ એવા અલૌકિક સ્રીત્વનો પ્રાદુર્ભાવ થાય તો જ અનુભવ થાય; તેમજ સ્રીજન્મમાં પણ તેવું સ્રીત્વ પ્રગટ થવું જોઈએ. સ્રીજન્મ મળ્યો, છતાંએ જો પુરુષોત્તમમાં પ્રેમભાવ ન થયો તો તે સ્રીજન્મ શા કામનો? લૌકિક પતિ તો તેનો અંશ છે; ભગવત્સેવામાં પ્રતિબંધ ન થાય તેટલા માટે છે, પણ અકુતોભય ખરા પતિ તો ભગવાન જ છે, ઇતરમાં નથી ગોપ લોકોને જો કાંઈ ભજનાનંદની કણિકા મળતી હોય તો તે શ્રીગોપીજનોની કૃપાથી જ મળે છે.

ફળના પ્રકારો—ભજનાનંદરૂપ ફળના પ્રકારો બે છેઃ ૧. સ્વરૂપાત્મક અને ૨. નામાત્મક. રાસપંચાધ્યાયી કેમ? આત્મા, મન, વાણી, ઇંદ્રિય અને દેહ એ પાંચનો નિરોધ સિદ્ધ થાય છે માટે રાસપંચાધ્યાયી કહેવાય છે. રાસલીલાની પહેલાં તો શ્રીગોપીજનોને પ્રભુ સાથેના સાક્ષાત્ રમણનો-ભજનાનંદનો અનુભવ થાય છે, એટલે રસ જામે છે. આ લીલા અથવા ફળરૂપ લીલા ઉપર જણાવેલા પ્રકારવાળી સ્વરૂપલીલા છે, ને બહાર પ્રકટ અનુભવાત્મિકા છે. ત્યાર પછી શ્રીગોપીજનોને સૌભાગ્યમદ થાય છે, આથી ભગવાન્ તિરોહિત થઈ જાય છે. તિરોહિત થઈને કાંઈ અન્ય સ્થળે પધારતા નથી, પણ શ્રીગોપીજનોનાં હૃદયમાં જ બિરાજે છે, અર્થાત્ શ્રીગોપીજનોને બાહ્ય અનુભવ થતો બંધ થઈ જાય છે. આ સમયે વિપ્રયોગરસ અનુભવાય છે. છેવટે સાધનાદિથી થાકી ગયેલાં શ્રીગોપીજનોને નિઃસાધનાત્મક રુદનરૂપ દૈન્યની પ્રાપ્તિ થતાં ભગવાન્ પ્રકટ થઈને ફરીને સ્વરૂપલીલાનો અનુભવ કરાવે

છે. નામલીલાના બે પ્રકાર છેઃ ૧. પ્રવૃત્તિ અને ૨. નિવૃત્તિ. અત્યારે હું ગ્રંથમુદ્રણ, વ્યાખ્યાન આદિથી પ્રવૃત્તિરૂપ નામલીલાનો સ્વાદ લઈ રહ્યો છું. મારા મિત્રો ઘણી વાર કહે છે કે હવે કયાં સુધી આ પ્રવૃત્તિમાં પડી રહેશો જુઓ વ્રજમાં, નિવૃત્તિરૂપ નામલીલાનો અનુભવ કરો. શ્રીગોપીજનોને તો સંયોગ-વિપ્રયોગ થયા જ કરતો હતો, પ્રભુ જાગે તે ગોચરણલીલા કરવા વનમાં પધારે ત્યાંસુધી વિરહાનુભવ થાય અને પછી રાત્રિભર સંયોગસુખ મળે. એ પ્રકારે નિરંતર થયા કરે એ ભજનાનંદરૂપ ફળ કહેવાય, પણ આપણે માટે શું ? તો એ જ કે એ લીલા શુકદેવજીએ કહી છે તે તથા શ્રીસુબોધિનીજી, પ્રકાશ (સુરતમાં જ બિરાજતા દશદિગંતવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ લખેલો), કામનવાળા શ્રીવલ્લભજીએ લખેલો લેખ તથા યોજના કારિકાર્થ આદિ ૩૨ અધ્યાય સુધીનું સાહિત્ય આપણા સર્વસ્વરૂપ છે. આપણી ફિલોસોફી તત્ત્વજ્ઞાન પણ આ જ છે.

પરાત્પર તત્ત્વ—શ્રીમહાપ્રભુજીને કેટલાક આધુનિક કેળવાયેલા મહાપુરુષ 'ગ્રેઇટ મૅન' તરીકે માને છે, કેટલાક આચાર્યરૂપે વર્ણવે છે, કેટલાક તો ગુરુ હોવાથી શ્રીકૃષ્ણરૂપ એમ કહે છે, પણ કોઇ તો શ્રીમહાપ્રભુજીને શ્રીકૃષ્ણના પણ આંતર કૃષ્ણ માને છે. એમનો નિકુંજ પણ એક સ્વતંત્ર જુદો નિકુંજ છે. ભગવદીયો ગાય છે કે "કોટિ ગોવર્ધનરાય" શ્રીમહાપ્રભુજીના રોમ રોમ પ્રતિ કોટિ શ્રીનાથજી બિરાજે છે. આ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરના, પરમતત્ત્વરૂપ શ્રીમહાપ્રભુજીના નિકુંજમાં શ્રીદામોદરદાસ આદિ ભગવદીયો રસ તે શું, લીલા તે શું, તેનો વિચાર કરી રહ્યા છે. હજુ પણ તેનો પાર આવ્યો નથી. આ પ્રકારનો સર્વવિલક્ષણ નિકુંજ છે. એ નિકુંજમાં બિરાજતા શ્રીમહાપ્રભુજી શ્રીકૃષ્ણના પણ આંતર કૃષ્ણ છે આ પરમકાષ્ઠાપન્ન સ્વરૂપનો અનુભવ પણ કોઇ વિરલ ભગવદીયને થાય છે.

વ્યાખ્યાતા : ગો. વા. મગનલાલ ગ. શાસ્ત્રી

સૌંદર્ય પદ્ય

ગો. શ્રીગોકુલોત્સવકૃત ટીકાનો અનુવાદ

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपञ्च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत्स्वप्रिये ।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं
रूपं तत्त्रितयात्मकं परममिध्येयं सदा वल्लभम् ॥

ભાવાર્થ--(સ્ત્રીભાવરૂપી ગૂઢભાવાત્મક સૌન્દર્ય અને પુમ્ભાવરૂપી સૌન્દર્ય) શ્રીઠાકુરજીના હૃદયમાં બિરાજે છે; તેમાંથી સ્ત્રીભાવાત્મક સૌન્દર્ય પ્રકટ કર્યું. શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં સ્ત્રીભાવ અને પુમ્ભાવરૂપી સૌન્દર્ય બિરાજે છે તેમાંથી પુમ્ભાવ સૌન્દર્ય પ્રકટ કર્યું. આ (બન્ને પ્રકારનું સૌન્દર્ય) શ્રીવલ્લભમાં (શ્રીકૃષ્ણે) પ્રવેશ કરાવ્યું. (પ્રવેશ કરાવ્યા પછી) શ્રીપુમ્ભાવનો સંયોગ થવાથી શૃંગારસમય કૃષ્ણ શોભ્યા. આ રૂપદ્વયના સાક્ષિરૂપ તેમજ સ્ત્રીપુમ્ભાવાત્મક એમ ત્રણરૂપ સર્વથી ઉત્તમ શ્રીમદાચાર્યચરણસ્વરૂપનું નિરંતર ધ્યાન કરવું.

વિવેચન

ઉદ્દેશ--શ્રીપ્રભુચરણ પોતાના ભક્તોને માટે શ્રીમદાચાર્યચરણના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. આપણે સ્વરૂપ ન સમજીએ તો સ્વરૂપધ્યાન ન કરી શકીએ, તેથી '**सौन्दर्यं**' શ્લોકથી સ્વરૂપ

દર્શાવ્યું. શ્રીમદાચાર્યચરણના સ્વરૂપનું વર્ણન આ જ પ્રકારે શ્રીવલ્લભાટક વગેરેમાં દર્શાવ્યું છે. તથાપિ જીવદોષથી વખતે ન સમજાય. આ દોષ દૂર કરવાની ખાતર કે અનહદ દયાની ખાતર આ સ્વરૂપનું ભાન કરાવ્યું.

ઉપોદ્ઘાત--સાક્ષાત્ પુષ્ટિરસામૃત મેળવવાની ઇચ્છાવાળાં શ્રીગોપીજનોના યૂથને પોતાનું લાવણ્યામૃત આપવાની ઇચ્છાથી, જેનું વર્ણન પણ ન થઈ શકે એવા આનન્દરસમય શ્રીકૃષ્ણ પ્રકટ થયા. આ વાત નિબન્ધમાં પણ લખી છે :

"કદાચિત્ સર્વોત્કૃષ્ટ મારામાં રહેલું પરમ સૌન્દર્ય પ્રકટ કરીશ. એ હેતુથી-સાકાર-આનન્દાકાર સૌન્દર્ય પ્રકટ થયું, એ જ શ્રીકૃષ્ણ" આ ભગવાન્‌માં પુમ્ભાવ અને સ્ત્રીભાવ એ બે ભાવ રહ્યા છે. શ્રીસ્વામિનીજીમાં પણ બન્ને ભાવ છે. શ્રીહરિરાયપ્રભુ પણ આજ્ઞા કરે છે કે, "જેમ સર્વભાવાત્મા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્ર છે તેમ શ્રીસ્વામિનીજી પણ સર્વભાવાત્મક છે." હવે અત્ર જો શ્રીઠાકુરજીમાં અને શ્રીસ્વામિનીજીમાં રહેલા સ્ત્રીપુમ્ભાવનું સ્થાયિત્વ થાય તો સંયોગરસ સમયે બે પુમ્ભાવ અને બે સ્ત્રીભાવ જણાતાં રસાભાસ થઈ જાય, માટે સંયોગ સમયે ભગવાન્‌માંથી અને સ્વામિનીજીનામાંથી જે એક એક ભાવ જુદો પડયો તે શ્રીમદાચાર્યસ્વરૂપે થયા.

ભાવ મૂર્ત કે અમૂર્ત ?

શંકા--અત્ર ભાવ તો ધર્મરૂપ હોવાથી મૂર્તિમાન્ ન હોય. અતઃ ભાવ અમૂર્ત રહે તો ભકતજનો ઇચ્છે છે તેવા સાકારસ્વરૂપની સિદ્ધિ કેમ થાય? જ્યાંસુધી સાકારસ્વરૂપની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાંસુધી ધ્યાન થઈ શકે જ નહિ.

ભાવ મૂર્ત છે

સમાધાન--અહીં આ પ્રમાણે વિચાર કરવો ભગવાનના ધર્મો ભગવાન્‌માં લૌકિક જેવા પ્રતીત થાય તોપણ લોકથી વિલક્ષણ છે, નિત્ય છે, ભગવાનના સ્વરૂપથી અભિન્ન છે, (જુદા નથી) આવા ગુણોનો વિચાર લૌકિક ન્યાયથી ન કરી શકીએ જો લૌકિકદૃષ્ટાન્તથી વિચાર કરીએ તો ઊલટું ભાન થાય, ભાવ (ભગવદ્ધર્મ) મૂર્તિમાન નથી એવો ભાસ થઈ જાય. (એનો વિચાર આપ્તવાકયથી જ થાય.) ગીતામાં બ્રહ્મનું સ્વરૂપવર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે "ચક્ષુ વગેરે સર્વ ઇન્દ્રિયના ગુણોમાં રૂપ વગેરેથી શોભતું તથાપિ જેને પ્રાકૃત ઇન્દ્રિય નથી એવું બ્રહ્મ છે." લોકમાં પણ જે કંઈ સૌન્દર્યાદિક છે તે પણ ભગવાનના સંબંધથી જ છે.

સર્વ ચક્ષુઃ વા, વગેરે ઇન્દ્રિય અને ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ થતા ગુણો અલૌકિકમાં છે, તેવા જ પ્રકારે પોતે બ્રહ્મ જ શુદ્ધ ભાસે છે, અર્થાત્ બ્રહ્મ જ કર્મેન્દ્રિયરૂપે પ્રકાશે છે. માટે ભગવત્સંબન્ધી જ્ઞાનાદિધર્મો પણ સચ્ચિદાનન્દરૂપ હોવાથી આનન્દમય હસ્ત પાદ મુખ ઉદરવાળું બ્રહ્મ છે, એમ સિદ્ધ થાય છે. "સર્વ તરફ હસ્તપાદવાળું, સર્વ તરફ ચક્ષુઃ મસ્તક મુખવાળું બ્રહ્મ જ છે." (અર્થાત્ આનન્દ એ આકારને આપનાર છે, ભગવાનના હસ્તપગ વગેરે સર્વ આનન્દરૂપ છે. શર્કરાની પૂતળી માફક સર્વત્ર આનન્દઘન છે, ભગવાન્ અને ભગવદ્ધર્મો એક જ હોવાથી ભગવદ્ધર્મો પણ ભગવાનની માફક આનન્દઘન રસપ્રચુર અને સાકાર છે) માટે લોકમાં જો કે ભગવદ્ધર્મોનું મૂર્તિમત્ત્વ પ્રસિદ્ધ નથી તોપણ આ પ્રસંગમાં જે ધર્મોનું વર્ણન છે તે ધર્મો સાકાર છે એમ વેદ કહે છે. શ્રુતિસિદ્ધ છે, અને તેથી શ્રીમદાચાર્યચરણનું શ્રીમત્પ્રભુચરણે સ્ત્રીપુમ્ભાવાત્મક સ્વરૂપ ઉપદેશ્યું તે બહુ સારું કર્યું છે.

ભાવ મૂર્ત છે તેમાં વેદનું દૃષ્ટાન્ત

લોકમાં વેદ શબ્દાત્મક હોવાથી વેદને અમૂર્ત માને, તથાપિ ખરી રીતે વેદ મૂર્તિમાન્ છે. 'જેમ સ્વર્ગમાં મૂર્તિવાળા વેદો છે' આ વાક્યના પ્રમાણથી શબ્દબ્રહ્માત્મક વેદ મૂર્તિમાન્ છે, એવું સ્પષ્ટ થાય છે. તેવી રીતે ભગવદ્ધર્મ પણ મૂર્તિમાન્ છે, સાકાર છે. શ્રીમત્પ્રભુચરણે આ વિષય ટિપ્પણીમાં અને તૃતીયાધ્યાય ભાષ્યમાં વર્ણવ્યો છે; વિશેષ જિજ્ઞાસાની ત્યાંથી તૃપ્તિ કરી લેવી.

અનુભવકર્તૃ સ્વરૂપની અપેક્ષા છે.

હવે આપણે ચાલતા પ્રસંગ ઉપર આવીએ. આ સર્વભાવાત્મક શ્રીસ્વામિનીજી અને શ્રીભગવત્સ્વરૂપને (સ્વલીલાના) અનુભવ કરનાર એક સ્વરૂપની અપેક્ષા છે. અનુભવ કરનાર વિના રસમાં ચમત્કાર ન આવે. આ અનુભવ કરનારું જે તૃતીય શ્રીવલ્લભસ્વરૂપ હતું તેને જ આપણે સાક્ષિસ્વરૂપ કહીએ છીએ. આ સાક્ષિસ્વરૂપ પુરુષોત્તમ-સ્વરૂપથી જુદું નથી, સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ જ છે (જો કોઈ બીજું અનુભવકર્તૃ આવે તો રસાભાસ થઈ જાય. તેમજ 'હે પુરુષોત્તમ, આપ આપના સ્વરૂપને આપથી જ જાણો છો' આ ગીતાવાક્યમાંથી પણ નિશ્ચય થયો કે રસપુર આનન્દઘન શૃંગારકલ્પદ્રુમ) ભગવત્સ્વરૂપનો અનુભવ બીજાને ન થતાં આપના જ પ્રિય-વલ્લભ સ્વરૂપને જ થયો. આ તૃતીય સ્વરૂપ શ્રીપુરુષોત્તમથી અભિન્ન જ જાણવું. આ જ ત્રિતયાત્મક શ્રીમદાચાર્યચરણના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું.

શ્લોકનો અન્વયાર્થ

શ્રીસ્ત્રીભાવાત્મક સૌન્દર્ય અને પુમ્ભાવરૂપી સૌન્દર્ય ભગવાન્‌ના હૃદયમાં બિરાજે છે તે, તેમજ તે શ્રીપુમ્ભાવાત્મક બન્ને પ્રકારનું સૌન્દર્ય શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં બિરાજે છે તે, બન્ને સ્થલનું બન્ને પ્રકારનું સ્ત્રીભાવાત્મક અને પુમ્ભાવાત્મક સૌન્દર્ય શ્રીવલ્લભમાં શ્રીકૃષ્ણે પ્રવેશાવ્યું. પ્રવેશ કરાવ્યા બાદ ઉભય સ્ત્રીપુમ્ભાવનો સંયોગ થતાં શૃંગારરસમય શ્રીકૃષ્ણ શોભ્યા. અર્થાત્ સ્વપ્રિય સ્વરૂપ સાથે એકરસ થઈ શોભ્યા. આટલે સુધી તો જાણે બે રૂપની વાત થઈ, હવે તૃતીય રૂપનો વિચાર કરીએ. જે પૂર્વે કહેવામાં આવ્યાં બે રૂપ: એક શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં અને બીજું શ્રીભગવાનના હૃદયમાં બિરાજતું સ્વરૂપ; આ બન્ને સ્વરૂપના સાક્ષિરૂપ મધ્યસ્થ ત્રીજું રૂપ શ્રીવલ્લભસ્વરૂપ છે; તેનું હંમેશાં ધ્યાન કરવું.

ત્રણ સ્વરૂપનો વિચાર

૧. આ ત્રણે સ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાષ્ટક વગેરેમાં વર્ણવ્યાં છે. '**वस्तुतः कृष्ण एव**' 'શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણને કવિલોક વૈશ્વાનર કહે છે, પણ વસ્તુતસ્તુ સાક્ષાત્ કૃષ્ણ જ છે' આ વાક્યમાં પુમ્ભાવ દર્શાવ્યો છે.

૧. '**रासस्त्रीभावपूरितविग्रहः, प्रिया गोपीभर्तुः**' રાસસ્ત્રી શ્રીગોપીજનોના ભાવથી જેમનું શ્રીઅંગ પૂરિત છે અને શ્રીગોપીજનના ભર્તા શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રનાં શ્રીમદાચાર્યચરણ પ્રિયા છે.' આ વાક્યોથી સ્ત્રીભાવ સ્પષ્ટ સમજાય છે.

૪. '**राधावल्लभसेवया तदुचितप्रेम्णोपदेशैरपि**' શ્રીરાધાવલ્લભની સેવાથી તેને યોગ્ય પ્રેમના ઉપદેશથી પણ શ્રીમદાચાર્યચરણ સમાન કોઈ થવાનું નથી અને થયું પણ નથી. આ વાક્યોથી સાક્ષિત્વ સિદ્ધ થયું. આ પ્રમાણે શ્રીમદાચાર્યચરણનું ત્રણ-સ્વરૂપપણું સિદ્ધ થયું.

શ્લોકના દરેક પદનું વિવેચન

निजहृद्गतम्- પોતાના હૃદયમાં રહેલું અસાધારણધર્મરૂપી સૌંદર્ય દર્શાવ્યું.

श्रीगूढभावात्मकम्—સ્રીત્વરૂપી જે ગૂઢભાવ છે તે ભાવયુક્ત એક સૌન્દર્ય છે. આ ભાવ લોકમાં પ્રસિદ્ધ નથી, તેથી તેને ગૂઢ કહ્યો છે.

पुंरूपम्—જેનાથી પુરુષ ઓળખાવાય જણાવાય તે પુંસ્ત્વ. પુંસ્ત્વ ધર્મ અને ધર્મીને અભેદ છે, તેથી પુંસ્ત્વરૂપી સૌન્દર્ય એવો અર્થ થયો. ન્યાય છે કે (જુઓ સંસ્કૃત ટીકા) 'જે તેનાથી ભેદ નહિ રહેવાથી અભિન્ન રહેતું હોય તેને પણ અભિન્ન એટલે ભેદરહિત ગણવું. (તેનાથી (અભિન્ન રહેતું) જે પુંસ્ત્વ (તેને પણ) તેનાથી ભેદ રહિત ગણવું. એટલે પુંસ્ત્વને પણ સૌન્દર્યથી અભિન્ન ગણવું. ધર્મ અને ધર્મીનો સૂર્યપ્રકાશવત્ અન્વય આપણે કરી શકયા.

तदन्तरगतम्—શ્રીસ્વામિનીજીના હૃદયમાં બિરાજતું સૌન્દર્ય. શ્રીસ્વામિનીજીનું નામ નહિ કહેવાનું કારણ પરોક્ષવાદ છે. (વેદાદિવચનો અને દેવો પરોક્ષપ્રિય છે.)

प्रावीविशत्—'**विश्**' ધાતુને **णिच्** પ્રેરક વાચક પ્રત્યય લગાડી **लुङ्**માં (અદ્યતન ભૂતકાળમાં) આ રૂપ થાય છે.

स्वप्रिये—શ્રીવલ્લભનામ ભગવાનને પ્રિય જ છે, તેમાં.

संश्लिष्टौ—પ્રવૃત્તિનિમિત્ત આ ક્રિયા છે. **श्लिष्** ધાતુ આલિંગન અર્થમાં છે તેને ભાવાર્થક '**क्त**' પ્રત્યય લાગી આ રૂપ થાય છે; અર્થાત્ અહીં કેવલ ગૂપચૂપ સંયોગ માત્ર જ થયો એટલું જ વક્તવ્ય નથી, પણ તે તે રસ સમયની તે તે લીલાનો અનુકૂલતાએ અનુભવ કર્યો, એમ સૂચવ્યું. લીલોપયોગિની તે તે સામગ્રીસહિત જ તે સંશ્લેષ થયો એમ '**सम्**' ઉપસર્ગ ઉપરથી સમજાય.

बभौ रसमयः कृष्णः—રસપ્રચુર શ્રીકૃષ્ણ શોભ્યા. અર્થાત **नमामि हृदये शेषे लीलाक्षीराब्धिशायिनम् । लक्ष्मीसहस्रलीलाभिः सेव्यमानं कलानिधिम् ॥** હૃદયરૂપી શેષમાં લીલારૂપી ક્ષીરસમુદ્રમાં શયન કરતા સહસ્રલક્ષ્મી લીલાથી સેવતા કલાનિધિ પ્રભુની સર્વલીલાનો પ્રકાર અત્ર વર્ણવ્યો.

तत्साक्षिकम्—જેમ જીવાત્મા સંબંધી જ્ઞાન ઇચ્છા કૃતિ વગેરે અને જીવ જે ભોગ કરે છે તે ભોગ પણ અન્તર્યામીને અધીન છે, તેમ ભગવલ્લીલા અને રસભોગ પણ ભગવલ્લીલાના સાક્ષી શ્રીમદાચાર્યચરણને અધીન છે, શ્રીવેણુગીત સુબોધિનીજીના '**एते देवाः साक्षिणः**' એ અધિક જિજ્ઞાસાએ ત્યાંથી જાણી લેવું.

ध्येयम्—આ આવશ્યક **यत्** પ્રત્યયથી નિશ્ચય થયો કે ભગવલ્લીલારસાનુભવની ઇચ્છાવાળા ભકતોએ આવશ્યક શ્રીમદાચાર્યચરણના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું.

सदा—હંમેશાં ધ્યાન કરવું. અત્ર કર્મમાર્ગની માફક કાલનો નિયમ નથી, અહર્નિશ ધ્યાન કરવું.

वल्लभम्—ભગવાનને અતિપ્રિય શ્રીવલ્લભના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરવું. આ પ્રમાણે બહુ જ સુન્દર અર્થ થયો.

इति श्रीहरिरायाणां कृपाबलमुपाश्रितः ।
श्रीकृष्णवल्लभं रूपं व्यावृणोद् गोकुलोत्सवः ॥ १ ॥

શ્રીહરિરાયચરણના કૃપાબલના આશ્રિત શ્રીગોકુલોત્સવજી મહારાજે શ્રીકૃષ્ણને બહુ જ પ્રિય શ્રીમદાચાર્યચરણના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું.

શ્રીગોકુલોત્સવરચિત વિવરણાનુવાદ સંપૂર્ણ

અનુઃ—**શ્રી. ચિમનલાલ હ. શાસ્ત્રી**

પુષ્ટિમાર્ગ ને મર્યાદામાર્ગના તફાવતના મુદ્દા

૧. પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાનની કૃપા પર બળ છે, જ્યારે મર્યાદામાર્ગમાં વેદમાં કહેલાં સાધનો પર બળ છે.

૨. પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રેમ અને આર્તિ પ્રધાન છે, જ્યારે મર્યાદામાં વિધિ બળવાન છે અને ફરજ (duty) બળવાન-પ્રધાન છે. પ્રેમમાં કહેવાની જરૂર પડતી નથી; પ્રેમ તો પ્રભુનું જ સ્વરૂપ છે. પ્રભુ જ પ્રેમને સમજે. "પ્રીતકી રીત રંગીલો જાણે." પ્રેમ એ જ પુષ્ટિભક્તિ. સ્વાર્થવાળો પ્રેમ એ મોહ છે, ફરજ એ મર્યાદાભક્તિ.

૩. પુષ્ટમાર્ગીય શરણ મર્યાદાથી જુદું છે, અમારાં વ્રજવાસીઓ દુઃખી છે તેમનું રક્ષણ કરવું જ એવી ભગવાને સ્વતંત્ર ઇચ્છા થાય તે પુષ્ટિશરણ. પુષ્ટિશરણમાં ભગવાનને ફિકર થાય છે. તે કયારે કે આપણું કર્તૃત્વ મૂકી દઈ ભગવાનના થઈએ ત્યારે ભગવાનને ફિકર થાય છે.

૪. પુષ્ટિમાર્ગીય કીર્તન સ્વરૂપ સંબંધી છે, મર્યાદામાર્ગીય કીર્તન પ્રભુના ગુણનાં છે.

૫. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવ્ય સ્વરૂપની સેવા પ્રેમથી થાય છે, મર્યાદામાં વિધિથી સેવા થાય છે.

૬. પુષ્ટિમાર્ગીય મોક્ષ ભગવાન સાથે રમણ દાન માન રાસ મર્યાદામાર્ગીય મોક્ષથી જન્મ મરણ મટે.

૭. પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુના સુખનો વિચાર થાય છે, મર્યાદામાં શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે વિચાર થાય છે.

૮. પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિ ભગવાનના બળ પર પ્રેમથી, મર્યાદાભક્તિ સાધન પર.

૯. પુષ્ટિમાર્ગીય ત્યાગ કોમળ છે. અસત છે એમ કહી ત્યાગ કરવાનો નથી. તેમાં દોષબુદ્ધિ લાવી ત્યાગ કરવાનો નથી પણ પાસે હોય ને ચિત્ત ચળે નહિ (જેમ સ્ત્રી), અને પ્રભુના સંબંધ વિનાની બધી વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનો છે, ત્યારે મર્યાદામાં તેનો દોષ કાઢીને ત્યાગ કરવાનો છે, જેથી તે રૂક્ષ ત્યાગ છે.

૧૦. પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર ઊંચામાં ઊંચો આચાર છે, કારણ કે હલના ડૉક્ટરો જંતુની ચિવટીથી હાથ વારંવાર ધુએ છે, તેમ આ આચારમાં પ્રભુના સંબંધમાં લાવાતી દરેક ચીજ સ્થળ વગેરે પવિત્ર કરીને ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. ગૌછાણ (ગોબર) ખાસ વાપરવામાં આવે છે. ગાયના છાણમાં એવી ઇલેક્ટ્રિસિટી રહેલી છે કે ગમે તેવાં જીવજંતુનો નાશ કરે છે. તેથી ખાસામાં દરેક વખતે હાથ ધોઇને લેવાય છે ને વપરાય છે. પણ આ આચારનું પરિણામ પ્રેમ છે, તિરસ્કાર નથી. જો તિરસ્કાર થાય તો આ આચાર નકામો છે.

૧૧. પુષ્ટિમાર્ગીય જીવની પોતાની વસ્તુ હોતી જ નથી, જે છે તે પ્રભુને માટે જ છે.

૧૨. પુષ્ટિમાર્ગીય મરજાદીના બધા ધર્મો સંન્યાસ કરતાં ઊંચા છે.

(૧) પ્રભુના સંબંધ વિનાની કોઈ વસ્તુ વાપરતા નથી.

(૨) પ્રભુના સંબંધમાં આવતી દરેક વસ્તુને ખાસા કરે છે, જેથી કોઇના સ્પર્શનાં જંતુ પ્રભુની સામગ્રીને લાગુ પડતાં નથી.

(૩) બધું પોતાની જાતે કરે છે. પરપીડા કરવી નહિ અને જીવન પરપીડા વિનાનું ઘડાય, તેવી રીતની મરજાદ-આચાર છે. રસોઈ હાથે કરવી; જળ હાથે ભરવું; દરેક કાર્ય પોતે જાતે કરવું; પ્રેમથી કરવું ને જે ન બની શકે તેવું હોય ત્યાં યથાશક્તિ આચાર પાળવાનો કહ્યો છે, પણ પરપીડા અને તિરસ્કારનો છાંટો નથી. ને મર્યાદામા વિધિ બળવાન છે, તેથી દરેક વસ્તુ વિધિ પ્રમાણે મેળવવી,

કરવું વગેરે પ્રેમમાં વિધિ નથી, પણ તે પ્રેમનો અર્થ પોતાની ઇંદ્રિયોના પોષણ માટે ન હોવો જોઇએ,

પુષ્ટિમાર્ગમાં જીવનું જીવન ભગવાનના બળ ઉપર છે, મર્યાદામાર્ગમાં જીવનું બળ સાધનોના બળ પર છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય જીવનું સ્વરૂપજ્ઞાન 'હું કાંઈ નથી'; મર્યાદામાં સ્વરૂપજ્ઞાન તેથી ઊલટું છે, "હું બ્રહ્મ છું". "**सर्वसामर्थ्यशून्योऽहं, सर्वसामर्थ्यवान् भवान्**" ।

પુષ્ટિમાર્ગના જીવની આસક્તિ પ્રભુના સ્વરૂપમાં હોય છે, જ્યારે મર્યાદાની ગુણમાં હોય છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવાન્નામ ગાયના શીંગ પર રાઇનો દાણો રહે ને પડી જાય તેટલી વાર ન લેવાય તો આસુરાવેશ થાય છે. મર્યાદામાં એક વાર નામ લેવાય તો ઘણા જન્મનાં પાપ બળે છે.

પુષ્ટિમાર્ગનાં સાધન વિવેક ધૈર્ય ને આશ્રય છે, મર્યાદામાર્ગમાં સાધન વિવેક, શમ, દમ, ઉપરતિ, તિતિક્ષા વગેરે છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં વિવેક એટલે પ્રભુ પોતાની ઇચ્છાથી કરશે તે મર્યાદામાં વિવેક એટલે આત્મ અનાત્મનો તફાવત સમજવો તે છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય ચાર પુરુષાર્થ જુદા છે, મર્યાદાના જુદા છે.

ભગવાનમાં સમગ્ર જગત જોવું એ પુષ્ટિભક્તિ, જેમ જસોદાને મુખમાં દેખાયું; સર્વત્ર જગતમાં ભગવાને જોવા એ મર્યાદાભક્તિ.

પુષ્ટિમાર્ગમાં ફળરૂપ ભગવાનનો અનુભવ ઇન્દ્રિયો કરી શકે, અન્યમાં નહિ.

આખું ગોકુળ પ્રભુને શરણે છે. પ્રભુ જ તેના નાથ છે. આ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય શરણ, કારણ તેનું ફળ સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ છે, એમ વ્રજલીલાથી સમજાય છે; મર્યાદાના શરણનું ફળ મોક્ષ છે. અર્જુનને પણ મોક્ષ આપીશ એમ કહ્યું છે.

મર્યાદામાર્ગમાં દોષની નિવૃત્તિ જ્ઞાન ભક્તિ વગેરેથી થાય છે, પણ પુષ્ટિમાર્ગમાં દોષની સંભાવના જ નથી, પણ એવો કોઈ અનિર્વચનીય ભાવ પ્રકટ થાય છે કે જેથી જ્ઞાન ભક્તિ વગેરે સાધનથી સંતોષ થતો નથી, પણ સાક્ષાત્ રસાત્મક ધર્મિસ્વરૂપના અમંદ સંગમ વિના વિકલત્વ અસ્વાસ્થ્ય સહજ થઈ રહે છે. ધર્મિસ્વરૂપ પ્રમેય બળ વડે આ માર્ગમાં કરી લે છે.

આ માર્ગ ભાવ પર રચાયેલો છે, કર્મ પર રચાયેલો નથી. જ્યાંસુધી શુદ્ધ ભાવ (કૃત્રિમ ભાવ વિના) થી પ્રભુ પ્રત્યેની ક્રિયા થાય ત્યાંસુધી તેમાંથી આસ્વાદ મળે છે. ભાવ બદલાય, ભાવમાં કૃત્રિમતા આવી એટલે આ માર્ગનું રહસ્ય ગયું. અરે, લૌકિકમાં પણ ભાવ આવે ત્યારે જ ભરેલી વસ્તુમાં–વેપારમાં નફો મળે છે, તેમ આ માર્ગમાં શુદ્ધ ભાવ હોય ત્યાંસુધી જ નફો છે. જે ક્રિયાઓ છે તે ભાવને પોષણ કરનારી છે; પણ ભાવ ભૂલીને જે ક્રિયાઓ કરાય છે ત્યાં ફળ નથી. યથાશક્તિ ભાવને અનુકૂળ રહે તેટલો જ આચાર પાળી શકાય; પણ ભાવને ધક્કો પહોંચે તેવાં આચાર ક્રિયા વગેરે ન જ થાય એ આ માર્ગનું રહસ્ય છે.

માર્યાદિક વૈદિક માર્ગ બ્રહ્મની વાણીમાંથી પ્રકટ થયો છે, પુષ્ટિમાર્ગ શ્રીઅંગમાંથી પ્રકટ થયો છે,

મર્યાદામાર્ગમાં વેદોક્ત ફળ છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં સ્વરૂપાનંદનું દાન છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં વેણુનાદ શબ્દ પ્રમાણ છે, મર્યાદા માર્ગમાં બ્રહ્મ પ્રમેય છે.

મર્યાદામાર્ગમાં જ્ઞાન અને ભક્તિ સાધન છે, પુષ્ટિમાર્ગમાં વિપ્રયોગ રસાત્મક સર્વાત્મભાવસાધન છે.

મર્યાદામાં સાયુજ્ય ફળ છે. પુષ્ટિ૦માં અધરામૃતનું પાન ફળ છે.

મર્યાદામાર્ગમાં સંન્યાસમાં વૈરાગ્યથી અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે, પુષ્ટિ૦માં કૃષ્ણસેવા વડે સિદ્ધ થતો વિપ્રયોગાત્મક સ્વરૂપાવેશે સેવાત્મક અનુરાગ સંન્યાસનું સાધન છે.

મર્યાદામાર્ગમાં સંન્યાસમાં શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસન કરવાનું છે, પુષ્ટિ૦માં ચિત્તને અસ્વાસ્થ્ય થઈ જાય, માટે એકત્ર સ્થિતિ પણ તે સંન્યાસમાં નથી; વિરહભાવમાં બાધક એવા પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસમાં શ્રવણાદિનો પણ નિષેધ છે. અપ્રાકૃત-વિકલન-અસ્વાસ્થ્ય એ જ પુષ્ટિમાર્ગનો સહજ સ્વભાવ છે.

મર્યાદામાર્ગીય સંન્યાસીને મત પ્રસન્નતાને અર્થે પૃથ્વી અટન કરવાનું છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં વિશેષ અસ્વાસ્થ્યજનક પદ-લીલાદિનું દર્શનાર્થે જ રટન છે.

મર્યાદામાર્ગમાં દેહરક્ષાર્થે ભિક્ષાટન છે, પુષ્ટિ૦માં વિપ્રયોગાનલ વડે દેહપાતાર્થે સર્વસમુદ્યમ છે; એટલે દેહની રક્ષાર્થે ભિક્ષાટન પણ ન રહ્યું.

મર્યાદામાર્ગમાં શ્રીકૃષ્ણમાહાત્મ્યપ્રતિપાદક વેદાંતનું શ્રવણ કરવાનું છે, તેથી સંસારદુઃખ નષ્ટ થાય છે; પુષ્ટિમાર્ગમાં માહાત્મ્યબોધક વેદાંતશ્રવણ નથી, અહીં તો જ્ઞાન પણ ભગવાનની વિરહભાવનામાં સ્વાસ્થ્યજનક હોવાથી બાધક છે.

મર્યાદામાર્ગમાં સંન્યાસના કેટલા ધર્મ વર્ણવ્યા છે, અહીં કોઈ પણ ધર્મનું નિરૂપણ નથી.

મર્યાદામાર્ગમાં કાષાયવેશ પણ સંન્યાસનું અંગ છે, અહીં સંબંધીઓથી બંધનિવૃત્તિ અર્થે જ વેશ ધારણ કરવામાં આવે છે.

મર્યાદા૦માં મોક્ષની ઇચ્છા છે; અત્ર ઇચ્છા જ નથી, માત્ર શ્રીહરિની જ ઇચ્છા છે.

મર્યાદામાર્ગમાં પ્રતિબંધની ભીતિ રહે છે, અહીં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પણ પ્રતિબંધ કરી શકતા નથી.

મર્યાદામાર્ગમાં પ્રણવ મંત્ર (ૐ)નું ધ્યાન જ-ઉચ્ચારણ જ છે, અત્ર તાપાત્મક વિપ્રયોગ ક્લેશ માત્રની ભાવના છે.

મર્યાદામાર્ગમાં બહિર્લીલાનુભાવ થાય છે, અત્ર સર્વ અનુભવ આંતર થાય છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય સંન્યાસ કેવળ અનુગ્રહ-સાધ્ય છે, જીવસાધ્ય નથી, એ જ મહત્ વૈલક્ષણ્ય છે.

જીવને શ્રીકૃષ્ણસંબંધ થાય, પરમાનંદમાં પ્રવેશ થાય, તેને જ સાયુજ્ય કહે છે સ્વતઃ શ્રીકૃષ્ણ જીવમાં કરે તે મુક્તિ સદ્યોમુક્તિ કહેવાય છે. (જીવને શ્રીકૃષ્ણસંબંધ થાય એ જ ભક્તિમાર્ગમાં વિગોચન કહેવાય છે.) મર્યાદા૦માં જીવનો ભગવાનનાં લય થાય છે, જેમ મીઠું જળમાં ભળી જાય તેમ.

મર્યાદામાર્ગમાં ફળની અપેક્ષા છે, પુષ્ટિ૦માં નિરપેક્ષતા છે.

મર્યાદાપુરુષોત્તમ સ્વરૂપે ધર્મરૂપ છે અને દક્ષિણ અંગ છે; પુષ્ટિમાર્ગીય સ્વરૂપ ધર્મિસ્વરૂપ છે અને વામ અંગ છે.

મર્યાદાપુરુષોત્તમ નિહિત છે, આ સાક્ષાત્ છે.

મર્યાદાપુરુષોત્તમનું સ્થળ અક્ષરાત્મક છે, વ્યાપિ વૈકુંઠ છે; પુરુષોત્તમનું સ્થળ ગોકુળ છે, વ્યાપિ વૈકુંઠથી પર છે.

મર્યાદાપુરુષોત્તમ વ્યાપિ વૈકુંઠમાં લક્ષ્મીજીની સાથે લીલા કરે છે, વ્યાપિ વૈકુંઠમાં લક્ષ્મીજી સાથે સ્વતંત્ર છે; પણ પુરુષોત્તમ શ્રીમદ્ ગોકુળમાં-વ્રજમાં લક્ષ્મીજીથી ઉત્કૃષ્ટ અનેક ભક્ત સાથે વિહાર કરે છે, એટલે વ્રજમાં લક્ષ્મીજી સદા સર્વદા ભગવત્સંગમની આકાંક્ષાથી દાસ્યભક્તિ કરે છે; માટે સોપાધિકા શક્તિરૂપ લક્ષ્મીજીનો તો વ્રજલીલામાં પ્રવેશ જ નથી.

મર્યાદામાર્ગીય પુરુષોત્તમના શુદ્ધ અધિકારી શુદ્ધાદ્વૈતજ્ઞાની ભક્ત છે, પુરુષોત્તમના અધિકારી સ્વતંત્ર રસિક ભક્ત છે.

* * * *

હવે રસિક ભક્ત કોને કહેવો? **रसिकाः कामवर्जिताः। विषयाक्रान्तदेहानां नावेशः सर्वथा हरेः।**

પ્રાકૃત અને અપ્રાકૃત વિષયની વચ્ચે તારતમ્ય

લૌકિક રસને શ્રીમદાચાર્ય રસ જ કહેતા નથી, રસાભાસ કહે છે ને તે અનિત્ય છે. હવે રસનો "ઉપભોગ" નિત્ય પદાર્થ સાથે કરવો. એવો નિત્ય પદાર્થ શ્રીકૃષ્ણવ્યતિરિક્ત કોઈ જ નથી. માટે શૃંગાર રસ તો શ્રીકૃષ્ણચંદ્રમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વ રસસામગ્રી દિવ્ય છે, અપ્રાકૃત છે, રસપ્રચુર છે. પ્રાકૃત જીવ વિષયી બ્રહ્મની ઇચ્છાથી વ્યુચ્ચરણ પામેલ છે. ભજનાનંદી રસાત્મક ધર્મી સ્વરૂપના અંગમાંથી પ્રકટ થાય છે. પ્રાકૃત વિષયની સર્વ કૃતિ સ્વાર્થમાત્રપરાયણ હોય છે અને અપ્રાકૃતમાં પ્રભુસુખની જ ઉત્કટ આકાંક્ષા હોય છે. પ્રાકૃત વિષયની બધી કૃતિ પ્રાવાહિક હોય છે અને ભજનાનંદરસિકની બધી કૃતિ સર્વોત્તમભાવપરિપૂર્ણ હોય છે. પ્રાકૃત વિષયીને રોગાદિ થાય છે અને અલૌકિક ભગવદ્રસને ગ્રહણ કરનારને રોગાદિ કદાપિ થતા નથી. ભજનાનંદરસિક ભગવદીયો સ્વામીને–પુરુષોત્તમને વશ કરી લે છે.

પ્રાકૃત વિષયમાં દેશકાળ લોકવેદની સર્વત્ર ભીતિ રહે છે, અપ્રાકૃત ભગવદ્રસનું પાન કરનાર ભયરહિત હોય છે. પ્રાકૃત વિષયી નરકમાં જાય છે, અલૌકિક રસાત્મક ભગવદીય સ્વરૂપાનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રાવાહિક જીવને ઇચ્છા માત્રથી જ ફળપ્રાપ્તિ થાય છે, રસપ્રચુર રસાત્મક ભગવદીયને સાક્ષાત્ રસરૂપ શ્રીઅંગમાંથી સકળ ફળપ્રાપ્તિ થાય છે.

મર્યાદાપુરુષોત્તમ–અધિકારીનો અક્ષર બ્રહ્મમાં લય થાય છે, પુનઃ તેમાંથી ઉદ્ધાર થાય છે; પુષ્ટ ભગવદીયનો લય તો કદાપિ થતો નથી, ઉદ્ધાર પણ થતો નથી. પુષ્ટ પુરુષોત્તમ સ્વયં પ્રકટ થઈ લીલા કરે છે તેમ અનુગ્રહ વડે સ્વભક્તને સ્વલીલારસનો અનુભવ કરાવે છે.

મર્યાદામાર્ગમાં પાપનો ક્ષય થયા પછી ભક્તિનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે; પુષ્ટ ભગવદીય સદા સર્વદા શુદ્ધ છે, પણ તે કેવા તે નીચેના પ્રમાણે :

મર્યાદામાર્ગમાં જ્ઞાનાદિનું પણ સહકારિત્વ છે, પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં ભક્તો કેવળ સ્વતંત્ર અને નિરપેક્ષ હોય છે. (સ્વતંત્ર એટલે ભગવાન સિવાય કોઈના પર આધાર નહિ રાખનાર). મર્યાદામાર્ગને વિહિત માર્ગ, સાધન માર્ગ, પ્રમાણ માર્ગ ઇત્યાદિના નામથી કહે છે. પુષ્ટિમાર્ગને અવિહિત માર્ગ, સ્વતંત્ર માર્ગ, ભજનાનંદ માર્ગ, રસમાર્ગ, કૃપામાર્ગ, નિઃસાધન માર્ગ, ફલમાર્ગ, પ્રમેયમાર્ગ, નિરુપધિ સ્નેહમાર્ગ ઇત્યાદિના નામથી કહે છે.

જ્ઞાનભક્તિ વગેરે સાધનો કહ્યાં તેથી સાધ્ય તે મર્યાદામાર્ગ અને ભગવત્સ્વરૂપબળથી સ્વપ્રાપ્તિ કરાવે તે પુષ્ટિમાર્ગ.

સાધન વિના (જીવકૃત સાધન વિના) સ્વરૂપબળ વડે જ ભગવાન કાર્ય કરે, જીવનું સકલ કાર્ય સિદ્ધ કરે એ પુષ્ટિ.

પુષ્ટિમાર્ગ અનુગ્રહપ્રસાદી છે, પ્રમાણ માર્ગથી વિલક્ષણ છે.

અન્ય સહકારીની જેમાં અપેક્ષા તે મર્યાદા, પુષ્ટિમાં અન્યની અપેક્ષા નથી.

પુષ્ટિમાર્ગીય શરણ: ભગવાનને જ જેની ફિકર છે. આર્તિપૂર્વક ભગવાનને શરણે જાય છે. આખું ગોકુળ પ્રભુને શરણે છે. પ્રભુ તેના નાથ છે. ફલ સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ છે.

મર્યાદાશરણ: હું તને પાપમાંથી મુક્ત કરીશ. જીવ આર્તિ વિના શરણે જાય. આનું ફળ મોક્ષ છે.

પુષ્ટિકીર્તન પ્રભુના સ્વરૂપનાં હોય. મર્યાદાકીર્તન પ્રભુના ગુણનાં હોય.

સેવ્ય સ્વરૂપ (પુષ્ટિ): જેમાં પ્રભુના સુખનો વિચાર હોય (સ્નેહ બળવાન હોય.)

મર્યાદાસેવ્યસ્વરૂપ: જેમાં વિધિ બળવાન હોય.

પુષ્ટિમોક્ષ : જેમાં ભગવાન સાથે સંબંધ થાય. રમણ કરે. મર્યાદામોક્ષ : જન્મ મરણ મટે. પુષ્ટિમાં સ્નેહનું પ્રાધાન્ય, મર્યાદામાં ગુણનું પ્રાધાન્ય. પુષ્ટિભક્તિમાં સ્નેહનું પ્રાધાન્ય, મર્યાદાભક્તિમાં વિધિનું પ્રાધાન્ય.

પુષ્ટિત્યાગ કોમળ છે. પ્રભુનો સંબંધ કરાવવો. મનનો ત્યાગ; મર્યાદાત્યાગ દોષ દાવે કરી ત્યાગ કરવો અને વેશનો ત્યાગ. પુષ્ટિઆચાર જેમાં પ્રભુનું સુખ વિચારેલું છે, મર્યાદા-આચાર શાસ્ત્રનિયામક હોય. પુષ્ટિમાં કૃપા પર બળ હોય, મર્યાદામાં સાધન પર બળ હોય પુષ્ટિમાં જીવનું બળ કૃપા પર હોય, મર્યાદામાં જીવનું બળ સાધન પર હોય.

પુષ્ટિમાર્ગીય ચાર પુરુષાર્થ ધર્મ, અર્થ, કામ, મોક્ષ, વૃત્રાસુરે કહ્યા છે.

મર્યાદાના ચાર પુરુષાર્થ જુદા છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન : વિવેક–ધૈર્ય અને આશ્રય અને શ્રવણ મનન-ને કીર્તન.

મર્યાદામાર્ગીય સાધન : વિવેક શમ દમ ઉપરતિ શ્રદ્ધા સમાધાન વગેરે અને શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસન.

પુષ્ટિમાર્ગમાં ઇન્દ્રિયો ભગવાનનો અનુભવ કરી શકે છે; મર્યાદામાર્ગમાં ઇન્દ્રિયો અનુભવ કરી શકતી નથી.

પુષ્ટિમાં ભગવાનમાં બધું જગત જોવું. (પોતાના મુખમાં બધું જગત બતાવ્યું.) ભગવાનમાં જ બધું છે. મર્યાદામાં બધામાં ભગવાન છે, ભગવાન વ્યાપક છે. મર્યાદામાર્ગમાં દોષની નિવૃત્તિ જ્ઞાન ભક્તિ વગેરેથી થાય છે; પુષ્ટિમાર્ગમાં દોષની સંભાવના નથી, પણ એવો કોઈ અનિર્વચનીય ભાવ પ્રકટ થાય છે કે જેથી જ્ઞાન ભક્તિ વગેરે સાધનથી સંતોષ થતો નથી, પણ સાક્ષાત્ રસાત્મક ધર્મી સ્વરૂપના અમંદ સંગમ વિના વિકલત્વ અસ્વાસ્થ્ય સહજ થઈ રહે છે. ધર્મી સ્વરૂપ સ્વપ્રમેયબળ વડે આ માર્ગમાં કરી રહે છે.

પુષ્ટિજપકોનું નામ : નામકીર્તન તાપક્લેશપૂર્વક વિગાઢભાવથી થાય તેનું નામ પુષ્ટિજપ, જેમાં હાય લાગે, સ્નેહઉમળકા આવે, ક્લેશ થાય, તેનું નામ પુષ્ટિ.–પુષ્ટિમાં સ્વસ્થતા હોય જ નહિ. જેમાં મનને સંતોષ થાય, સ્વાસ્થ્ય આવે તે મર્યાદા.

ગાયોની સેવા એ મર્યાદા અને વ્રજભક્તોના ભાવથી સેવા કરો એનું નામ પુષ્ટિ.

ચરણામૃત લીધું અને પ્રભુનો સંબંધ થયો એમ માની સંતોષવું તે મર્યાદા અને મારાં હીન ભાગ્ય છે કે સાક્ષાત્ સંબંધ કરાવી શકાતો નથી એવી જે હાય લાગે તે પુષ્ટિ.

ઘરમાં શ્રીઠાકોરજી બિરાજતા હોય તો ઝારી ચરણસ્પર્શ વિના બીજી સેવા મર્યાદા અને ધણીની ફિકર રહ્યા કરે તે પુષ્ટિ.

આપણાં પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવન્નામ, ભગવત્સેવાને પ્રભુએ માની હોય તો (ચાચાજીની પેઠે) આપણો સ્વભાવ બદલાવવો જોઈએ. આપણા દેહાધ્યાસ, ઇંદ્રિયાધ્યાસ દિવસે દિવસે ઓછા થવા જોઈએ, ન થાય-તો જાણવું કે આપણાં સેવા સ્મરણ માન્યાં નથી, અને તેમાં ત્રુટિ છે.

ભગવન્નામ દઈશું તો પાપ બળશે એ મર્યાદા, પણ તાપપૂર્વક ભગવન્નામ લેવાય તે પુષ્ટિ. જેમાં શીતળ ભાવ પ્રગટ થાય, સંતોષ આવે તે મર્યાદા; જેમાં ચિત્ત સ્વસ્થ રહે, ક્લેશ રહે, તાપ રહે, હાય લાગી રહે તે પુષ્ટિ.

જગતની સેવા એ મર્યાદા, ભગવાનની સેવા તે પુષ્ટિ.

પરોપકાર વગેરે ધર્મ પુષ્ટિમાં જીવન ગાળતા હોય તેને માટે દુર્બળ છે, કારણ કે ધર્મી પર જીવવું એ પુષ્ટિ અને ધર્મ પર બળ રાખવું એ મર્યાદા.

શ્રીમહાપ્રભુનો સંબંધ માની હરિના બહાનાં નિભાવવાં, એ પુષ્ટિ, અને સત્ત્વગુણી સાધુસેવાએ મેળ માની નિભાવવું એ મર્યાદા.

પત્રો અને શોકઠરાવો

(૧) ચિરંજીવી ભાઈશ્રી,

જય શ્રીકૃષ્ણ. પૂજ્ય શ્રી વાડીલાલભાઈના ગોલોકવાસી થયાના સમાચાર જાણી ભારે દુઃખ થયું. ગો. વા. ધીરજભાઈ વગેરે સાંપ્રદાયિક નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર વૈષ્ણવોમાંના તેઓ એક હતા. સાંપ્રદાયિક સાહિત્યસેવાના ઇતિહાસમાં એ ચારે મહાનુભાવીઓની સેવા ચિરસ્મરણીય છે. શ્રી વાડીલાલભાઈ તો સાહિત્યસેવા ઉપરાંત શ્રીઠાકોરજીની સેવાથી પ્રાચીન વૈષ્ણવોના જીવનની આદર્શ મૂર્તિરૂપે પ્રત્યક્ષ હતા. સાહિત્યસેવા સાથે પ્રભુસેવા પણ આચરણમાં મૂકનાર સાચા વૈષ્ણવ હતા. સંપ્રદાયને તેમની ભારે ન પુરાય તેવી ખોટ પડી છે. તેઓ તો શ્રીની લીલામાં પ્રાપ્ત થયા, પરંતુ ભૌતિક દૃષ્ટિએ સંપ્રદાયમાં જૂની પેઢીના છેલ્લા સાહિત્યસેવક અને આદર્શ વૈષ્ણવને ગુમાવ્યા.

આવી પડેલ આપત્તિને ધીરજથી સહન કરવાનું બળ આપ કુટુંબીઓને શ્રી બાલકૃષ્ણ પ્રભુ અર્પે તેવી પ્રાર્થના છે.

વૈષ્ણવચરણ રજોભિલાષી

નડિઆદ, તા. ૧-૧-૬૪
પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

રતિલાલ મો. દોશી
માનાર્હ મન્ત્રી.

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટીઓ ભગવદીય શ્રી વાડીલાલભાઈના ગોલોકવાસી થયાના સમાચારની સખેદ નોંધ લે છે. સંપ્રદાયે જૂની પેઢીના સાહિત્યસેવકોમાંના છેલ્લા શ્રીવાડીલાલભાઈની સંપ્રદાયને ન પુરાય તેવી ખોટ છે.

રતિલાલ મો. દોશી

સર્વ કુટુંબીજનોને અમારી સંવેદના પાઠવશો.

મા. મંત્રી

(૨) ચિ. ભાઈ દામોદર,

તારો તા. ૧૪ મીનો પત્ર આજે મળ્યો. મુરબ્બી વાડીલાલ કાકાના હરિશરણ થયાના સમાચાર જાણી અમને ઘણો ખેદ થયો. પરમપૂજ્ય શાસ્ત્રીજીની જે અંગત મંડળી તેના મહંત જેવી વ્યક્તિ તિરોહિત થવાથી અમે છત્રવિહોણાં બન્યાં છીએ. ચિ. શિરીષ જર્મની ગયો તે વખતે હું મુંબઈ આવેલો, પણ હૃદયની અશક્તિને લીધે મારાથી દાદરા ચઢાતા નથી, તેથી હું કાકાનાં દર્શન કરવા આવી શક્યો નહિ. હવે તેમનાં દર્શન અસંભવિત બન્યાં છે.

શાસ્ત્રીજીના પ્રિયતમ શિષ્ય અને મિત્ર તરીકે મુ. કાકાએ શાસ્ત્રીજીની જીવનપર્યન્ત અનન્યભાવે અને આદર સાથે સેવા કરેલી છે. અને શાસ્ત્રીજીના હરિશરણ થયા પછી અમારા બધાંના ઉપર તેમનું અસાધારણ વાત્સલ્ય રહેતું અને તેથી શાસ્ત્રીજીની ખોટ અમને જણાઈ નથી. જગતમાં શાસ્ત્રીજીનું સ્વરૂપ જો કોઈ સમજ્યું હોય તો તે વાડીલાલકાકા. તેમના સમાગમથી હું ઘણું શીખ્યો છું. હરિ-ગુરુ વૈષ્ણવની સેવામાં સમગ્ર જીવન તેમણે ગાળ્યું; ભગવત્કથાનું છેલ્લી ઘડી સુધી શ્રવણ કર્યું. ઘણાઓને તેમણે આર્થિક મદદ સેવાભાવે જ કરી. બધું સહન કરવાની તેમની શક્તિ અપૂર્વ. શ્રીમહાપ્રભુજીએ જીવનનો જે આદર્શ દર્શાવ્યો છે તે આદર્શ કાકાના જીવનમાં મૂર્ત થયો હતો. આ બધા ઉપરથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે કાકાનો આ છેલ્લો જન્મ હતો. હવે તેમને જન્મ લેવાનો ન હોય. નિત્યલીલામાં ભગવદ્રસનું પાન તેઓ નિત્ય કર્યા જ કરશે. છતાં જીવસ્વભાવે મને ઘણો ખેદ થયો છે.

હીરાકાકીને મારા તરફથી તું આશ્વાસન આપજે. તમે બધાં પ્રભુની ઇચ્છા એમ માની ધીરજ રાખજો. હવે મુંબઈ આવીશ ત્યારે એક વખત ડોળી કરી ત્રીજે માળ આવી કાકીને અને તમને બધાને મળી જઈશ.

શાસ્ત્રીજીની મંડળીનો એક તેજસ્વી તારો ખરી પડ્યો છે. સંપ્રદાયની કાકાએ જે સેવા કરેલી છે તે તો સંપ્રદાયના ઇતિહાસમાં સુવર્ણ અક્ષરે લખાશે. સંપ્રદાયમાં હવે તેમના જેવી કોઇ વ્યક્તિ રહી નથી. હવે થવાની પણ નથી. તેમની ખોટ હવે નહિ પુરાય.

અવારનવાર કુશળતાનો પત્ર લખતો રહેજે, મારા લાયક કામકાજ લખજે. મુ. કાકીને પ્રણામ.

વડોદરા, તા. ૧૬–૧૨–૬૩ લિ. ગોવિન્દલાલનાં ભગવત્સ્મરણ

શોકઠરાવ

(૩) શ્રી બાલકૃષ્ણ શુદ્ધાદ્વૈત મહાસભા વડોદરા તથા શ્રી શુદ્ધાદ્વૈત સંસદના ઉપક્રમે રવિવાર તા. ૫–૧–૧૯૬૪ ના દિને શ્રી ગોવર્ધનનાથજીના મંદિરમાં વડોદરાના વૈષ્ણવ સમાજની જાહેર સભા રાખવામાં આવી હતી. "સંપ્રદાયના સુપ્રસિદ્ધ વયોવૃદ્ધ વિદ્વાન શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ એડવોકેટના દેહાવસાનથી સંપ્રદાયને એક અનુભવી કર્તવ્યનિષ્ઠ અને શ્રીસુબોધિનીજીના સારા એવા જ્ઞાતાની ભારે ખોટ પડી છે. એ અંગે પોતાનો વિયોગજન્ય શોક પ્રદર્શિત કરે છે. એઓશ્રીનાં આત્મીય જનો ઉપર જે ભૌતિક દુઃખ આવી પડયું છે તે સહન કરવાની સર્વસમર્થ શ્રીહરિ શક્તિ આપે, અને એઓશ્રીના આત્માને રાસબિહારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ નિજલીલાનું દાન પ્રદાન કરે એમ આ સભા શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરે છે."

શાસ્ત્રી બટુકશંકર મગનલાલ શુકલ, પ્રમુખ

શોકઠરાવ

(૪) શ્રી.પાટણ દશા પોરવાડ વૈષ્ણવ મંડળની કાર્યવાહક સમિતિની એક સભા રવિવાર,તા. ૨૯–૧૨–૬૩ ના રોજ સ્ટા. ટાં. ૩–૦૦ વાગતા મળી હતી તેમાં નીચેના ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો:– "આપણી જ્ઞાતિના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન, આજીવન સેવાભાવી, શ્રી.ભગવત્સેવા કથાનુરાગી આદર્શ વૈષ્ણવ પરમભગવદીય શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, એડવોકેટ, ના શુક્રવાર તા. ૧૩–૧૨–૬૩ ના રોજ થયેલા દેહવિલયથી જ્ઞાતિને તેમજ વૈષ્ણવ સમાજને ન પૂરી શકાય તેવી અપૂર્વ ખોટ પડી છે. તે માટે આજની આ સભા ઊંડો ખેદ વ્યક્ત કરી પોતાનો વિયોગજન્ય શોક પ્રદર્શિત કરે છે. તેઓશ્રીના દેહવિલયથી જ્ઞાતિએ એક હિતેચ્છુ, પ્રામાણિક, પ્રૌઢ કાર્યકર અને શ્રેષ્ઠ સલાહકાર ગુમાવ્યા છે.

વધુમાં, તેઓશ્રીના દેહવિલયથી તેમનાં કુટુંબીજનો પર આ જે ભૌતિક દુઃખ આવી પડયું છે તે પરત્વે આજની આ સભા સમવેદના વ્યક્ત કરી પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરને પ્રાર્થે છે કે આ ભૌતિક દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ તે સર્વેને પ્રદાન કરે અને તેઓશ્રીના દિવ્યાત્માને ચિર શાંતિ અર્પે એ જ અભ્યર્થના."

મુંબઈ. તા. ૪–૧–૬૪ તુલસીદાસ. ન મહેતા, માનાર્હ મંત્રી

પં. શ્રીગટ્ટુલાલજીની સંસ્થાનો શોકઠરાવ

(૫) આથી ઠરાવ કરવામાં આવે છે કે ભા. મા. પં. શ્રી ગટ્ટુલાલજી સંસ્થાની મેનેજિંગ કમિટીના સભ્ય પ. ભ. શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ શ્રી ભગવત્શરણ તા. ૧૩–૧૨–૬૩ના રોજ પામતાં સંસ્થાને પડેલી ન પુરાય એવી મહા ખોટ માટે આજની સભા અત્યંત દિલગીરી સાથે નોંધ લે છે.

સદ્‌ગત શ્રી સેવા અને કથામાં અત્યંત અનુરક્ત હોઇ આવા પરમ ભગવદીય વૈષ્ણવ શ્રીચરણ પામવાથી આ સંસ્થાએ એક સેવાભાવી કાયકર્તા અને માર્ગદર્શક વડીલ ગુમાવ્યા છે. સદ્‌ગત આપણા સહકાર્યકર્તા હોઈ મજકૂર સંસ્થાને એમના બહોળા અનુભવથી માર્ગદર્શન આપીને સંસ્થાની ઉન્નતિ અને પ્રગતિમાં ઘણા સહાયભૂત થયા છે. આવા સેવાભાવી સભ્ય આપણી વચ્ચેથી ચાલ્યા ગયા તેનું આપણને અત્યંત દુઃખ છે.

એમના કુટુંબ ઉપર આવેલ આ સાંસારિક દુઃખમાં આપણે સંપૂર્ણ દિલસોજી ધરાવીએ છીએ. આ દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ આપે અને ધૈર્ય આપે એવી આપણે શ્રી બાલમુકુન્દરાયજીને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

પ્રમુખ

(૬) પ્રિય શ્રી શાહ,

આપના પિતાશ્રીના લીલાપ્રવેશના દુઃખદ ખબર ટાઇમ્સમાંથી વાંચી મને ઘણી દિલગીરી થઈ. પૂ. મગનલાલ શાસ્ત્રીજી જોડે જ્યારે મારે કામ (મેટ્રિકની પરીક્ષાના પ્રશ્નપત્રો) પડતું ત્યારે હું તમારે ઘેર જ આવતો તેમજ જર્મની ગયો ત્યારે તમારા પિતાશ્રી પાસેથી મને ઘણું guidance મળેલું. અણુભાષ્ય છપાવવામાં પણ માર્ગદર્શન મળેલું. એમના ઉપકારો ભૂલી શકું એમ નથી.

પરમાત્મા એમને નિત્યલીલામાં પ્રવેશ અવશ્ય આપશે. આપને સૌને એમનો વિયોગ સહન કરવા માટે પરમાત્મા ધૈર્ય આપે. એ જ પ્રાર્થના.

વડોદરા, તા. ૧૬–૧૨–૬૩ લિ. પ્રતાપરાય મો. મોદી (શામળદાસ કોલેજના ભૂતપૂર્વ આચાર્ય)

(૭) ડભોઈથી લિ. નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ ડભોઈવાળાના જે શ્રીકૃષ્ણ વાંચશો. જત આપના પિતાશ્રી શ્રી વાડીલાલભાઈ પ્રભુશરણ થયાના સમાચાર મને વડોદરા ગોવિંદલાલ ભટે કહ્યા તે જાણી અતિ દુઃખ થયું છે. તેઓ સંપ્રદાયમાં ઊંચી કોટીના ભગવદીય હતા તેમના અવસાનથી સંપ્રદાયને ખોટ પડી છે તે પૂરી શકાય તેમ નથી. તેઓ સ્વભાવે શાંત, માયાળુ અને પ્રભુસેવાપરાયણ હતા. પ્રભુ તેમને દિવ્ય ધામમાં સારું સ્થાન આપે એમ ઇચ્છું છું.

મારા વતી તમારાં માતુશ્રીને તથા બહેનો વગેરે કુટુંબી જનને આશ્વાસન આપશોજી. તમે પણ તેમને પગલે ચાલશો. એ જ.

મુંબઈ-૨, તા. ૨૦–૧૨–૬૩ દા. આપના નારાયણદાસ ડભોઈવાળાના જે શ્રીકૃષ્ણ.

(૮) ભાઈશ્રી, બાબુભાઈ,

આપના પૂ. પિતાશ્રીના ગોલોકવાસથી સમગ્ર વૈષ્ણવ સૃષ્ટિને ઘણો જ આઘાત પહોંચ્યો છે. વૈષ્ણવ સમાજે પોતાનું વહાલું સ્વજન ગુમાવ્યું છે અને સંપ્રદાયે અમોલ રત્ન ગુમાવ્યું છે. આવા રત્નના પ્રકાશથી સંપ્રદાય વંચિત થયો છે.

સંપ્રદાયના સાહિત્યસર્જન તરીકે તેમની પ્રતિભા અને કર્તવ્યપરાયણતા માટે બોલવા શબ્દ નથી. તેમણે કરેલા સુબોધિનીજીના અનુવાદથી તેમજ ઇતર ગ્રન્થોથી વૈષ્ણવ સમાજ સુપરિચિત છે.

સંસદનાં પ્રકાશનકાર્યોને ઘણો વેગ આપેલો છે. અવારનવાર 'અનુગ્રહ' માસિકમાં આવતા તેમના વિદ્વત્તાભર્યા લેખો, માર્ગદર્શન તેમજ સીધી સાદી શૈલીમાં કઠણ વિવાદાસ્પદ ગ્રંથો સારી રીતે સમજાવેલા છે.

સંપ્રદાયની સેવા એ તેમના જીવનની દિવ્ય જ્યોતિ હતી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પોતાની નિત્ય-લીલામાં રાખી તેમને પોતાની નૌતમલીલામાં નિત્ય રાખે એ રાસેશ્વર શ્રીરાસબિહારીના ચરણમાં અભ્યર્થના.

શુ. સંસદ, વડોદરા. ૫–૧–૬૪ વૈષ્ણવચરણરજોભિલાષી સેવક

ચિમનલાલ ન. કાટવાળા, મંત્રી

(૯) પુષ્ટિસંપ્રદાયના પ્રખર મર્મજ્ઞ અને અમારા આત્મીય શ્રી. શાસ્ત્રીજી સમાના ગોલોકવાસના સમાચારે ભારે આઘાત આપ્યો છે. આ દુઃખની પળે શું કરવું તે ધ્યાનમાં બેસતું નથી. ડભોઇના વૈષ્ણવની એક સભા તા. ૨૮–૧૨–૬૩ ના રોજ શ્રી દ્વારકાનાથજીના મંદિરમાં મળી હતી. સદર સભામાં પસાર થયેલા ઠરાવની નકલ આપના તરફ ભાંગેલા હૃદયે મોકલી આપું છું. પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કોઈ

પરમ ઇચ્છા એમની પાસે કોઇ અનેરું કાર્ય અલૌકિકમાં કરવાની હશે! જીવ પ્રભુકૃતિ સમજી શકે. શ્રી ઠાકોરજી આપણને દુ:ખ સહન કરવાની શક્તિ આ એ જ પ્રાર્થના.

લિ. ગો. ર. શેઠ રાજનગરવાળા, પ્રમુખ

ઠરાવ

સંપ્રદાયના અગ્રણી વયોવૃદ્ધ વિદ્વાન અને જૂની વૈષ્ણવ પરિષદના સંચાલક અને પુષ્ટિભક્તિ-સુધા માસિકના તંત્રી અને શ્રીસુબોધિનીજીના અનુવાદક પ. ભ. શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ શાહના દુઃખદ ગોલોકવાસ થવાના સમાચારે ડભોઈ વૈષ્ણવ સમાજને મારે ખેદ થયો અને તેથી આ સભા ડભોઇના વૈષ્ણવોની ઊંડા ખેદની લાગણી વ્યકત કરે છે. અને આત્મીય જનો ઉપર આવી પડેલ દુઃખ સહન કરવા પરમકૃપાળુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ધૈર્ય બક્ષે એવી હાર્દિક ભાવના વ્યકત કરે છે.

ગો. હ. શાહ રાજનગરવાળા

(૧૦) પ્રતિ, ભાઇ દામોદરદાસ તથા શ્યામસુંદર તથા આપના માતુશ્રી તથા સર્વે,

આજરોજ એટલે સં. ૨૦૨૦ના પોષ સુદ ૨ ને બુધવારના રોજ પાટણ વૈષ્ણવ દશા પોરવાડ જ્ઞાતિની મીટિંગ દિવસના ત્રણ વાગ્યે શેઠ શ્રી હીરાલાલ નગીનદાસના ઘેર એમના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી તેમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છેઃ–

પાટણ વૈષ્ણવ દશા પોરવાડ જ્ઞાતિની આજીવન નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર, પુષ્ટિમાર્ગ ધર્મનું સાચું રહસ્ય સમજી સમજાવી આચરણમાં ઉતારનાર અને મુંબઇમાં ધારાશાસ્ત્રી તરીકે યશસ્વી જીવન જીવનાર મુંબઇના સાજનના શેઠ શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસના તા. ૧૩–૧૨–૬૩ના રોજ મુંબઇમાં થયેલ શોક-જનક અવસાન બદલ પાટણ વૈષ્ણવ દશા પોરવાડ જ્ઞાતિ અત્યંત દિલગીરી વ્યકત કરે છે અને ન પુરાય તેવી ખોટ જેમને પડી છે એવાં તેમનાં પત્નીશ્રી તથા પુત્રો તથા પુત્રીઓને તેમજ અન્ય કુંટુંબી જનો અને સ્નેહી સંબંધીઓને આશ્વાસન પાઠવે છે.

(સહી.) હીરાલાલ નગીનદાસ શાહ

શોકઠરાવ

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ, શ્રીકૃષ્ણાશ્રય મંડળ, શ્રી વૈષ્ણવ સમાજ, કેસરિયા મંડળી, શ્રી ભારત-વર્ષીય ગોપાલ ગોરક્ષક મંડળ, શ્રી ભક્તિમાર્ગીય વાચનાલય અને શ્રી ગોકુલેશ સેવક સમાજ–મુંબઈના ઉપક્રમે ગુરુવાર તા. ૧૯–૧૨–૧૯૬૩ના દિને શ્રી સાતસ્વરૂપની હવેલીમાં મળેલી મુંબઇના વૈષ્ણવોની આ જાહેર સભા શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ–મુંબઈના પ્રમુખ, સમ્પ્રદાયના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન, શ્રીહરિ-ગુરુવૈષ્ણવસેવાપરાયણ પ. ભ. શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, એડવોકેટના શુક્રવાર તા. ૧૩–૧૨ ૧૯૬૩ના દિને થયેલા દેહવિલયથી સમ્પ્રદાયને તેમજ વૈષ્ણવસમાજને એક શ્રીભગવત્સેવાકથાનુરાગી આદર્શ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ, સામ્પ્રદાયિક સિદ્ધાન્તના મર્મજ્ઞ વિદ્વાન, સમ્પ્રદાયના સાહિત્યના લેખક અને પ્રકાશક તથા અનુભવી પ્રૌઢ કાર્યકરની ન પૂરી શકાય તેવી અપૂર્વ ખોટ પડી છે તે માટે પોતાનો વિયોગજન્ય હાર્દિક શોક પ્રદર્શિત કરે છે.

તદુપરાંત પ. ભ. શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ શાહના દેહવિલયથી તેમનાં કુટુંબ અને અન્ય આત્મીય જનો ઉપર આ જે ભૌતિક દુઃખ આવી પડયું છે તે પરત્વે પોતાની હાર્દિક સમવેદના વ્યકત કરે છે. અને શ્રીહરિને પ્રાર્થે છે કે આ ભૌતિક દુઃખ સહન કરવાની શકિત તે સર્વેને પ્રદાન કરે અને શ્રી. વાડીલાલભાઈના દિવ્યાત્માને નિજપાદારવિંદમાં સ્થાન આપી સ્વસ્વરૂપાનંદનું દાન કરો એવી હાર્દિક અભ્યર્થના છે.

વિશેષ પત્રો

[શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ મુંબઇના પ્રમુખ પ. ભ. શ્રીયુત વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, એડવોકેટના દેહવિલયથી સમ્પ્રદાયને વૈષ્ણવ સમાજને પડેલી અપૂર્વ ખોટ માટે પોતાની સમવેદના પ્રકટ કરતાં શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીયયુવક પરિષદ, મુંબઈના માનાર્હ મંત્રી. શ્રી. ગિરધલાલ જગજીવનદાસ શાહ ઉપર આવેલાં પત્રાદિ. —સમ્પાદક]

(૧) તૃતીયગૃહાધીશ પૂજ્યપાદ ગો. શ્રી ૧૦૮ શ્રીવ્રજભૂષણજી મહારાજશ્રી તા. ૭–૧–૬૪ના કાંકરોલીથી જણાવે છે કે

પ. ભ. વાડીલાલ શાહ કે હરિચરણ કે સમાચાર યથાસમય મિલ ગયેથે. લૌકિક દષ્ટિ સે સમ્પ્રદાય કે લિયે યહ એક બહુત ભારી ક્ષતિ હૈ. દૂસરોં કો ઉનકા અભાવ તો અનુભવ હી હોગા, કિન્તુ હમારે ઘર કે તો વે અનન્ય સેવક થે, શ્રીહરિ-ગુરુ-સેવાપરાયણ વૈષ્ણવ થે, અતઃ હમેં ભી એક વાર તો ઉનકે દેહવિલય સે મન પર કુછ ક્ષતિ કા વિચાર આયા. પરંતુ ઉન પર પૂર્ણ ભગવત્કૃપા થી, ઉનકા સમ્પૂર્ણ જીવન ભગવત્સેવાકથા, સત્સંગ–અનુશીલનમેં બીતા, અતઃ વિશેષ ચિન્તનીય વિષય નહીં હોના ચાહિયે. વિશેષ કયા !

(૨) પ. ભ. શ્રીયુત ગોવિન્દલાલ હ. ભટ્ટ, M. A. વડોદરાથી તા.૧૯-૧૨-૬૩ પત્ર દ્વારા જણાવે છે કે

શ્રી વાડીલાલ કાકાના ગોલોકવાસથી સમ્પ્રદાયને તો મોટી ખોટ પડી છે.

સુ. હીરાકાકીને તથા ચિ. દામોદરને અને બાબુભાઇને તથા બધાં બહેનોને મારા તરફથી આશ્વાસન આપશો.

શ્રીવાડીલાલ કાકા જેવા વૈષ્ણવ હવે આપણા સમ્પ્રદાયમાં થવા મુશ્કેલ છે. તેમનો તો નિત્યલીલામાં જ વાસ થઈ ગયો છે. શ્રીમહાપ્રભુજી છેલ્લા જન્મનાં જે લક્ષણો આપે છે તે બધાં લક્ષણો કાકામાં હતાં એટલે હવે તેમનો જન્મ હોઈ શકે જ નહિ. પરમ પૂજ્ય શાસ્ત્રીજીની મંડળીનો અતિ તેજસ્વી તારો તિરોહિત થઇ ગયો. ભગવદિચ્છા.

લિ. સ્નેહાધીન ગોવિન્દલાલ ભટ્ટનાં સપ્રેમ ભગવત્સ્મરણ

(૩) પ. ભ. જેઠાલાલ ગોવર્ધનદાસ શાહ, M. A. અમદાવાદથી તા. ૧૯–૧૨–૬૩ના પત્ર દ્વારા લખી જણાવે છે કે

આજ રોજે પ્રો. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટના પત્ર ઉપરથી જાણવામાં આવ્યું કે પ. ભ. વાડીલાલભાઇ તા. ૧૩–૧૨–૬૩ને રોજ સાંજના ૫. ૩૦ વાગ્યાના સમયે હરિશરણ થયા છે. તે જાણીને ખરેખર દિલગીર થયો છું. તેમના અવસાનથી તેમના કુટુંબને જ નહિ, પણ પુષ્ટિસમ્પ્રદાયને મોટી ખોટ પડી છે.

સમ્પ્રદાયના જૂનામાં જૂના વિદ્વાન ચાલ્યા જતાં સમ્પ્રદાયે મોટામાં મોટા કર્તવ્યનિષ્ઠ અને શુદ્ધ ભકિતથી સમ્પ્રદાયની તથા તેના સાહિત્યની નિરપેક્ષ ભાવે સેવા કરનાર વિદ્વાનની સેવા ગુમાવી છે. ગો. વા. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીજીના કૃપાપાત્ર હતા. તેઓએ વર્ષો સુધી વૈષ્ણવ પરિષદનું સંચાલન કર્યું હતું તેમજ તેના ગ્રન્થોનું રક્ષણ કર્યું હતું.

સાથે સાથે સ્વરૂપસેવામાં પણ આસક્તિ ધરાવતા હતા, નામસેવા તથા સ્વરૂપસેવા તરફ અનન્ય ભાવ તેમનો હતો. વાડીલાલભાઈ એટલે આદર્શ વૈષ્ણવ. જ્યારે જ્યારે મને તેમના મુકામે મળવાની તક મળતી ત્યારે ત્યારે તેમનો પ્રેમ મેં અનુભવ્યો છે. દરેક વખતે મને તેમની પાસેથી કોઈ ને કોઈ પ્રેરણા મળતી. પણ હવે તો તે ભગવદીયનાં દર્શન દુર્લભ થયાં છે. ભગવદીયનો દેહોત્સર્ગ તે અવસાન કે મૃત્યુ

નથી, તેઓ તો અલૌકિક દેહે પ્રભુની સન્નિધિમાં જ પહોંચ્યા છે. તેમની કુટુંબને ખરેખર મોટી ખોટ ગઈ છે. પણ પ્રભુઇચ્છા એ જ સર્વ ઘટનામાં નિયામિકા છે. તેમનાં કુટુંબીજનોમાંથી કોઇને હું ઓળખતો નથી એટલે આ પત્ર તમને લખું છું. તમો તો તેમના સ્વજન જેવા હતા. તેમના કુટુંબને મારા તરફથી આશ્વાસન આપશો.

લિ. ભગવદીય

જેઠાલાલ. ગો. શાહના ભગવત્સ્મરણ

(૪) પ. ભ. શ્રીયુત જમનાદાસ ઝાલાનીજી, M.A.,LL.B., એડવોકેટ ઉજ્જૈનથી તા. ૬-૧-૬૪ના ના પત્રદ્વારા લખે છે કે

પૂજ્ય મુરબ્બી શ્રી વાડીલાલભાઈ સાથે મારો પરિચય પ્રથમ વાર સન ૧૯૨૫માં નિત્યલીલાસ્થ તિલકાયત ગો. શ્રી ગોવર્ધનલાલજી મહરાજશ્રીના સભાપતિત્વે શ્રી વૈષ્ણવ પરિષદના વિરાટ અધિવેશન પ્રસંગે મુંબઈમાં થયો હતો. તે પહેલાં હું એમનું નામ ગ્રન્થપ્રકાશક તરીકે જાણતો હતો. એટલે હું તેમને ઘેર મળવા અને ગોલોકવાસી પરમપૂજ્ય શાસ્ત્રીજી મગનલાલભાઈને મારાં સાદર અભિવાદન કરવા ગયો હતો ત્યારે બન્ને ભગવદીયોએ મારા ઉપર અત્યંત કૃપા કરી પોતાના ચિરપરિચિત પેઠે મમતા દર્શાવી. ત્યારપછી જ્યારે જ્યારે હું મુંબઇ ગયો ત્યારે એમને અવશ્ય મળતો. ત્યારપછી શ્રીસર્વોત્તમજી ઉપરની શ્રી ગોકુલેશજીકૃત બડી ટીકા હસ્તલિખિત એમની પાસે બિરાજતી હતી તેમાંની છેલ્લા પૃષ્ઠની નકલ મારી પાસે નહોતી તે ઉતારી ત્યારપછી સરખામણી ક્યાંક ક્યાંક અશુદ્ધ હતી તેને શુદ્ધ કરવા માટે મેં એમને જ પરિશ્રમ આપ્યો. એમણે કૃપા કરી મને સ્વપ્રકાશિત ગ્રંથોમાંથી કેટલાક ગ્રન્થો બક્ષિસ આપ્યા. નડિયાદમાં વૈષ્ણવ પરિષદના અધિવેશનના તેઓ સભાપતિ હતા. ત્યાં મને એમની પાસે ઉતારો મળ્યો હતો. અને અમે બન્ને ભાઇઓ સાથે પ્રસાદ લેતા અને સામ્પ્રદાયિક વિચારણા કરતા. વિશેષ શું લખું? મને એમના વિયોગથી મહાન ખેદ થયો છે અને હું મારી હાર્દિક સમવેદના એમના પુત્ર, પુત્રી અને અન્યકુટુંબીઓને નિવેદન કરું છું

(૫) પ. ભ શ્રીયુત ડો. ચિમનલાલ મ. વૈદ્ય કપડવંજથી તા. ૨૫-૧૨-૬૩ પત્ર દ્વારા લખે છે:

પ. ભ. મુરબ્બી શ્રી વાડીલાલભાઈ ન. શાહ ગોલોકવાસી થયાના સમાચાર પ્રો. જેઠાલાલભાઈ શાહ તથા પ. ભ. ભાઈ શ્રી રમણિકભાઈ પો. પરીખ, પાટણ તરફથી મળ્યા તે વાંચી હૃદયમાં દુઃખ થયું. આમ તો તેઓ ઉમરલાયક હતા અને ઘણા વખતથી શરીરની વ્યાધિવાળા હતા, તેથી ભગવાને જે વિચાર્યું તે ઉત્તમ માનવું ઘટે, તેમ છતાં આજે મને પુષ્ટિમાર્ગમાં સર્વત્ર અંધકાર ભાસે છે ત્યારે ગો. વા. મગનલાલ શાસ્ત્રીજીની છાયા નીચે સૂર્ય–ચન્દ્ર જેવા નહિ તો સપ્તર્ષિ જેવા તારામંડળના તેજસ્વી તારલાઓનો પવિત્ર પ્રકાશ સંતપ્ત ભક્ત આત્માઓને શાંતિ અને પ્રેરણા આપતો બંધ થઇ ગયો તેથી તો આત્માને ઘણું દુઃખ થાય છે. આજે મુ. શ્રી સુંદરલાલ વકીલના કે નાનુભાઇ ગાન્ધી છે, બાકી આંગળીના વેઢા જેટલા એ તેજસ્વી તારા સંપ્રદાયમાં નજર નાંખ્યે જડતા નથી.

ગો. વા. શ્રી મગનલાલ શાસ્ત્રીજીની પ્રેરણાથી ગો. વા. શ્રી મૂલચંદ્ર તેલીવાળા, શ્રી ધીરજલાલ, શ્રી વાડીલાલભાઇ વગેરેએ આ સામ્પ્રદાયના સાહિત્ય પ્રકાશન માટે જે પ્રયાસ કર્યો છે તે કદી પણ ભૂલી શકાય તેમ નથી. આ સાહિત્ય પ્રગટ ન થયું હોત તો સંપ્રદાયની શી સ્થિતિ હોત તેની કલ્પના કરી શકાય તેમ નથી. આ સાહિત્યમાંથી શ્રી નાનુભાઇ ગાંધી, શ્રી સુન્દરલાલ વકીલના, પ્રો જેઠાલાલ શાહ, પ્રો. ગોવિન્દલાલ ભટ્ટ, શ્રી નાગરદાસ બાંભણિયા, ગો. વા. લલ્લુભાઇ પ્રાણવલ્લભ પારેખ, ગો વા. શ્રી. રણછોડદાસ વૃં. પટવારી અને ગો. વા. શ્રી સુન્દરલાલ માણેકચંદ માધાણી જેવા વિદ્વાન વૈષ્ણવોએ પ્રેરણા લીધી છે અને સંપ્રદાયના સાહિત્યપ્રકાશનમાં અમૂલ્ય વધારો કર્યો છે.

સમાચાર–સંગ્રહ

મુંબઈમાં યોજાયેલ શ્રીમદ્ભાગવત અષ્ટોત્તરશત પરાયણ જ્ઞાનયજ્ઞ સમારોહ–મુંબઈના દાનવીર વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ પ. ભ. શેઠ વલ્લભદાસ કરશનદાસ નાથા તરફથી માધવબાગના ચોગાનમાં ખાસ ઊભા કરેલા મંડપમાં મંગળવાર તા. ૨૮–૪–૬૪થી બુધવાર તા. ૬–૫–૬૪ સુધી દરરોજ સવારના ૯ થી ૧૨ અને સાંજના ૩ થી ૬ પર્યન્ત પ્રધાન વ્યાસને સમ્પ્રદાયના વિદ્વાન ભ. શા. નિ. શ્રી નરહરિ બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી આઠોલકરે (વડોદરા નિવાસીએ) શ્રી મદ્ભાગવતરસસુધાનો દિવ્ય પ્રવાહ શ્રી મહાપ્રભુજીકૃત શ્રી સુબોધિનીજી ટીકાને આધારે વહેરાવ્યો હતો તેનો લાભ હજારો ધર્માનુરાગી જનતાએ લઈ દિવ્યાનંદનો અનુભવ કર્યો હતો અને એ ભગવત્કથામૃતનો રસાસ્વાદ લેવા ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજ, ગો. શ્રી. પુરુષોત્તમલાલજી મહારાજ (દાદાશ્રી), ગો. શ્રી વિઠ્ઠલેશરાયજી મહારાજ, ગો. શ્રી રઘુનાથલાલજી મહારાજ, M. A., ચિ.ગો. શ્રી વ્રજજીવનજી અને ચિ. ગો.

આજે એ સ્રોતનો છેલ્લો અવશેષ લુપ્ત થતાં હૃદયની વેદના કોની આગળ વર્ણવું ? તેમાં ગો. વા. શ્રી વાડીલાલભાઈ નામ તથા રૂપસેવાપરાયણ હતા, તથા આચાર્યો અને વૈષ્ણવો વચ્ચે એક દૃઢ સાંકળરૂપ હતા. તેઓ તો નિત્યલીલામાં છે; તેમને આપણે શું આશિષ અંજલિ આપી શકીએ ?

(૬) પ.ભ. રમણિકલાલ પોપટલાલ પરીખ, કાર્યકર—નિ. લી. ગોસ્વામિની શ્રી. પદ્માવંતાજી મહારાજ પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળા–પાટણથી તા. ૨૦–૧૨–૬૩ ના પત્રમાં લખે છે કે

પૂજ્ય વાડીલાલકાકા પ્રભુશરણ થયાના સમાચાર અમે તેમના ભાઈ દ્વારા જાણ્યા. આપણે દોરવણી મેળવવાનું સ્થાન ગુમાવ્યું તે બદલ દુઃખ થાય છે, પણ પ્રભુ કૃપા કરી આપણને દોરવણી આપે અને આ માર્ગે રહીએ તેવી કૃપા કરે. કાકા તો કહેતા હતા કે આ મારો છેલ્લો જન્મ છે તેથી અને શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા પ્રમાણે તેઓ તો નિત્યલીલામાં સદા બિરાજે છે. લોકરીતે આપણ બધાંને જે વિયોગજન્ય દુઃખ થયું છે તે સહન કરવા અને આ માર્ગે રહીને પૂ. કાકાએ બતાવેલી રીતે કંઈક જીવન ગાળવા પ્રભુ શક્તિ આપે એ જ વિનંતિ.

× × × ×

પૂજ્ય વાડીલાલ કાકા વગર આપને તો ઘણું જ દુઃખ થયું હશે, પણ પ્રભુઇચ્છા આગળ આપણો કંઈ જ ઉપાય નથી. પ્રભુ કૃપા કરી સૌને વિયોગજન્ય દુઃખ સહન કરવાની શકિત આપો.

દઃ રમણિકનાં પ્રણામ

(૭) પ. ભ. શ્રીયુત નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ (ભકતકવિશ્રી દયારામભાઈના સાહિત્યપ્રકાશક) ડભોઇથી તા. ૨૦–૧૨–૬૩ના પત્ર દ્વારા લખે છે :

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલભાઈ પ્રભુશરણ થયાના સમાચાર જાણી અતિ દુઃખ થયું છે. તેમના જેવા સમ્પ્રદાયના આગ્રહીનાં ભાગ્યેજ દર્શન થાય છે. તેમના જવાથી સમ્પ્રદાયે એક રત્ન ગુમાવ્યું છે. તેમની ખોટ પુરાય તેમ નથી. લિ. આપના **નારાણદાસ** ડભોઈવાળાનાં જય શ્રીકૃષ્ણ

(૮) વે. શા. સં. શ્રી. હરિકૃષ્ણ વીરજી શાસ્ત્રી, 'શુદ્ધાદ્વૈતવિશારદ' 'શુદ્ધાદ્વૈતાલંકાર' પોરબંદરથી લખે છે કે

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલભાઈના ગોલોકવાસથી સમ્પ્રદાયને મોટી ખોટ પડી છે. પ્રભુ તેમને નિત્યલીલાનું સુખદાન કરે.

શ્રી શ્યામમનોહરજી મહોદય પધાર્યા હતા અને એ સમારોહમાં રવિવાર તા. ૩-૫-૬૪ ના દિને પૂ. પા ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીએ સાંજના ૬ થી ૭ પર્યન્ત શ્રી મદ્ભાગવતની મહત્તા ઉપર મનનીય વિવેચન કર્યું હતું તેમ મંગળવાર તા. ૫-૫-૬૪ના દિને સાંજના ૬ થી ૭ પર્યન્ત પૂ. પા ગો. શ્રી. દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીએ "રાસપંચાધ્યાયી" એ વિષય પર સુશ્રવણીય તેમજ મનનીય વિવેચન કર્યું હતું.

મુંબઈમાં શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તાહ પારાયણ-ભારતમાર્તંડ પં. શ્રી ગટ્ટુલાલજીની સંસ્થાના વિદ્વાન શ્રી. પ્રભાકર મોતીલાલ શાસ્ત્રીજીએ પોતાની પુત્રી ચિ. બહેન તરલિકાના લગ્ન અને પુત્ર ચિ. ભાઈ પ્રકાશના યજ્ઞોપવીત પ્રદાનના માંગલિક પ્રસંગે સોમવાર તા. ૪-૫-૬૪ થી રવિવાર તા. ૧૦-૫-૬૪ પર્યન્ત નવી વાડી સામે આવેલ ગણેશબાગમાં પહેલે માળે વિશાળ હોલમાં આયોજન કર્યું હતું. પ્રધાન વ્યાસાસનેથી ભાગવતવિશારદ શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી નડિયાદવાળાએ પોતાની વિશિષ્ટ લાક્ષણિક શૈલીથી શ્રીભાગવતરસસુધાનું પાન કરાવ્યુ હતું તેનો લાભ ધર્માનુરાગી વૈષ્ણવોએ મોટા પ્રમાણમાં લીધો હતો.

મુંબઈમાં ઊજવાયેલો શ્રીમહાપ્રભુજીનો પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવ-શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય યુવક પરિષદ અને શ્રીકૃષ્ણાશ્રયમંડળ મુંબઈના ઉપક્રમે શનિવાર તા. ૯-૫-૬૪ના દિને સાંજના ૬ સમયે ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીના અધ્યક્ષપદે નવી વાડી સામે આવેલ ગણેશબાગમાં વૈષ્ણવોની જાહેર સભા દ્વારા ઊજવાયો હતો તે સમયે અધ્યક્ષશ્રી ઉપરાંત પં. શ્રી યમુનાવલ્લભજી શાસ્ત્રી (ઈંદોરવાળા), શ્રી કૃષ્ણશંકર શાસ્ત્રીજી અને શ્રી પ્રભાકર શાસ્ત્રીજીએ "જગદ્ગુરુ શ્રી મદ્વલ્લભાચાર્યચરણનો દિવ્ય સિદ્ધાન્ત" એ વિષય ઉપર સુશ્રવણીય વ્યાખ્યાનો કર્યાં હતાં. તથા રવિવાર તા. ૧૦-૫-૬૪ના દિને સાંજના ૬ ના સમયે ભૂલેશ્વર લત્તામાં આવેલ શ્રી સાતસ્વરૂપની હવેલીના પ્રસ્તાવહોલમાં ગો. શ્રી માધવરાવજી મહોદય-સમ્પાદક 'અગ્નિકુમાર' પોરબંદરવાળાના અધ્યક્ષપદે વૈષ્ણવોની જાહેર સભા દ્વારા યોજવામાં આવ્યો હતો. તે સમયે પ્રારંભમાં સમાજમાં ઉત્સવનાયકની એ વધાઈ ગવાયા બાદ સંસ્થાના મંત્રી શ્રી ગિરધરલાલ શાહે શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીયયુવક પરિષદ-મુંબઈમાં થતી સાંપ્રદાયિક સાહિત્ય તથા સિદ્ધાન્ત પ્રચારની પ્રવૃત્તિ તથા શ્રી કૃષ્ણાશ્રયમંડળ મુંબઈની સાપ્તાહિક પ્રવૃત્તિનો સંક્ષિપ્તમાં પરિચય આપી સ્વ.ત શ્રી બા. શુ. મહાસભાની સામ્પ્રદાવિક પરીક્ષાઓની માહિતી આપી એ પરીક્ષા આપવા તેમજ પોતાના બાલકોને અપાવવા અપીલ કરી હતી. ત્યારપછી શ્રીયુત ઉદ્ધવ લાલાજી (બગસરાનિવાસી), શ્રી ધનશ્યામ શાસ્ત્રી (રાજકોટવાળા) અને ચિ. ગો. શ્રી વ્રજાધીશજી મહોદય મુંબઈ અને પ્રમુખશ્રીએ "ઉત્સવનાયકનું જીવન અને તેઓશ્રી આદેશ" એ વિષય ઉપર આવશ્યક વિવેચનાદિ કર્યા બાદ કીર્તનકાર શ્રી ગોપાલદાસ ઠક્કરે "પ્રકટ વહે મારગરીત દિખાઇ "એ પદ ગાયા બાદ "દઢ ઇન ચરણન કેરો ભરોસો"એ આશ્રયનું પદ સામૂહિક રીતે ગાયા બાદ અધ્યક્ષશ્રી, અન્ય વક્તાઓ વગેરેનો આભાર માની શ્રી બાલકૃષ્ણલાલજીના તથા ઉત્સવનાયક અને શ્રી ગોવર્ધનનાથજી વગેરેના જયઘોષ વચ્ચે સૌ વિખેરાયા હતા. બન્ને દિવસની સભામાં શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય પરિષદ-મુંબઈ દ્વારા એક વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ તરફથી "શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય અને તેમના સિદ્ધાન્તો" એ પુસ્તિકા ઉપસ્થિત રહેલા વૈષ્ણવોને ભેટ આપવામાં આવી હતી.

મુંબઈમાં થયેલાં શ્રી સુમનપ્રિયાબેટીજીનાં લગ્ન

સંપ્રદાયના સુપ્રસિદ્ધ દાર્શનિક ધર્માચાર્ય ગો શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીનાં દ્વિતીય પુત્રી શ્રી સુમનપ્રિયાબેટીજીનાં શુભ લગ્ન સં. ૨૦૨૦ ના વૈશાખ સુદ ૧૦ ને ગુરુવાર તા. ૨૧-૫-૧૯૬૪ના દિને બપોરના ૧૨ના સમયે શ્રી મોટા હવેલીમાં શ્રી રામકૃષ્ણરાવાત્મજ શ્રી નાગભૂષણ શર્મા સાથે વૈદિક વિધિથી

ઉપાધ્યાય શ્રી. ઉદ્ધવલાલજી, શ્રી મણિશર્મા અને શ્રી દેવદત્તજીએ કરાવ્યાં હતાં. એ સમયે પૂ. પા. ગો. શ્રી વ્રજરત્નલાલજી મહારાજ, ચિ. ગો શ્રીમથુરેશજી મહારાજ અને ગો. શ્રી રઘુનાથલાલજી મહારાજ (કામવન), ગો. શ્રી મુરલીધરલાલજી મહારાજ અને ગો. શ્રી વલ્લભલાલજી (કાંકરોલી), ગો. શ્રી મુરલીધરલાલજી મહારાજ (પોરબંદર), ગો. શ્રીકિશોરચન્દ્રજી અને ગો શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી (કચ્છ માંડવી), ગો. શ્રી. દીક્ષિતજી મહારાજ, ગો. શ્રી ગોપીનાથજી, ગો. શ્રી મુકુન્દરાયજી, ગો. શ્રી કલ્યાણરાયજી, ગો. શ્રી સુરેશજી, ગો. શ્રી માધવરાયજી, ચિ. ગો. શ્રી શ્યામમનોહરજી, ચિ. ગો. શ્રી ઉત્તમશ્લોકજી, ચિ ગો. શ્રી રાજેન્દ્રકુમારજી, ચિ. ગો. રમેશકુમારજી, ચિ. ગો શ્રી નિરંજનકુમારજી, ચિ. ગો. શ્રી વ્રજનાથજી મહોદય (મુંબઈ) વગેરે ગો. બાલકો ઉપરાંત સ્વજાતીય વર્ગનો ગોકુલેશસ્થ-મથુરાસ્થ ભટ્ટવર્ગ, મુંબઈના તેમજ બહાર ગામના સુપ્રસિદ્ધ વૈષ્ણવ ગૃહસ્થો તથા બહેનોએ સારા પ્રમાણમાં હાજરી આપી પોતાની સદ્‌ભાવના વ્યક્ત કરી હતી. અને આગન્તુક ગો બાલકો, સ્વજાતીય વર્ગ, વિદ્વાનો તથા વૈષ્ણવોનું ગો. શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ, ગો. શ્રી ગોપીનાથજી મહારાજ, ગો શ્રી મુકુન્દરાયજી, ગો. શ્રી માધવરાયજી, ચિ ગો૦ શ્રી શ્યામમનોહરજી મહોદય વગેરે સ્વાગત કરતા હતા.

પૂ. પા. ગો શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીએ પ્રસ્તાવના પ્રસંગે કરેલો સુધારો-ગોસ્વામી બાલકોને ત્યાં પ્રાપ્ત થતા લગ્નાદિ પ્રસ્તાવોમાં નિશ્ચિત, તાંબુલ, આગ્યોની, વૃદ્ધિ અને ભોજ, વગેરે વર્ષોથી ચાલી આવતી પ્રથા કે જેની પાછળ શક્તિ અને સમ્પત્તિનો અપવ્યય થતો હતો અને એનાથી શિષ્ટ સમાજ તેમજ નવા વિચાર ધરાવનારા ગો. બાલકોને ક્લેશ પણ થતો હતો, તેથી ઉપર જણાવેલી બધી પ્રથાનો પોતાને ત્યાં આવેલા માંગલિક પ્રસંગથી ત્યાગ કરી આવશ્યક સુધારો કર્યો છે.

શ્રી સુમનપ્રિયાબેટીજીના લગ્નપ્રસંગે બડી પડોની શુક્રવાર તા ૨૨-૫-૬૪ની દિને રાત્રિના દસના સમય વાજતે ગાજતે થઇ હતી તે વખતે સ્થાનીય તેમજ બહારગામના ગોસ્વામી બાલકોએ પધારી તથા વૈષ્ણવોએ ઉપસ્થિત રહી પોતાની સદ્‌ભાવના વ્યક્ત કરી હતી.

શ્રી. રમણલાલ શાસ્ત્રીની સપ્તાહો

મુંબઇ માધવબાગની પાઠશાળાના અધ્યાપક શાસ્ત્રીજી રમણલાલ જયેષ્ઠારામ ઉમરેઠવાળાના પ્રધાન-વ્યાસપદે ગુજરાત તથા મુંબઇમાં રામાયણ ભાગવતની સપ્તાહો થઈ હતી. મુંબઈમાં ગોસ્વામી શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજશ્રીએ બે કલાક બિરાજી કથાશ્રવણ કરી વચનામૃત કર્યો હતાં. ગોસ્વામી શ્રી પુરુષોત્તમ-લાલજી મહારાજ અમરેલીવાળા એક કલાક બિરાજ્યા હતા. કીર્તન સમાજ, શ્રી. રામભક્ત વગેરેના ભજનના કાર્યક્રમો થયા હતા.

શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજીના પ્રાકટ્ય મહોત્સવ નિમિત્તે શ્રીરમણલાલ શાસ્ત્રીએ મુંબઇ માધવ-બાગ, કૃષ્ણબાગ અને બોરીવલી વગેરેમાં જાહેર પ્રવચનો કર્યાં હતાં.

ગો. વા. પ. ભ. શ્રી વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ સ્મારકઅંક

માટે શ્રી પુ. પુ પરિષદ મુંબઈ દ્વારા આવેલી સહાય, હ. શ્રી ગિરધરલાલ, જ. શાહ

રૂા. ન પૈ.	નામ	ગામ
૧૦૦-૦૦	શ્રી બાલકિશનદાસ ગોવિંદરામ	મુંબઈ
૫૧-૧૦	,, લક્ષ્મીદાસ દેવીદાસ માધવજી શાહ	,,
૧૧-૦૦	ચિમનલાલ રણછોડદાસ શાહ	,,
૫-૦૦	શાંતિલાલ પ્રેમચંદ શાહ	,,
૧૧-૦૦	શ્રી બાલમુકુન્દ મણિલાલ શાહ	,,

૫-૦૦	શ્રી નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ	ડભોઈ
૫-૦૦	શ્રી. ગોવર્ધનદાસ ટોકરશી ચંદનવાળા	મુંબઈ
૫-૦૦	શ્રી. કાનજી ગોવર્ધનદાસ,	,,
૫-૦૦	શ્રી. જેઠાલાલ લાલજીભાઈ સોની	મોરબી

અમદાવાદ—ગો. વા. શાસ્ત્રીજી કાશીરામ કરશનજીની ભાવના પ્રમાણે એમને ત્યાં એમના 'મધુવન' - એલિસબ્રિજ, અમદાવાદમાં વૈ. સુ. ૬ થી શરૂ થયેલી પારાયણની પૂર્ણાહૂતિ સુદિ ૧૫ એ થઈ હતી. સુદિ ૧૨ને દિવસે સાંજે ૬ વાગ્યે પૂ પા. ગો. શ્રી વ્રજરાયજી મહારાજ (રાજનગર), એમના ચિ. લાલબાવાશ્રી, અને ચિ. ગો. શ્રી મધુસૂદનલાલજીના ચિ. લાલબાવા શ્રી પ્રભુબાવાની હાજરીમાં શ્રી કૃષ્ણ જન્મોત્સવ નંદમહોત્સવની પદ્ધતિએ આનંદ ઉત્સાહ અને કીર્તનોથી ઊજવાયો. આઠે દિવસ શ્રોતાઓએ કથાશ્રવણનો લાભ લીધો હતો. વ્યાસપીઠ ઉપરથી શાસ્ત્રીજી રમણલાલ જ્યેષ્ઠારામ જોશી (ઉમરેઠ, હાલ માધવબાગ, મુંબઈ) એ સાંપ્રદાયિક પ્રણાલી પ્રમાણે પ્રકરણવિભાગની સ્પષ્ટતા સાથે કથા સંભળાવી હતી. દરરોજ સાંજે મુખ્ય યજમાન કેશવરામ શાસ્ત્રીએ દરરોજના કથાવિભાગમાંની મહત્ત્વની વસ્તુઓ ઉપર રહસ્ય સમજાવવાનો ક્રમ રાખ્યો હતો. દરરોજ રાતે ૮-૩૦ થી ૧૦ સુધી પ ભ. શ્રી. ચંપકલાલ છ. નાયક 'કીર્તન-સંગીતવિશારદ'ની આગેવાની નીચે કીર્તનસમાજ થતો હતો. પૂર્ણાહૂતિની રાત્રિએ એમની આગેવાની નીચે માલા પહેરામણીનો અને શ્રી યમુનાજી વાંટવામાં આવ્યાનો ઉત્સવ કીર્તનસમાજપૂર્વક ઊજવાયો હતો. સપ્તાહના ભિન્ન ભિન્ન દિવસોમાં ગો. શ્રીવલ્લભલાલજી (જામખંભાળિયા), ગો. શ્રીદામોદરલાલજી (માંડવી), ચિ. ગો શ્રીમથુરેશજી (સુરત), ગુજરાતના નાણા-નાયબ પ્રધાન શ્રી. માલદેવજી ઓડેદરા તેમજ અન્ય વિદ્વાનોએ પણ કથાશ્રવણનો લાભ લીધો હતો.

ગો. વા. શ્રીરુક્ષ્મણીબહેન માકરદાસ ઇનામ સ્પર્ધા. સંવત ૨૦૧૯

ગઈ સાલથી બા. શુ. મહાસભા દ્વારા યોજાયેલ આ સ્પર્ધાનો વિષય હતો "શ્રી પ્રભુચરણ શ્રી ગુંસાઈજી વિઠ્ઠલનાથજીએ પુષ્ટિમાર્ગનો કરેલો પ્રચાર અને ભારતીય સંસ્કૃતિનું કરેલું રક્ષણ." ઉપર્યુક્ત વિષય પર કુલ નવ નિબંધલેખકોએ ભાગ લીધો હતો જેમાં સુરતના ચાર, દાહોદ બે, જામનગર બે, જૂનાગઢ એક મળી કુલ નવ હતા. આ નિબંધો મૌલિક કહી શકાય. પૂ. પાદ ગો. શ્રી વ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ જામનગરવાળાએ ખાસ કૃપા કરી પરિશ્રમ ઉઠાવી આ નિબંધો તપાસ્યા હતા અને તેમાંથી નીચે પ્રમાણે ઉત્તમતા નક્કી કરી ઇનામ પ્રાપ્ત કરનારના નામ સૂચવ્યાં હતાં:

૧. શ્રી રમીલાબહેન પી. રાયજીવાળા, સુરત
૨. શ્રી જમનાદાસ હીરાલાલ ચૌહાણ, દાહોદ
૩ શ્રી પુષ્પાબહેન ઝવેરદાસ, સુરત

ઉપર્યુક્ત વિજેતાઓને અનુક્રમે પંદર, દસ અને પાંચ રૂપિયાનાં રોકડ ઇનામ આપવામાં આવ્યાં તથા અન્ય નિબંધલેખકોને શ્રી યમનાજી નામનું રૂ. બેનું પુસ્તક ઉત્સાહપ્રેરક પુરસ્કાર આપવામાં આવ્યું છે. સર્વેએ આવી નિબંધ સ્પર્ધામાં ભાગ લેવો જરૂરી છે.

વિનંતિ

અ. ભા. પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ પરિષદ—ઠે. માંધનાભવન, ચાંપાસેનીમાર્ગ, જોધપુર (રાજસ્થાન). થી મંત્રી પ. ભ. નંદદાસભાઈ તરફથી નીચેના ફોર્મનો નમૂનો આવ્યો છે, જેમાં માગેલી માહિતી મોકલી આપવાને તે તે સંસ્થાઓના-સંચાલકોને અમારી હાર્દિક વિનંતિ છે. —તંત્રી

શ્રી પુષ્ટિમાર્ગીય મંદિરો, હવેલીઓ, બેઠકો, પાઠશાળાઓ, વિદ્યાવિભાગો, સત્સંગ-મંડલી, સંસ્થાઓ, પુસ્તકાલયો, મુદ્રણાલયો (છાપખાનાં), હસ્તલિખિત સાહિત્ય સંગ્રાહાલયો ઇત્યાદિની સૂચિઃ—

સ્વરૂપનું નામ યા બેઠક અને સત્સંગમંડલ ઇત્યાદિનું નામ	અધિકારીજી અને મુખિયાજીનાં નામ અથવા પ્રબંધકર્તાનું નામ	સ્થાનનું પૂરું સરનામું	
		ગલી યા રસ્તાનું નામ	નગર કે પોસ્ટ ઑફિસ અને રેલવે સ્ટેશનનું નામ

જોધપુર—અખિલ પુષ્ટિ. વૈષ્ણવ પરિષદકી કાર્યકારિણી સમિતિ કી તા. ૨૩ એપ્રિલ ૧૯૬૪ કી બૈઠકકે નિર્ણયાનુસારપરિષદ કે કાર્ય સંચાલન મેં નિમ્ન લિખિત પરિવર્તન ૧ મે ૧૬૬૪ સે કિયા ગયા હૈ:

ઉપાધિ	નામ વ પતા	કાર્યભાર
પ્રધાનમંત્રી	૫૦ ભ૦ શ્રી ગોપાલદાસજી ઝાલાની યશોભવન, ૧ ન્યૂ પલાસિયા માર્ગ ૨ ઇન્દોર,	પરિષદ કી બૈઠક (મીટિંગ) સંબંધિત કાર્યવાહી તથા મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય
મન્ત્રી	૫૦ ભ૦ શ્રી નન્દદાસ (રામચંદ્ર) બી૦ એમ૦ પ્રભાકર માન્યના ભવન ચાંપાસની રોડ જોધપુર	કેન્દ્રીય કાર્યાલય ઉપરોક્ત કે અતિરિક્ત સભી કાર્ય

માંગરોળમાં ઇનામ સમારંભો વગેરે—(૧) પાઠશાળા અને કન્યાશાળાનાં વાર્ષિક ઇનામો વહેંચવાનો એક મેળાવડો તા. ૧૧-૬-૬૪ નો દિવસે બપોરે ગા. શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહરાજ (જામનગરવાળા) ને પ્રમુખપદે થયો હતો. એ સમયે ગો. વા. શેઠશ્રી ભગવાનદાસ ગણેશનું તૈલચિત્ર સાત સ્વરૂપની હવેલીમાં ખુલ્લુ મૂકવામાં આવ્યું હતું. ચિ. ગો. શ્રી મથુરેશજી મહોદયને હસ્તે 'શેઠ શ્રી ભગવાનદાસ ગણેશ સભાગૃહ' ખુલ્લું મુકાયું હતું. (૨) તા. ૮-૬-૬૪ ને દિવસે ગાંધીચોકમાં ચિ ગો શ્રી મુથુરેશજીએ પં. નહેરુજીના અસ્થિવિસર્જન પ્રસંગની સભામાં જાહેર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને (૩) રાત્રે સાત સ્વરૂપની હવેલીમાં સાંપ્રદાયિક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. (૪) તા. ૯-૬-૬૪ને દિવસે શ્રી યમુનાષ્ટક ઉપર અને (૫) પ ભ. શેઠ શ્રી ગુલાબચંદ ગોપાલદાસને ત્યાં ધર્મ એ વિષય ઉપર જાહેર વ્યાખ્યાન આપ્યાં હતાં. (૬) તા. ૧૦-૬-૬૪ ને સવારે ત્યાં જ શ્રી કૃષ્ણાશ્રય ઉપર વ્યાખ્યાન કર્યું હતું અને (૭) રાત્રે શ્રી સનાતન વૈદિક વર્ણાશ્રમ હરિકીર્તનાલયમાં ગો. વા. શેઠ શ્રી. ગોપાલદાસ છગનલાલ સિરાજનું તૈલચિત્ર ચિ. ગો. શ્રી. મથુરેશજી મહોદયના હસ્તે ખુલ્લું મૂકવામાં આવ્યું. હતું.

ઇનામ સમારંભમાં સને ૧૯૬૨ના વર્ષમાં જામનગરની 'સાહિત્યભૂષણ' પરીક્ષામાં ૬૯ કેન્દ્રોમાં બીજે નંબરે આવેલા શ્રી. કુમુદચંદ્ર અમીલાલ ક્રિયડિયાને સુવર્ણચંદ્રક અપાયો હતો. પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓને રૂા. ૧૮૦) નાં અને કન્યાશાળાની બાળાઓને રૂ. ૩૨) નાં રોકડ ઇનામ અપાયાં હતાં.

॥ श्रीहरिः ॥
ગો. વા. શ્રી અમ્રતલાલ શાસ્ત્રી-સ્મારકપત્રિકા

અનુગ્રહ

શ્રી શુદ્ધાદ્વૈત સંસદની મુખપત્રિકા

વર્ષ ૨૫ મું] અષાઢ-સં. ૨૦૨૦ : જુલાઈ—સને ૧૯૬૪ [અંક ૭ મો

સંપાદકીય

અભિનંદન—આ વર્ષે શ્રીમતી નાથીબાઇ દામોદર ઠાકરશી શ્રી (કર્વે) યુનિવર્સિટીની બી. એ.-ની પરીક્ષામાં સંસ્કૃત મુખ્ય વિષય લઇને સુરતવાળા ચિ. ગો. શ્રી મધુસૂદનલાલજી મહોદયનાં બેટીજી શ્રીઇન્દિરાબેટીજી પ્રથમ વર્ગમાં પ્રથમ આવ્યાં છે, એમને અમારાં હાર્દિક અભિનંદન. શ્રી મદ્‌વલ્લભવંશ્ય બેટીજીઓમાં પહેલાં જ ગ્રેજ્યુએટ થયાં છે. સાથેસાથે એમનાં નાનાં બહેન શ્રી નિકુંજબેટીજી પણ એ જ યુનિવર્સિટીનાં સંસ્કૃત મુખ્ય વિષય સાથે ગ્રેજ્યુએટ થયાં છે.

ગં. સ્વ. હીરાબહેનનો ગોલોકવાસ—ગો. વા. શ્રી. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહના સ્મારકમાં આ જૂન-જુલાઇ-૬૪ નો સંયુક્ત **સ્મારકાંક** પ્રસિદ્ધ થાય છે તેમાં જે વિલંબ થયો છે તેમાં પણ જાણે કોઈ સંકેત હોય એ પ્રમાણે થયું છે, એથી આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી. અમને જણાવતાં ખેદ થાય છે કે ગો. વા. શ્રીવાડીભાઈનાં ધર્મપત્ની શ્રી. હીરાબહેન તા. ૨૪-૬-૬૪ બુધવાર-જેઠની પહેલી પૂનમને દિવસે મુંબઈમાં હરિશરણ થયાં છે. લગ્ન-જીવનથી જ શ્રી વાડીભાઈની છાયા તરીકે એમનાં લૌકિક પારલૌકિક કાર્યોમાં ખડે પગે સેવામાં ઊભાં રહેલાં શ્રી. હીરાબહેન સાડા છ મહિનાના ગાળામાં જ પતિની પાછળ વિદાય થયાં અને પ્રભુની લીલામાં ભાગ લેવા પહોંચ્યાં એ એમના લૌકિક જીવનની પણ એક વિશિષ્ટતા ગણાશે. કુટુંબ ઉપર આ વર્ષ-બે વર્ષના ગાળામાં શોકના ચાર પ્રસંગો બની ગયા ગયા એ પણ એટલું જ આશ્ચર્ય છે. કુટુંબી જનેને આ લૌકિક દુઃખ સહન કરવાની પ્રભુ શક્તિ આપે. બાકી વિદાય પામેલા જીવો તો પરમ ધામના વાસી થયા છે એમાં અમને કોઈ સંદેહ નથી.

અંક મોડો થયો છે—પાનાં વિશેષ હતાં અને પ્રેસનો મુખ્ય કારીગર વચ્ચે બે વાર બિમાર પડી ગયો એને કારણે જૂનનો અંક સમયસર કાઢી શકાય એવી સ્થિતિ ન હોતી એટલે જુલાઇના અંક સાથે આ સંયુક્ત અંક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. જૂનના અંકને થયેલા વિલંબ માટે અમે ક્ષમા ચાહિયે છિયે. આ અંકમાં **સૌન્દર્ય** પદ્ય ઉપરનું સંસ્કૃત સાહિત્ય પણ છપાય એવી સૂચના ભાઈશ્રી ગિરધરલાલ શાહ તરફથી મળેલી એટલે મળતું બધું સં. સાહિત્ય છાપ્યું છે. 'શ્રીમહાપ્રભુ સ્તુતિમુક્તાવલી ભાગ ૧' માંથી લેવાયેલા લેખોમાં પણ એમની સૂચના પ્રધાન હતી. આ સૂચનાઓ બદલ એમના આભારી છિયે.

-તંત્રી

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલભાઈ

લે.–પ્રો. નાગરદાસ કા. બાંભણિયા

ગો. વા. પ. ભ. **શ્રી. વાડીભાઈ** એક સંબંધે મારા સગા મોટા ભાઈ થાય. એમણે માર્ગીય સિદ્ધાન્તનું અધ્યયન કરેલું ગો. વા. ભગવચ્છાસ્ત્ર–નિષ્ણાત શ્રીમગનલાલ શાસ્ત્રીજી પાસે; અને મેં પણ આ પ્રકારનું અધ્યયન શાસ્ત્રીજી પાસે જ કરેલું. આ ઘટના જેટલી બાહ્યદૃષ્ટિએ તેટલી જ આન્તરદૃષ્ટિએ પણ સાચી હતી. શાસ્ત્રીજીના ગોલોકવાસ પછી જ્યારે જ્યારે અમે મળતા ત્યારે ત્યારે શ્રીવાડીભાઈ મને કહેતા કે તમને જોઈ મને શાસ્ત્રીજી યાદ આવે છે. એટલે કે તમને જોતાં મને કોઈ જુદા પ્રકારનો જ આનન્દ આવે છે.

શ્રીવાડીભાઈની વિશિષ્ટતા એ કે જેવા કથામાં તેવા તેઓ સેવામાં પણ પરમ આસક્તિવાળા હતા. મને હું જ્યારે તેમને ભગવત્સ્મરણ કરવા જાઉં ત્યારે પ્રસાદી દૂધઘરનો ટુક અચૂક લેવડાવે અને તે અત્યાગ્રહપૂર્વક. પથારીવશ અવસ્થામાં પણ પાસે જે હોય તેને કહી તે લેવડાવે, પણ તે લેવડાવવાનું કદી ન ચૂકે. કથાસક્તિ માટે તો પૂછવું જ શું? શાસ્ત્રીજીનો તે અંગેનો વારસો તેમણે પૂરેપૂરો સંભાળેલો. દીચણમાં અતિદુઃખદ વા. પરન્તુ તેની પરવા કર્યા સિવાય નિત્ય મોટામન્દિરમાં જઈ શ્રીસુબોધિનીજી સંભળાવે. અને જ્યારે સર્વથા અશક્ત થયા ત્યારે વૈષ્ણવોને પોતાને ઘેર બોલાવી સંભળાવે. ગ્રન્થપ્રકાશન અંગેનું કાર્ય તેમણે બરોબર સંભાળેલું.

ઉપરાંત, તેમનો ધંધો વકીલાતનો, છતાં સાચાનું ખોટું અને ખોટાનું સાચું તેમણે કદી કરેલ જ નહિ. અને કોઈ વલ્લભકુલબાલક કે વૈષ્ણવનું કામ કરવાનું આવે તો પોતાની પરમ-પવિત્ર ફરજ સમજી તે કાર્ય નિઃશુલ્ક કરે. આવા હરિગુરુસેવાપરાયણ શ્રીવાડીભાઈને કોટિ કોટિ ધન્યવાદ.

ખાસ વૈષ્ણવો માટે તૈયાર કરવામાં આવેલી ભવ્ય રજપૂતયુગની
ઐતિહાસિક ધર્મિક નાટિકા

પોરબંદરમાં રજૂ થશે,

તા. ૧૮ અને ૧૯ મી ઑગસ્ટે–પવિત્રાએકાદશીએ

ગો. શ્રી માધવરાયજી–કૃત

જયમલ્લ રાઠોડ

[ત્રિઅંકી નાટિકા]

કથા–દિગ્દર્શક :
શ્રીમાધવ ગોસ્વામી

સંગીત :
શ્રી રસિકરાય શર્મા

ફ્લેબેક
શ્રીહરીશ ભટ્ટ
શ્રીકરસનદાસ માલિયા
શ્રીજયેન્દ્રકુમાર

પાત્રો
શંકરદત્ત, મા. જયકિશન,
પી. લક્ષ્મણ, જી.ચતુર્વેદી,
કૌશલ, કે. ડી. જોશી
અને કુ. પ્રવીણા, માલતી

। श्रीवल्लभो जयति ।

अज्ञातकृतः 'सौन्दर्य'मितिपद्यस्यान्वयार्थः ।

श्रीमत्प्रभुचरणाः स्वकीयानां निजाचार्यस्वरूपं स्वस्वरूपं निजानां स्वरूपं च बोधयितुमाहुः

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपं च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत् स्वप्रिये ।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं
रूपं तत् त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ॥ १ ॥

'सौन्दर्य'मिति । 'निजस्य' स्वकीयस्य लीलास्थितदामोदरदासस्य 'हृदि' भावे 'गतं' प्रादुर्भूतं यत् 'स्त्रीगूढभावात्मकं सौन्दर्यं' तद् बहिः 'प्रकटितं;' 'पुनस्तदन्तरगतं' दामोदरदासान्तरगतं 'पुंरूपं' च प्रकटितं; तदनन्तरं 'स्वप्रिये' दामोदरदासे स्त्रीगूढभावात्मकश्रीमदाचार्यस्वरूपं पुंरूपं श्रीमत्प्रभुचरणात्मकं, "वस्तुतः कृष्ण एवे"ति वाक्यात्, "'साक्षिकं' यथा भवति तथा 'कृष्णो हि' स्वयमेव प्रयोजको भूत्वा 'प्रावीविशत्' प्रवेशं कारयामासेत्यर्थः । 'उभयोः संश्लिष्टौ' सत्यां 'रसमयः' संयोगविप्रयोगात्मक–शृङ्गार-प्राचुर्यो रसात्मकभक्तिमार्गप्रवर्तकाचार्यो 'बभौ' शोभितवान् । पूर्णरसत्वात् स्वभक्तसहितत्वात्, स्वीयशोभां दर्शितवान् । भक्तप्रभुचरणैः सार्धं यदाचार्यस्वरूपं 'त'देव 'त्रितयात्मकं' ['अभि'] सर्वतः 'परं वल्लभं' रूपं सदा' भक्तैः ध्येयं' चिन्तनीयमित्यर्थः ॥

योऽन्वयार्थो मया ख्यातः पद्यस्यास्य प्रमादतः ।
शोधनीयमनिष्टं यत् कृपावद्भिः सुपण्डितैः ॥ १ ॥

अथ गोस्वामिश्रीगोकुलोत्सवकृतं 'सौन्दर्यं निजहृद्गत'मितिपद्यस्य विवरणम् ।

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपं च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत्स्वप्रियें ।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं
रूपं तत्त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ॥ १ ॥

श्रीमत्प्रभुचरणाः स्वीयानां श्रीमदाचार्यस्वरूपध्यानमुपदिशन्तस्तदुपजीव्यतया तावत्स्वरूपं निरूपयन्ति "सौन्दर्य"मित्यादिना । यद्यपि श्रीवल्लभाष्टकादौ स्वरूपं निरूपितं, तत्र सूचितश्चायं प्रकारस्तथापि बुद्धिदोषात्कदाचिन्न भायादिति पाक्षिकदोषपरिजिहीर्षा निरुपधिकृपालुता वा निरूपणबीजम् ॥ अत्रेदं हृदयम् । साक्षात्पुष्टिरसामृतप्रेम्णुव्रजरत्नकदम्बेषु स्वलावण्यामृतदित्सयाऽनिर्वचनीयानन्दरसमयः श्रीकृष्णः प्रादुर्बभूवेति । 'तदेव

कदाचित्परमसौन्दर्यं स्वगतं प्रकटीकरिष्यामीति साकारं प्रादुर्भूतं सत् श्रीकृष्ण' इत्यादिनिबन्धाद्युक्तदिशावगम्यते ॥ तत्र भगवत्यस्ति भावद्वयं, पुरुषभावः स्त्रीभावश्चेति । एवमेव श्रीमुख्यस्वामिन्यामपि भावद्वयं, तदुक्तं श्रीहरिरायचरणै'र्यथा हि सर्वभावात्मा कृष्णः सा पि च तादृशी'ति । तत्र च यद्युभयत्र विरुद्धयोः स्त्रीपुंभावयोः स्थायित्वमेव चेत्, तदा संयोगरसे पुंभावद्वयस्य स्त्रीभावद्वयस्य च प्रतीत्या रसाभासः स्यादतः संयोगसमयविशेषे भगवतः स्वामिनीतश्च पृथक्स्थितं यद्भावद्वयं तत् श्रीमदाचार्यवर्यस्वरूम् ॥

ननु भावस्यात्र धर्मात्मकत्वेनामूर्त्तत्वात्कथं भक्ताभिलषितसाकारस्वरूपत्वसिद्धिः ? तदसिद्ध्या च ध्यानस्य निर्विषयत्वापातश्चेति चेत्, अत्रैवं ज्ञेयम् । भगवद्धर्मा हि भगवति लौकिकत्वेन प्रतीयमाना अपि लोकविलक्षणा नित्या एव, स्वरूपाभिन्ना एवेति न लौकिकन्यायेन निरूपयितुं योग्या, येन तद्दृष्टान्तेनामूर्त्तत्वादिकं तत्र संभाव्येतापि । तदुक्तं गीतायां 'सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जित'मित्यादि । सर्वाणि यानीन्द्रियाणि चक्षुर्वागादीनि तद्ग्राह्या गुणाश्चालौकिका यथा सन्ति तथैव स्वयमेव शुद्धमेव ब्रह्म भासते, ब्रह्मैव कर्मेन्द्रियज्ञानेन्द्रियरूपेण भासत इत्यर्थः । एवं सतीश्वरीयज्ञानादिधर्माणामपि सच्चिदानन्दरूपत्वानन्दमात्रकरपादमुखोदरत्वादि ब्रह्मधर्मत्वं निक्षुण्णमेव सिद्ध्यति । एतदेवोक्तम्, 'सर्वतः पाणिपादान्तं सर्वतोऽक्षिशिरोमुख'मित्यादिना । तथा च लोके मूर्त्तित्वेनाप्रसिद्धस्यापि भावस्य प्रकृते मूर्त्तत्वादिधर्मवत्त्वं श्रौतमर्यादया सुप्रसिद्धमेव । अतः सुष्टूक्त''सुप्रदर्शितभावद्वयस्वरूपत्वमाचार्याणा'मिति । अत एव शब्दात्मकत्वादमूर्त्तत्वेन प्रसिद्धानामपि वेदानां 'वेदा यथा मूर्त्तिधरास्त्रिपृष्ठ' इतिवाक्ये शब्दब्रह्मात्मकमूर्तिमत्त्वेन स्मरणं सङ्गच्छते । एतच्च टिप्पण्यां साधनाध्यायभाष्ये चासकृदुक्तमिति विशेषजिज्ञासायां तत्र द्रष्टव्यम् ॥ प्रकृतमनुसरामः । किं च, तादृशस्वामिनीभगवत्स्वरूपयोर्यथावदनुभवकर्तृस्वरूपमप्यपेक्षितमेव, अनुभावकाभावे रसे चमत्कारानुदयात् । तदेव साक्षिकस्वरूपमित्युच्यते । एतच्च ज्ञातृकस्वरूपं 'स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तमे'तिवाक्यात् यथावत्स्वस्वरूपज्ञातृत्वं स्वस्यैव नान्यस्येति पुरुषोत्तमस्वरूपाभिन्नमेव वक्तव्यम् । तथा चैतद्रूपत्रितयात्मकं श्रीमदाचार्यस्वरूपं ध्येयमिति ॥

तथा चैवं श्लोकान्वयः । **स्त्रीगूढभावात्मकं सौन्दर्यं पुंरूपं च सौन्दर्यं निजहृद्गतं** यदस्तीति शेषः । यच्च पुनस्तदेव सौन्दर्यद्वयं तदन्तरगतं स्वामिनीहृद्गतमस्ति तदुभयत्र गतमुभयविधं सौन्दर्यं **स्वप्रिये श्रीवल्लभे कृष्णः सदानन्दः प्रावीविशत्** प्रवेशितवान्। ततः प्रवेशानन्तरमुभयोः स्त्रीपुंभावयोः **संश्लिष्टौ** सत्यां शृङ्गाररसमयः **कृष्णः बभौ** । स्वप्रियस्वरूपेणैकरसत्वं प्राप्य बेभावित्यर्थः ॥ एतावता रूपद्वयं प्रदर्शितं ज्ञेयम् । तृतीयं निरूपयन्ति

१. आविर्भावितवानित्यर्थ इति पाठः ।

तत्साक्षिकं रूपमिति । तत्पदेन बुद्धिस्थं स्वामिनीभगवद्गतं रूपं परामृश्यते । तथा च पूर्वोक्तं रूपद्वयं तत्साक्षिकं मध्यस्थं चापरं रूपम् । एतद्रूपत्रितयात्मकं वल्लभं सदा ध्येयम् । एतदेव रूपत्रयं श्रीवल्लभाष्टकादौ सूचितम् । तत्र 'वस्तुतः कृष्ण एवे'त्यादिना पुंरूपत्वं, 'रासस्त्रीभावपूरितविग्रहः' 'प्रियागोपीभर्त्तु'रित्यादौ स्त्रीरूपत्वम् । 'राधावल्लभसेवया तदुचितप्रेम्णोपदेशै'रित्येवमादौ साक्षिकत्वं चेति । अत्र निजहृद्गतमितिपदेन स्वासाधारणधर्मरूपत्वं सौन्दर्यं सूचितम् । स्त्रीगूढभावात्मकमिति । स्त्रीणां व्रजरत्नात्मिकानां गूढो यो भावः स्त्रीत्वरूपस्तदात्मकत्वं गूढत्वं तादृग्भावस्यान्यत्राप्रसिद्धतयैव । पुंरूपमिति पुंस्त्वरूपमित्यर्थः । पुमान् रूप्यते ज्ञाप्यतेऽनेनेति व्युत्पत्त्या वा । पुंस्त्वाख्यधर्मस्याभेदेन सौन्दर्येऽन्वयं[1] इत्युक्तमेव । तदन्तरगतमिति । तत्पदेन स्वामिन्यभिधानं स्त्रीपदसांनिध्यात्परोक्षवादबोधनाय च तथाकथनम् । प्रावीविशदिति विशतेर्णिजन्तस्य लुङि रूपम् । स्वप्रिय इतिकथनाद्वल्लभ इति नाम्नो भगवत्प्रियत्वमेव । प्रवृत्तिनिमित्तमित्युक्तं संश्लिष्टाविति । श्लिषेरालिङ्गनार्थकस्य भावार्थकक्तिन्प्रत्यये रूपम् । तथा च नात्र तूष्णीं संयोगमात्रं विवक्षितम्, किंतु तत्तद्रससामयिकतत्तल्लीलानुकूलतया रसानुभवो विवक्षित इत्युक्तं भवति । तत्रापि तत्तत्क्रीडोपयोगितत्तत्सामग्रीविशिष्ट एव, स तथेति समुपसर्गार्थः । अत एव बभौ रसमयः कृष्ण इति । एतावता 'नमामि हृदये शेषे लीलाक्षीराब्धिशायिनम् । लक्ष्मीसहस्रलीलाभिः सेव्यमानं कलानिधि'मितिश्लोकोक्तः प्रकारः सर्वोऽपि सूचितो ज्ञेयः । तत्साक्षिकमिति । एतेन जीवात्मसंबन्धिज्ञानेच्छाकृतीनां तत्कर्तृकभोगस्य चान्तर्याम्यधीनत्वं तत्साक्षिकत्वं च । यथा तथा भगवल्लीलानां रसभोगस्य च श्रीमदाचार्याधीनत्वं तत्साक्षिकत्वं चेति सूचितम् । 'एते देवाः साक्षिण' इति वेणुगीतसुबोधिनीविवरणे टिप्पण्यां साक्षिपदार्थो विवृत इति ततो ज्ञेयमधिकजिज्ञासायाम् । ध्येयमिति यत्प्रत्ययेन ध्यानस्यैतद्रसादित्सूनामावश्यकत्वमुक्तम् । सदेति कर्मणीव नात्र कालनियम इति सूचितम् । ध्येयमित्यनेन यद्रूपमत्र दर्शितं तन्न प्रकाशनीयं सर्वत्र, किंतु ध्येयमेवान्तरङ्गभक्तैरिति सूचितम् । वल्लभमिति तृतीयलिङ्गनिर्देशो रूपाभिप्रायेणेति ज्ञेयमिति सर्वं रमणीयम् ॥

इति श्रीहरिरायाणां कृपाबलमुपाश्रितः ॥
श्रीकृष्णवल्लभं रूपं व्यावृणोद्गोकुलोत्सवः ॥ १ ॥

इति गोस्वामिश्रीगोकुलोत्सवकृतं 'सौन्दर्यं निजहृद्गत'मितिपद्यस्य विवरणं सम्पूर्णम् ॥

---

१. तदभिन्नाभिन्नस्य तदभिन्नत्वमितिन्यायात् । प्रकृते च तत्पदेन सौन्दर्यं, तदभिन्नो धर्मो धर्मधर्मिणोरभेदात्, तदभिन्नं पुंस्त्वं तस्य सौन्दर्याभेद इति भावः ।

२. तत्कृत इत्यपि पाठः ।

साचीहरगोपालकृतव्याख्यानसमेतं 'सौन्दर्यं' पद्यम् ।

श्रीमत्प्रभुचरणाः स्वीयानां ध्येयं श्रीमद्वल्लभाचार्यस्वरूपं निरूपयिष्यन्तस्तत्र प्रथमं 'रसो वै स' इति 'सर्वकाम' इत्यादिश्रुतिनिरूपितरसरूपभगवतो रसरूपत्वं यथा तथा निरूपयन्ति 'सौन्दर्य'मिति श्लोकेन ।

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपं च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत्स्वप्रिये ।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं
रूपं तत्त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ॥ १ ॥

यतो रसरूपतन्निरूपणपूर्वकमेव रसमयतन्निरूपणसंभवः सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितमिति । श्रीगोकुलादौ नित्यलीलासत्त्वेपि सर्वे मां पश्यन्त्वितीच्छायां भगवता निजहृद्गतं-सौन्दर्यं प्रथममेव व्रजे बहिः प्रकटितम् । तत्स्वरूपमाहुः—स्त्रीगूढभावात्मकमिति । भगवतः स्त्रीविषयको यो गूढभावस्तदात्मकम् । अग्रे पुंरूपमिति कथनादिदं द्वितीयं रूपमर्थसिद्धम् । द्वितीयस्वरूपप्राकट्यमाहुः— पुंरूपं च तदन्तरगतमिति । च पुनस्तदनन्तरं तस्य बहिःप्रकटितसौन्दर्यस्य हृद्गतं पुंरूपं सौन्दर्यं परमशोभनसमये व्रजे बहिः प्रकटितम् । तत्स्वरूपमाहुः—स्त्रीगूढभावात्मकमिति । स्त्रीणां भगवद्विषयको यो गूढभावस्तदात्मकम् । बहिःप्रकटितस्वरूपद्वयस्यानिर्वचनीयशोभावत्त्वात्सौन्दर्यशब्देन तद्द्वयमुक्तम् । बहिःप्रकटितसौन्दर्यद्वयस्य पुनः परस्परं स्वस्वप्रिये स्वरूपे प्रवेशमाहुः—पुनः प्रावीविशत्स्वप्रिय इति । पूर्वं स्वस्वहृदयाद्बहिः प्रकटितं भावरूपं सौन्दर्यद्वयं पुनः परस्परं स्वस्वप्रिये भावात्मकं भगवान्प्रावीविशन्प्रवेशं कारितवान् । अत एव श्रीहरिरायमहाराजकृतपदे 'भावरूपको भावरूप' इत्युक्तं तैः । उभयत्र तस्य स्थायिभावरूपत्वात्स्वस्वस्थानात्कदापि नैव चलति । एवमन्तःस्थितभावरूपस्वरूपेणोभयोः स्वरूपयोर्वैशिष्ट्ये सति यन्निष्पन्नं तदाहुः—संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हीति । उभयोर्बहिःस्थितभावरूपयोरन्तस्थितभावात्मकस्वरूपेण संश्लिष्टौ सत्यां वैशिष्ट्ये सति रसमयः शृङ्गाररसरूपः कृष्णो बभौ । हीति प्रमाणप्रसिद्धिः । एकमेव रूपं द्विधा भूतमिति रसमयकृष्णशब्दवाच्यत्वमुभयत्रापि समानम् । श्रीपुरुषोत्तममहाराजकृतभावरूपकृष्णाश्रयव्याख्याने 'अभेदवादानुरोधेन रसस्वरूपविचारे रसावलम्बनं द्वयाभिन्नरसात्मा स्वयं भवति' इति । उपबृंहितं चेदं ब्रह्मवैवर्तीयश्रीकृष्णजन्मखण्डे गर्गवाक्येषु 'वर्द्धते सा व्रजे राधा शुक्ले चन्द्रकला यथा । श्रीकृष्णतेजसोऽर्द्धेन सा च मूर्तिमती सती' । 'एका मूर्तिर्द्विधा भूताऽभेदो वेदे निरूपितः । इयं स्त्री वा पुमान्किं वा सा वा कान्ता पुमानय'मिति । एवं रसप्रचुरं भगवत्स्वरूपं निरूप्याग्रे श्रीमद्वल्लभवरस्वरूपं स्वकीयानां ध्यानार्थं

निरूपयन्ति–तत्साक्षिकं रूपमित्यादिना। यत्तयोर्बहिःस्थितयोः स्वरूपयोः साक्षिकं हृदि स्थितं भावरूपं सर्वत्र तन्मुखरूपेण निरूपणात्तद्रूपमत एव प्रभोर्वल्लभं रूपं तत्रितयात्मकं सदा कालापरिच्छेदेनाभिध्येयं सर्वभावेन चिन्त्यम्। तन्मुखरूपत्वात्सर्वभक्तानामतीव वल्लभम्। अत एव नामापि तदेवास्ति। नखशिखपर्यन्तस्वरूपत्वेऽपि मुखगतो रसः कश्चिद्विलक्षण एव। तद्रूपं पुनः कीदृक्? परमिति। यदपेक्षयान्यदपरं संयोगात्मस्वरूपात्परमित्यर्थः। त्रितयात्मकमिति बहिःस्थितभावरूपस्वरूपद्वयरूपम्। तदन्तःस्थितं भावरूपं च। सर्वेषां वल्लभत्वात्तत्प्रकटितमार्गाङ्गीकृतैः सदा स्वसर्वस्वतया ध्येयम्। यथा जीवानां सर्वा प्रवृत्तिस्तद्भावश्च साक्ष्यधीनस्तथा श्रीगोकुलनाथवृन्दावनचन्द्रप्रभोः सर्वापि लीलाकृतिः श्रीमद्वल्लभवराधीना। सर्वोत्तमे 'श्रीकृष्णास्य'मिति, 'रासस्त्रीभावपूरितविग्रह' इति। श्रीवल्लभाष्टके 'वस्तुतः कृष्ण एवे'ति। श्रीपुरुषोत्तमचरणकृतकृष्णाश्रयव्याख्याने "तथा चाचार्याणामपि वैश्वानराद्वाक्पतेः 'वस्तुतः कृष्ण एवे'तिवाक्यद्वयविचारेपूर्वोक्तरीत्योभयमुखारविन्दात्मकत्वमुभयात्मकं च सिद्ध्यती"त्युक्तम्। भावरूपस्यापि मुखारविन्दस्य 'सर्वतः पाणिपादान्त'मिति श्रीभगवद्गीतावाक्यादानन्दमात्रकरपादमुखोदरादिमत्त्वम्। सर्वांशैर्भावात्मस्वरूपप्रवेशे स्वरूपयोग्यतापेक्षावश्यकी। यथा काष्ठाद्वह्निप्राकट्येऽपि काष्ठं तु काष्ठमेव, पुनस्तत्र तस्य सम्यक्प्रवेशे वह्नित्वं स्यात्तथा भक्तहृदयाद्बहिः प्रकटेऽपि भगवति, तद्देहो यथापूर्वमेव। पश्चात्स एव भगवान्विरहदशायां परमानन्दरूपतया क्लेशैर्यथा यथा हृदि प्रविशेत्तथा तथाऽऽमघटपाकवत्कालेनालौकिकदेहरूपयोग्यतायां सर्वांशैः प्रविशेत्। अत्र त्वानन्दमात्रकरादिमत्त्वं रसरूपत्वं च सर्वं सिद्धमेव। तत्र प्रवेशे कुतो विलम्बः॥

इति श्रीमन्महतां दासानुदासबालबुद्धिसाचीहर–(साचोरा)
गोपालकृतं 'सौन्दर्य'मित्यस्य व्याख्यानं सम्पूर्णम्॥

"परिशिष्टम्"

श्रीगोकुलोत्सवकृतं प्रथमविवरणम्।

अतिकृपया निगूढमपि श्रीमदाचार्यरूपं ध्यानार्थं प्रकाशयन्ति सौन्दर्यमिति। अत्र प्राविवेशदिति क्रियानिरूपितमुख्यप्रयोगकर्तृत्वं कृष्णस्यास्ति–इति कृष्णरूपमेव प्रकृतत्वाद्वक्तृबुद्धिस्थमिति निजपदेन कृष्णरूपं ग्राह्यम्। तथा च निजहृद्गतं कृष्णहृद्गतं यत्सौन्दर्यं, अर्थान्मुख्यस्वामिनीरूपसौन्दर्यं सर्वसौन्दर्ययुक्तस्वामिनीरूपमिति यावत्। स्वामिनीरूपस्य भगवद्भावात्मकत्वाद्भगवद्धृद्गतत्वम्। भावत्वं च श्रीहरिरायचरणैः स्फुटमुक्तं 'यथा हि सर्वभावात्मा कृष्णः सा चापि तादृशी'ति। मुख्यस्वामिन्या अन्यासां च सर्वासां भावात्मा भगवान्यथास्ति तथा सापि मुख्यस्वामिन्यपि तादृशी सर्वभावात्मेत्यर्थः। अत्र सर्वपदेन

भगवान् लीलास्थभक्ताश्च ज्ञेयाः । तद्भावात्मत्वं स्वामिन्या अपि रसरूपत्वं स्फुटं ज्ञापयितुमावश्यकम् । तथा च निजहृद्गतं सौन्दर्यमित्यस्य भगवद्धृदयस्थस्थायिभावात्मकं स्वामिनीस्वरूपमिति व्याख्यानं स्फुटम् । मूले त्वतिगोप्यत्वज्ञापनाय स्वामिनीरूपं न स्फुटमभिहितम् । एवं च कृष्णो निजहृद्गतं सौन्दर्यं प्रकटितं प्रादुर्भावितं स्वप्रिये कृष्णप्रिये प्रावीविशत्प्रवेशितवानिति संबन्धः । प्रकटितमित्यस्य 'लोहितोष्णीषा ऋत्विजः प्रचरन्ती'तिवद्विधेयविशेषणत्वात्तादृशं रूपं प्रकटितं कृत्वा प्रवेशितवानित्यर्थो लभ्यते । भगवतोऽतिप्रेमास्पदत्वात्प्रियत्वरूपेणैव लीलायां तद्रूपस्य प्रसिद्धिः, न तु नामान्तरेणेति प्रियपदोक्त्या ज्ञापितम् । अत एव तत्र निजहृदयगतस्वरूपप्रवेशनोद्यमो भगवत इति भावः किंच, यथा स्वप्रिये निजहृदयस्थस्थायिभावस्वामिनीरूपं प्रवेशितवांस्तथा व्रजस्त्रीहृदयस्थायिभावात्मकं स्वकीयं पुरुषरूपं च स्वप्रिये प्रवेशितवानिति निरूपयन्ति स्त्रीगूढभावात्मकमिति । स्त्रीणां व्रजस्त्रीणां हृदयगतो गूढो यो भावः शृङ्गारस्थायिरूपस्तदात्मकमत एव तदन्तरगतं व्रजस्त्रीणां यदन्तरं हृदयं तत्र गतं गुप्तमित्यर्थः । तादृशं यत् स्वकीयं पुंरूपं तदपि स्वप्रिये प्रावीविशत्प्रवेशितवान् । ततः किमत आहुः–संश्लिष्टाविति । उभयोर्भगवद्धृदयभक्तहृदयस्थितयोः स्वामिनीभगवद्रूपयोरेकत्र स्वप्रियरूपाधारे संश्लिष्टौ सत्यां संयोगे सति बभौ । संयोगः शृङ्गारात्माऽऽलम्बनविभावादिसहितः कृष्णो बभौ, अधिकशोभां प्राप्तवान् । तदुक्तं 'व्यरोचिताधिकं तात पुरुषः शक्तिभिर्यथे'ति । एवं रूपद्वयस्य प्रिये प्रवेशमुक्त्वेदानीं परस्परस्य भावरूपयोरधिकरणभूते प्रियस्वरूपे विशेषं कंचन बोधयितुमाहुः–तत्साक्षिकं रूपमिति । इदं रूपद्वयाधारत्वेन निरूपितं यत्प्रियरूपं तत्साक्षिकमपि रूपद्वयलीलासाक्षिकमपि त्रितयात्मकमेव भगवतो वल्लभं प्रियं रूपं ध्येयमिति संबन्धः । स्वामिनीरूपं भगवतो रूपं चेति त्रितयात्मकमेव ध्येयं भक्तैरितिशेषः ॥*

પ્રથમાવૃત્તિ વખતે આ ગ્રન્થમુદ્રણમાં વિવિધ પ્રતિઓ વપરાયેલી એની નોંધ

(૧) અજ્ઞાત ટીકાકારની પ્રતિ અમારા સંગ્રહમાંની છે. અને એ પ્રથમાવૃત્તિમાં નહોતી. પ્રથમાવૃત્તિવખતની પ્રતોની વિગત :

(૨) એક પ્રતિ શ્રીગોકુલોત્સવજીકૃત વિવરણની, શ્રીજીવનેશાચાર્ય–પુસ્તકાલયમાંથી મળી હતી.

(૩) એક પ્રતિ શ્રીગોકુલોત્સવજીકૃત વિવરણની, શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રી મગનલાલજીમહારાજે કૃપા કરી સંપાદિત કરવા દીધી હતી.

---

*लेखोऽयं श्रीगोकुलोत्सवनाम्ना प्रसिद्धोऽस्मन्महाराजश्रीजीवनेशपुस्तकालयस्थप्रतिफलकेऽभिनवो दृश्यते, अन्तिमं च श्रीगोकुलोत्सवप्रणीतविवरणे 'एतदेव रूपत्रयं श्रीवल्लभाष्टकादौ सूचित'मित्यग्रे समाप्तिपर्यन्तं समानमिति ततोऽवगन्तव्यम् ॥

૬–૬–૧૯૬૪ના દિને ગોધૂલિક સમયે મદ્રાસમાં શ્રીમદન-મોહનજીના મંદિરમાં શ્રીનાથદ્વારાવાળા ઉપાધ્યાય શ્રી મુરલીધરજીએ વૈદિક વિધિ અનુસાર કરાવ્યો હતો.

મુંબઇમાં યોજાયેલ શ્રીભાગવતભક્તિસત્ર સમારોહ–

રવિવાર તા. ૬–૬–૧૯૬૪થી રવિવાર તા. ૨૧–૬–૧૯૬૪ સુધી દરરોજ સવારના ૯થી ૧૧ અને સાંજના ૪ થી ૬ પર્યન્ત મુંબઈના સુપ્રસિદ્ધ માધવબાગના કમ્પાઉન્ડમાં વિદ્યાનુરાગી ગો૦ ચિ૦ શ્રીગોકુલનાથજી મહોદયે (શ્રી ગોકુલાધીશજીવાળાએ) શ્રીમદ્ ભાગવત ઉપર શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યચરણકૃત શ્રીસુબોધિની ટીકા અને શ્રીભાગવતાર્થપ્રકરણ નિબન્ધાનુસાર રહસ્યપૂર્ણ પ્રવચન કર્યું હતુ તેનો લાભ મુંબઇના સહસ્રાવધિ ભાઇઓ તથા બહેનોએ લઇ આનંદાનુભવ કર્યો હતો. પાક્ષિક સમારોહની સમાપ્તિના દિને સાંજના ૬ના સમયે શ્રી ગિરધરલાલ શાહે ચિ. ગો૦શ્રી ગોકુલનાથજી મહોદયે પંદર દિવસ પર્યન્ત નિયમિતરીતે શ્રીભાગવતતત્ત્વ અને શ્રીભગવલ્લીલાનું સુન્દર રીતે ભગવત્સુધારસનું પાન કરાવ્યું તદર્થ મહારાજશ્રીનું તથા આ સમારોહના ચોક, ભગવદીય વૈષ્ણવોનો, સમારોહ માટે સ્થાન આપવા માટે માધવબાગના ટ્રસ્ટીઓનો તથા લાઉડસ્પીકરની વ્યવસ્થા કરી આપનાર ગૃહસ્થ તેમજ અન્ય સેવાભાવી વૈષ્ણવો તથા સુસ્વસ્થ ચિત્તે જિજ્ઞાસાપૂર્વક શ્રવણ કરી આનંદાનુભવ પ્રાપ્ત કરનાર શ્રોતૃવૃન્દનો આભાર માની પૂ. પા. મહારાજશ્રીને ભગવત્પ્રસાદી તેમજ ચંદનની પુષ્પમાળા ધરાવી શ્રીગોવર્ધનનાથજી, શ્રીવલ્લભાધીશ વગેરેના જયઘોષ વચ્ચે ભક્તિસત્ર સમારોહનો કાર્યક્રમ પૂર્ણ થતાં સૌ વિખેરાયા હતા.

અ. ભા. પુ. વૈષ્ણવ–પરિષદ–મુંબઇ શાખાની પ્રચારસભા રવિવાર તા. ૨૧–૬–૬૪ના દિને સાંજના શ્રી મોટી હવેલીની પાઠશાળાના સભાગૃહમાં મળી હતી તે સમયે ગો. શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ, ગો. શ્રી રણછોડલાલજી મહારાજ અને ગો. શ્રી. વલ્લભલાલજી મહારાજ (બોરીવલીવાળા)નાં પ્રેરણાત્મક વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

મુંબઈમાં ગો૦ બાલકને ત્યાં છઠ્ઠી અને બર્હીનો પ્રસ્તાવ–

ગો૦ શ્રીપુરુષોત્તમલાલજી મહારાજાત્મજ ચિ૦ ગો૦ શ્રી વ્રજજીવનજી મહોદયને ગૃહે પ્રકટ થયેલ શ્રી લાલબાવાનો છઠ્ઠીનો પ્રસ્તાવ મંગળવાર તા. ૧૬–૬–૬૪ના દિને રાત્રિના અને બર્હી (નામકરણ) નો પ્રસ્તાવ સોમવાર તા. ૨૨–૬–૬૪ના દિને વૈદિક વિધિ અનુસાર અત્રેના શ્રીદ્વારકાધીશજીના મંદિરમાં થયો હતો. ચિ. લાલબાવાનું શુભ નામ શ્રી દ્વારિકેશલાલજી રાખવામાં આવ્યું હતું.

બ્રહ્મસંબંધ અને આત્મનિવેદન પર જાહેર પ્રવચન–

વિદ્યાનુરાગી ચિ૦ ગો૦ ગોકુલનાથજી મહોદય (શ્રીગોકુલાધીશજીવાળા)એ સોમવાર તા. ૨૨–૬–૬૪થી બુધવાર તા. ૨૪–૬–૬૪ પર્યન્ત દરરોજ સાંજના ૪ થી ૬ પર્યન્ત મુંબઈમાં કોટ મિન્ટ રોડ પર આવેલ કોઠારીની વાડીમાં "બ્રહ્મસંબંધ યાને આત્મનિવેદન" એ વિષય ઉપર ગદ્યાર્થ ટીકાને આધારે મહત્ત્વપૂર્ણ વિવેચન અને પંચાક્ષર મંત્રનું તાત્પર્ય પ્રતિપાદન કરતું મનનીય પ્રવચન કર્યું હતું તે શ્રવણનો લાભ સ્થાનીય તેમજ બહારના વૈષ્ણવોએ મોટા પ્રમાણમાં લીધો હતો અને તે જ સ્થાને બુધવાર તા. ૨૪–૬–૬૪ના દિને રાત્રિના ૯થી ૧૨ પર્યન્ત વૈષ્ણવ સમાજ કેસરિયા મંડળીનાં સમાજમાં કીર્તનો થયાં હતાં.

સમાચાર–સંગ્રહ

મુંબઈમાં યોજાયેલ શ્રીમદ્‌ભાગવત અષ્ટોત્તરશત પરાયણ જ્ઞાનયજ્ઞ સમારોહ–મુંબઈના દાનવીર વૈષ્ણવ ગૃહસ્થ પ. ભ. શેઠ વલ્લભદાસ કરશનદાસ નાથા તરફથી માધવબાગના ચોગાનમાં ખાસ ઊભા કરેલા મંડપમાં મંગળવાર તા. ૨૮–૪–૬૪થી બુધવાર તા. ૬–૫–૬૪ સુધી દરરોજ સવારના ૯ થી ૧૨ અને સાંજના ૩ થી ૬ પર્યન્ત પ્રધાન વ્યાસને સમ્પ્રદાયના વિદ્વાન ભ. શા. નિ. શ્રી નરહરિ બાલકૃષ્ણ શાસ્ત્રીજી આઠોલકરે (વડોદરા નિવાસીએ) શ્રી મદ્‌-ભાગવતરસસુધાનો દિવ્ય પ્રવાહ શ્રી મહાપ્રભુજીકૃત શ્રી સુબોધિનીજી ટીકાને આધારે વહેરાવ્યો હતો તેનો લાભ હજારો ધર્માનુરાગી જનતાએ લઈ દિવ્યાનંદનો અનુભવ કર્યો હતો અને એ ભગવત્‌કથામૃતનો રસાસ્વાદ લેવા ગો. શ્રી દીક્ષિતજી મહારાજ, ગો. શ્રી. પુરુષોત્તમલાલજી મહારાજ (દાદાશ્રી), ગો. શ્રી વિઠ્ઠલેશરાયજી માહરાજ, ગો. શ્રી રઘુનાથલાલજી મહારાજ, M. A., ચિ.ગો. શ્રી વ્રજજીવનજી અને ચિ. ગો.

આજે એ સ્રોતનો છેલ્લો અવશેષ લુપ્ત થતાં હૃદયની વેદના કોની આગળ વર્ણવું ? તેમાં ગો. વા. શ્રી વાડીલાલભાઈ નામ તથા રૂપસેવાપરાયણ હતા. તથા આચાર્યો અને વૈષ્ણવો વચ્ચે એક દૃઢ સાંકળ-રૂપ હતા. તેઓ તો નિત્યલીલામાં છે; તેમને આપણે શું આશિષ અંજલિ આપી શકીએ ?

(૬) પ્ર.અ. રમણિકલાલ પોપટલાલ પરીખ, કાર્યકર—નિ. લી. ગોસ્વામિની શ્રી. પદ્માવંતાજી મહારાજ પુષ્ટિમાર્ગીય પાઠશાળા–પાટણથી તા. ૨૦–૧૨–૬૩ ના પત્રમાં લખે છે કે

પૂજ્ય વાડીલાલકાકા પ્રભુશરણ થયાના સમાચાર અમે તેમના ભાઈ દ્વારા જાણ્યા. આપણે દોરવણી મેળવવાનું સ્થાન ગુમાવ્યું તે બદલ દુઃખ થાય છે, પણ પ્રભુ કૃપા કરી આપણને દોરવણી આપે અને આ માર્ગે રહીએ તેવી કૃપા કરે. કાકા તો કહેતા હતા કે આ મારો છેલ્લો જન્મ છે તેથી અને શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા પ્રમાણે તેઓ તો નિત્યલીલામાં સદા બિરાજે છે. લોકરીતે આપણ બધાંને જે વિયોગજન્ય દુઃખ થયું છે તે સહન કરવા અને આ માર્ગે રહીને પૂ. કાકાએ બતાવેલી રીતે કંઈક જીવન ગાળવા પ્રભુ શક્તિ આપે એ જ વિનંતિ.

× × × ×

પૂજ્ય વાડીલાલ કાકા વગર આપને તો ઘણું જ દુઃખ થયું હશે, પણ પ્રભુઇચ્છા આગળ આપણો કંઈ જ ઉપાય નથી. પ્રભુ કૃપા કરી સૌને વિયોગજન્ય દુઃખ સહન કરવાની શકિત આપો.

દ: રમણિકનાં પ્રણામ

(૭) પ. ભ. શ્રીયુત નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ (ભકતકવિશ્રી દયારામભાઈના સાહિત્ય-પ્રકાશક) ડભોઈથી તા. ૨૦–૧૨–૬૩ના પત્ર દ્વારા લખે છે :

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલભાઈ પ્રભુશરણ થયાના સમાચાર જાણી અતિ દુઃખ થયું છે. તેમના જેવા સમ્પ્રદાયના આગ્રહીનાં ભાગ્યેજ દર્શન થાય છે. તેમના જવાથી સમ્પ્રદાયે એક રત્ન ગુમાવ્યું છે. તેમની ખોટ પુરાય તેમ નથી. લિ. આપના **નારાણદાસ** ડભોઈવાળાનાં જય શ્રીકૃષ્ણ

(૮) વે. શા. સં. શ્રી. હરિકૃષ્ણ વીરજી શાસ્ત્રી, 'શુદ્ધાદ્વૈતવિશારદ' 'શુદ્ધાદ્વૈતાલંકાર' પોરબંદરથી લખે છે કે

પ. ભ. શ્રી વાડીલાલભાઈના ગોલોકવાસથી સમ્પ્રદાયને મોટી ખોટ પડી છે. પ્રભુ તેમને નિત્યલીલાનું સુખદાન કરે.